T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
SANAT TARİHİ BİLİM DALI

SİVAS SU YAPILARI

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Elmas ŞAHANKAYA

Danışman
Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU

Temmuz 2014
KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI
SANAT TARİHİ BİLİM DALI

SİVAS SU YAPILARI

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Elmas ŞAHANKAYA

Danışman
Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU

Bu çalışma Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında desteklenmiştir. Proje Kodu : SYL-2014-4836

Temmuz 2014
KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı: Elmas ŞAHANKAYA

İmza:

YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI

"Sivas Su Yapıları" adlı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi 'ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan	Danışman
Elmas ŞAHANKAYA	Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU

Sanat Tarihi ABD Başkanı

Prof. Dr. Kerim TÜRKMEN

Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU danışmanlığında Elmas ŞAHANKAYA tarafından **"Sivas Su Yapıları"** adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

16 / 07 / 2016

JÜRİ:

Danışman: Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU

Üye : Doç. Dr. Başak Burcu TEKİN

Üye : Yrd. Doç. Dr. Remzi AYDIN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 26.7.2016 tarih ve 17 sayılı kararı ile onaylanmıştır

26/7/2016

Prof. Dr. Lütfullah CEBECİ
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Su insanoğlunun yaratılışından beri yaşamını sürdürebilmesi için en önemli unsurların başında gelmektedir. Medeniyetler su ve çevresinde oluşmaya başlamış ve gerek temizlik gerekse temel ihtiyaçları için birçok yapı yaparak gereksinimlerini karşılamışlardır. Ayrıca su yapıları oluşan bu kentlerin vazgeçilmezi hali gelmiş ve şehrin fiziki oluşumunda önemli rol oynamışlardır.

Sivas Şehri tarih boyunca birçok devletin merkezi olmuştur. Şehir var olduğu konum itibarı ile önemlidir. Şehir içinden üç ırmak geçmektedir. Bundan dolayı su yapıları da şehrin hem fiziki oluşumunda hem de gereksinimler itibarı ile şehrin içerisinde yerini bulmuştur.

Sivas Su Yapıları adlı bu çalışmamızda Sivas il merkezinde yer alan su yapıları hamamlar, köprüler ve çeşmeler bir bütün olarak tanıtılıp değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Yüksek lisans tez konumuzun belirlenmesinde ve bu konuyu çalışmam için beni yüreklendiren, çalışmam boyunca maddi ve manevi hiç bir desteğini benden esirgemeyen değerli hocam Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU'ya teşekkürü bir borç bilirim. Yapılar üzerinde yer alan kitabelerin okunması hususunda yardımını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Kerim Türkmen'e ve birçok konuda yardım ve desteğini esirgemeyen hocalarım Prof. Dr. Nilay ÇORAĞAN'a, Doç. Dr. Celil ARSLAN'a, Yrd. Doç. Dr Aslı SAĞIROĞLU ARSLAN'a, kaynak sıkıntısı konusunda bana yardımcı olan ve manevi desteğini hiç esirgemeyen Yrd. Doç. Dr. Remzi AYDIN'a teşekkürü bir borç bilirim. Tezin kapsamında belge ve bilgi kaynağında yardımcı olan Sivas Vakıflar Genel Müdürü Ali VERAL'a, Vakıflar bünyesinde çalışan Sanat Tarihçi Sedat ÇETİNTAŞ'a, Mimar Osman AYAN'a ve Sivas Koruma Kurulunda görev yapan Arkeolog Mehmet ALKAN'a yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Ayrıca maddi ve manevi en büyük desteğim olan aileme sonsuz teşekkürler.

Elmas ŞAHANKAYA

Kayseri Temmuz 2014

SİVAS SU YAPILARI

Elmas ŞAHANKAYA

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Temmuz 2014

Danışman: Doç. Dr. Sultan Murat TOPÇU

ÖZET

Sivas zengin tarihi geçmişi ile bu tarihi geçmişin izlerini taşıyarak günümüze getirebilmiş önemli kentlerimizden biridir. Şehir tarihin ilk çağlarından beri yerleşim birimi olarak birçok medeniyete beşiklik etmiştir. Burada kurulan bu medeniyetler askeri, siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan önemli bir merkez olmuştur. Tarihin her döneminden günümüze taşıdığı zengin mirasıyla dikkatti çeken Sivas şehrinin il merkezinde yer alan tarihi su yapıları tezimizin konusunu oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Sivas il merkezinde bulunan su yapıları hamamlar, köprüler ve çeşmeler bütün yönleriyle ele alınarak incelenmiştir.

Tez; giriş, su mimarisi ve gelişimi, katalog, değerlendirme ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Birinci bölümde; konunun tanımı ve önemi, araştırma yöntemi, konuyla ilgili kaynakların değerlendirmesi ve Sivas'ın Tarihçesi ve Coğrafyası başlıkları ele alınmıştır.

İkinci bölüm de; Su mimarisi ve gelişimi başlığı altında hamam, köprü, çeşme mimarisi ve gelişimi ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde; tezin kataloğunu oluşturmaktadır. Katalog kısmı iki ayrı başlık altında incelenmiş olup günümüze ulaşan eserler ve günümüze ulaşmayan eserler olarak değerlendirilmiştir. Bu başlıklar ise kendi başlıkları altında hamamlar, çeşmeler ve köprüler olmak üzere üç alt başlığa ayrılmış ve eserler bütün yönleriyle tanıtılmıştır.

Dördüncü bölümde; Sivas il merkezinde yer alan su yapıları hamamlar, çeşmeler ve köprüler başlıkları altında yapılar: tipoloji, malzeme, yapı elemanları, süsleme ve kitabe alt başlıklarına ayrılarak ele alınıp değerlendirilmiştir.

Beşinci bölümde; incelenen bütün yapılar hakkında tespit edilen özellikler doğrultusunda bulgular ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler; Sivas, Hamam, Köprü, Çeşme

SIVAS WATER STRUCTURES

Elmas ŞAHANKAYA

Master Thesis, July 2014

Consultant; Assistant Prof. Sultan Murat TOPÇU

ABSTRACT

With its rich historical backround, Sivas is one of our important cities that could convey the prints of this historical past to our date. The city has been the cradle of many civilzations as a site from the early ages of the earth history. These civilzations settled here have been an important center in terms of military, politics, economical and culture. Historical water structures of Sivas city, attracts the attentions with its rich heritage worn from each period of history to our date, that placed in city center constitude the main topic of our thesis.

In this work, water structured Turkish baths, bridges and drinking fountains located in city center have been studied in all aspects.

Thesis is formed of entrance,water architecture,catalogue,evaluation and conclusion sections.

In first section,definition and importance of the title, research method,evaluation of the sources related with the topic and history of Sivas city and geogpraphical importance have been handled.

In second section, Under the title of water architecture and its development, Turkish bath,bridge,drinking fountain architecture and its development have been handled.

The third section constitudes The catalogue of thesis. Having been investigated under two titles, Catalogue part has been evaluated as the Works reached and not reached to our day. These titles have been seperated to three sub- titles under their own titles and existing works have been introduced in all aspects.

In fourth section, Structures; typology, equipment, structure elements, adorment and incription have been evaluated under the titles water structured Turkish baths, dirnking fountains and bridges located in Sivas city center.

In fifth section, findings about all structures which had been investigated towards the spotted features have been presented.

Key words: Sivas, Turkish Bath, Bridge, Drinking fountain.

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK i
YÖNERGEYE UYGUNLUK ONAYI ii
ONAY: iii
ÖNSÖZ iv
ÖZET v
SIVAS WATER STRUCTURES vi
İÇİNDEKİLER vii
GİRİŞ 1
1.1.Konunun Tanımı ve Önemi 1
1.2.Yöntem 1
1.3. Konuyla İlgili Kaynaklar 2
1.4. Sivas'ın Tarihi ve Coğrafyası 5
2. SU MİMARİSİ VE GELİŞİMİ 9
2.1. Hamam 9
2.1.1.Mekân Dağılımı 13
2.1.1.1.Soyunmalık (Camekân) 13
2.1.1.2.Aralık 14
2.1.1.3.Soğukluk (Ilıklık) 14
2.1.1.4.Sıcaklık 14
2.1.1.5.Su Deposu 15
2.1.1.6.Külhan 15
2.2. Köprü 16
2.2.1.Köprü Yapı Elemanları 19
2.3. Çeşme 20

3.KATALOG 25
3.1.Günümüze Ulaşan Yapılar 25
3.1.1.Hamamlar 25
3.1.1.1.Eski Paşa Hamamı 25
3.1.1.2. Hamamcıoğlu Hamamı 29
3.1.1.3.Kale Hamamı 32
3.1.1.4.Kurşunlu (Behram Paşa) Hamamı 34
3.1.1.5.Mehmet Ali Bey Hamamı 42
3.1.1.6.Meydan Hamamı 46
3.1.1.7.Pirkinik Hamamı 50
3.1.1.8.Şirinoğlu Hamamı 53
3.1.2.Köprüler 57
3.1.2.1.Boğaz Köprüsü 57
3.1.2.2.Eğri Köprü 59
3.1.2.3.Fadlum Köprüsü 62
3.1.2.4.Kesik Köprü 64
3.1.2.5.Taş Köprü 67
3.1.2.6.Yıldız Köprüsü 69
3.1.3.Çeşmeler 71
3.1.3.1.Gök Medrese Çeşmesi 71
3.1.3.2.Numan Efendi Çeşmesi 73
3.1.3.3.Şehit Sorhan Tunçöz Çeşmesi 75
3.1.3.4.Şeyh Çoban Çeşmesi: 77
3.1.3.5.Ziya Bey Çeşmesi: 79
3.2. Günümüze Ulaşamayan Yapılar 80
3.2.1.Hamamlar 80

3.2.1.1.Bostancı Başı Mehmet Ağa Hamamı 80
3.2.1.2.Çay Hamamı (Sütlü Hatun Hamamı) 80
3.2.1.3.Çinili Hamam 80
3.2.1.4.Ebehri Hamamı 80
3.2.1.5.Es-Seyid İbrahim Said Ağa Hamamı 81
3.2.1.6.Ev Hamamı 81
3.2.1.7.Ferit Hamamı 81
3.2.1.8.Firuz Ağa Hamamı 81
3.2.1.9.Koca Hasan Paşa Hamamı 81
3.2.1.10.Küçük Hamam 81
3.2.1.11.Lala Sinan Paşa Hamamı 82
3.2.1.12.Mikad Ahmet Paşa Hamamı 82
3.2.1.13.Müftü Numan Efendi Hamamı 82
3.2.1.14.Pervane Hamamı 83
3.2.1.15.Paşa Bostanı Hamamı 83
3.2.1.16.Pürüt (Porit) Hamamı 83
3.2.1.17.Sabah Hamamı 83
3.2.1.18.Şahna Hamamı 83
3.2.3. Çeşmeler 84
4. DEĞERLENDİRME 85
4.1.Hamamlar 88
4.1.1.Tipoloji 88
4.1.1.1.Eyvanlı Köşe Halvetli Tip 88
4.1.1.1.1.Dört Eyvanlı Dört Köşe Halveti Tip 88
4.1.1.2.Münferit Tip 89
4.1.1.2.1.Kare Sıcaklıklı Halvet Hücresi Bulunmayan Tip 89

4.1.2.Sivas Hamamlarında Mekân Dağılımı ve İşlevleri 89
4.1.2.1.Soyunmalık 89
4.1.2.2.Soğukluk 90
4.1.2.3.Sıcaklık 90
4.1.2.4.Halvet Hücreleri 90
4.1.2.5.Su Deposu 91
4.1.2.6.Külhan 91
4.1.3.Malzeme 91
4.1.4.Süsleme 92
4.1.5.Yapı Elemanları 93
4.1.6.Geçiş Elemanları 94
4.1.7.Örtü Elemanları 94
4.1.8. Aydınlatma 95
4.1.9.Kitabeler 96
4.2.Köprüler 96
4.2.1.Tipoloji 96
4.2.1.1.Dik Köprüler 97
4.2.2.Malzeme 97
4.2.3.Yapı Elemanları 97
4.2.4.Süsleme 98
4.2.5.Kitabeler 98
4.3.Çeşmeler 98
4.3.1.Tipoloji 98
4.3.1.1.Cephe Kompozisyonuna Göre Çeşmeler 98
4.3.1.1.1.Tek Kemerli Çeşmeler 99
4.3.1.1.2.Yuvarlak Kemerli Çeşmeler 99

4.3.1.1.3.Sivri Kemerli Çeşmeler 99
4.3.1.1.4.Dilimli Kemerli Çeşmeler 99
4.3.1.1.5. İç İçe İki Kemerli Çeşmeler 100
4.3.1.1.6.Nişsiz Düz Cepheli Çeşmeler 100
4.3.1.2.Konumlarına Göre Çeşmeler 100
4.3.1.2.1.Bağımlı Çeşmeler 100
4.3.1.2.1.1.Bir Yapının Duvarıyla Birlikte İnşa Edilen Çeşmeler 100
4.3.1.2.2.Bağımsız Çeşmeler 101
4.3.2.Malzeme 101
4.3.3.Yapı Elemanları 101
4.3.4.Kitabe 102
4.3.5.Süsleme 103
SONUÇ 104
KAYNAKÇA 108
EKLER 113
Ek 1Hamamlar Değerlendirme Tablosu 113
Ek 2 Köprüler Değerlendirme Tablosu. 113
Ek 3 Çeşmeler Değerlendirme Tablosu. 113
ÇİZİMLER LİSTESİ 117
ÇİZİMLER 119
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ 138
FOTOĞRAFLAR 148
ÖZGEÇMİŞ 249

GİRİŞ

Su, tarih boyunca insanların en önemli gereksinimlerinin başında gelmiştir. Su ihtiyacını karşılamak için medeniyetler su ve çevresine yerleşmişlerdir. Zamanla medeniyet hayatının gelişmesi ve şehirlerin kurulması ile su yapılarına ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Ayrıca bu su yapıları şehirlerin oluşmasında da önemli rol oynamışlardır.

"Sivas Su Yapıları" adlı yüksek lisans tez çalışmamızda Sivas il merkezinde yer alan günümüze ulaşmış 8 adet Hamam, 6 adet Köprü ve 5 adet Çeşme ve günümüze ulaşamayan 18 adet çeşme ayrıntılı olarak tanıtılmıştır.

1.1.Konunun Tanımı ve Önemi

"Sivas Su Yapıları" adlı çalışmamızın adından da anlaşıldığı üzere Sivas il merkezinde bulunan Türk döneminde inşa edilmiş Hamamlar, Köprüler ve Çeşmeler toplu olarak ele alınıp incelenmiştir. Bu güne kadar yapılmış olan çalışmalarda Sivas su yapıları ayrı ayrı olarak ele alınmıştır. Bu durum su yapılarının bir bütün olarak değerlendirilmesine imkân vermemektedir. Bu çalışmamızla ilk defa Sivas il merkezinde yer alan su yapıları kapsamında hamamlar, köprüler ve çeşmeler toplu bir şekilde incelenmiş, tanıtılmış ve değerlendirilmiştir.

1.2.Yöntem

Çalışmamızın oluşturulmasında dört aşama izlenmiştir. İlk aşamada kaynakların tespit edilmesi ve kaynaklarda yer alan hamamlar, köprüler ve çeşmelerin belirlenmesi olmuştur. İkinci aşamada saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Saha çalışması sırasında tespit ettiğimiz yapıların fotoğrafları çekilmiş, ölçüleri alınmış ve yerinde tanımlamaları yapılmıştır. Üçüncü aşamada ölçüleri alınan eserlerin çizimleri yapılmıştır. Dördüncü aşamada ise tespit edilen bilgiler ışığında tezimizin yazım aşamasına geçilmiştir.

Çalışmamız I. Giriş, II. Su Mimarisi ve Gelişimi, III. Katalog, IV. Değerlendirme, V. Sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

Giriş bölümü dört alt başlığa ayrılmıştır. Bu başlık altında; konunun tanımı ve önemi, yöntem, konuyla ilgili kaynakların değerlendirilmesi ve Sivas'ın tarihi ve coğrafyası hakkında bilgilere yer verilmiştir.

Su Mimarisi ve Gelişimi bölümü hamam, köprü ve çeşme alt başlıklarına ayrılmıştır. Bu başlıklar altında hamam, köprü ve çeşme mimarisi hakkında bilgilere yer verilmiş ve bu mimari yapıların gelişimleri ele alınarak incelenmiştir.

Katalog bölümü iki ana başlık altında günümüze ulaşan yapılar ve günümüze ulaşamayan yapılar olarak incelenmiştir. Bu başlıklar da kendi içerisinde hamam, köprü ve çeşme başlıklarına ayrılarak konumuz dâhilinde olan Sivas il merkezinde yer alan hamam, köprü ve çeşme yapıları tek tek ayrıntılı bir biçimde tespit edilerek incelenmiş ve bu yapılar hakkında detaylı bilgilere yer verilmiştir.

Değerlendirme bölümü hamamlar, çeşmeler ve köprüler olarak üç ana başlığa ayrılmıştır. Bu başlıklar ise kendi içerisinde tipoloji, malzeme, yapı elemanları, süsleme ve kitabe gibi alt başlıklara ayrılmıştır. İncelemiş olduğumuz yapılar ise bu başlıklar altında ele alınıp değerlendirilmiştir.

Sonuç bölümünde ise, değerlendirme bölümünde elde edilen tüm sonuçlar ana hatlarıyla belirtilerek; Sivas il merkezinde yer alan ve tez çalışma konumuzu oluşturan su yapılarının (hamam, köprü, çeşme) Türk Sanatı ve Mimarisi içerisindeki yeri ve önemi belirtilmiştir.

Ayrıca çalışmamız çizim ve fotoğraflar kullanılarak desteklenmiştir.

1.3. Konuyla İlgili Kaynaklar

Türk mimarisinde "Su Yapıları" ile alakalı birçok çalışma yapılmıştır[1]. Konumuz olan "Sivas Su Yapıları" adlı çalışmamızda ilk olarak Sivas şehri ile ilgili yayınlardan faydalanılmıştır. Bu eserler arasından en çok faydalandığımız İsmail Hakkı – Rıdvan Nafiz tarafından yayınlanmış olan "Sivas Şehri" adlı eserdir[2]. On bölüme ayrılmış olan

---

[1] Su yapıları hakkında bkz., Saim Cirtil, "Denizli Çivril Su Yapıları", **Uluçam Armağanı**, Ankara, 2008; Kazım Çeçen, **İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri**, İstanbul, 1984; M. Sabri Doğan, **İslam Su Medeniyeti ve Konya Suları,** Konya, 2004; Orhan Erdenen, "Boğaziçi'nde Su Yapıları", **İstanbul Armağanı**, C.2, İstanbul, 1996; T.Hakan Karateke, **III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri**, İstanbul, 1995; Ayhan Aytöre, "Türklerde Su Mimarisi", **I. Türk Sanatları Kongresi**, Ankara,1959.

[2] İsmail Hakkı –Rıdvan Nafiz, **Sivas Şehri**, (Yayına Hazırlayan: Recep Toparlı), Sivas, 1998.

çalışmada Malazgirt Savaşı öncesinden başlayarak Osmanlılar dönemine kadar gelinmiş ve Sivas'ta yer alan yapıların kitabelerine yer verilmiştir.

Bir diğer kaynak ise Hikmet Denizli tarafından yayınlanmış olan 'Sivas Tarihi ve Anıtları' adlı çalışmadır. Bu çalışma bir envanter niteliğinde olup Sivas il merkezinde ve ilçelerde yer alan eserleri kapsamaktadır[3]. Çalışmada Sivas il merkezi ve ilçelerinde bulunan eserler, günümüze ulaşan yapılar ve ulaşamayan yapılar başlıkları altında incelenmiş ve bu yapılar hakkında yüzeysel bilgiler verilmiştir. Konumuz kapsamı içinde bulunan hamamlar, çeşmeler ve köprüler de çalışma içerinde yer almış ve günümüzdeki durumları hakkında bilgiler verilmiştir.

Bir diğer kaynak Mustafa Demir tarafından yayınlanan "Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri" adlı çalışmadır[4]. Çalışmada Sivas şehrinin ilkçağdaki durumundan başlanarak Bizans, Selçuklu ve Beylikler dönemindeki durumuna kadar siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel yapı incelenmiş ve şehirdeki mimari yapılar hakkında bilgiler verilmiştir. Özellikle konumuz içerisinde yer alan Sivas su yapılarından hamam, çeşme ve köprüler hakkında da önemli bir başvuru kaynağı olmuştur.

Bir başka kaynak ise Ömer Demirel tarafından yayınlanmış olan "Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü" adlı bir çalışmadır. Bu çalışmada Sivas'ta bulunan eserler ele alınmış ve şehirdeki su yapıları da dâhil olmak üzere birçok yapı incelenmiştir[5]. Çalışmada Sivas şehrinde bulunan vakıf eserleri ve bu vakıfların Sivas şehri için önemi ele alınarak oluşturulan eserde çalışma alanımız olan Sivas su yapıları hakkında da bilgiler verilmiş hamamlar ve çeşmeler eser içerisinde vakıf durumuna göre ele alınmıştır.

Serpil Sönmez Yılmaz tarafından yayınlanmış olan 'Osmanlı Klasik Çağında Sivas' adlı çalışmada ise Osmanlı dönemi içerisinde Sivas şehri hakkında hem sosyal ve etnik yapı hem de Sivas şehrinin dönem içerisindeki durumu hakkında önemli bilgiler yer almaktadır[6]. Osmanlı Klasik Dönemi içerisinde şehir ele alınmış ve incelenmiştir.

---

[3] Hikmet Denizli, **Sivas Tarihi ve Anıtları**, Tarihsiz.
[4] Demir Mustafa, **Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri,** Sakarya, 2005.
[5] Ömer DEMİREL, **Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü**, Ankara, 2000.
[6] Serpil Sönmez Yılmaz**, Osmanlı Klasik Çağında Sivas**, İstanbul, 2011.

Çeşme, hamam ve köprüler hakkında yapılan çalışmaları incelediğimizde; çeşmeler hakkında en kapsamlı çalışmayı Yılmaz Öngen'in TTK tarafından basılan "Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları" adlı eserdir [7]Bu eserde Anadolu çeşme ve sebil mimarisinin gelişimini XI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadarki süreci ayrıntılı olarak ele alınmıştır[8].

Sivas Çeşmeleri Hakkında Ömer Demirel tarafından yayınlanmış "Osmanlı Dönemi Sivas Şehri" adlı çalışmadır. Bu çalışmada Sivas Çeşmeleri ile ilgili tarihi kaynaklar doğrultusunda bilgiler verilmiştir[9]. Çeşme mimarisi hakkında birçok araştırma ve yayın mevcuttur[10].

Hamam mimarisi hakkında birçok yayın yapılmıştır[11]. İlk olarak başvurduğumuz kaynak ise

Yılmaz Önge tarafından yapılan "XII-XIII. Yüzyıl Anadolu Türk Hamamları" adlı eserinde XII. ve XII. Yüzyıl hamam mimarisi ve hamamlarını ayrıntılı olarak incelenmiştir[12].

Sultan Murat Topçu tarafından yayınlanmış olan 'Sivas Hamamları' adlı çalışma Sivas il merkezinde ve ilçelerde yer alan hamamları kapsamaktadır[13]. Çalışmada Türk

---

[7] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları**, Ankara, 1997.

[8]Ayrıca Yılmaz Önge tarafından yayınlanmış çeşme ve sebil mimarisi hakkında bkz.; Yılmaz Önge, Türk Su Mimarisinde Selsebiller", **İstanbul'da Sanat Tarihi Enstitüsünün V. Sanat Tarihi Semineri**, İstanbul, 1980; Yılmaz Önge, "Türk Mimarisinde Suluk Adını Verdiğimiz Çeşmeler", **SÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı:I, Konya, 1982; Yılmaz Önge,"Mimar Koca Sinan'ın Sebilleri", **Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1988.

[9] Ömer DEMİREL, **Osmanlı Dönemi Sivas Şehri**, Sivas, 2006, s.85-92.

[10] Ayrıca bkz., Mustafa Denktaş, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", **Türkler Ansiklopedisi**, C:XII, Ankara, 2002; C., Esat Arseven, "Çeşme", **Sanat Ansiklopedisi**, C:I, İstanbul, 1950, s.388-389; Sedat Çetintaş, "Türker'de, Su, Sebil, Çeşme", **Güzel Sanatlar Dergisi**, C:V, İstanbul, 1944, s.124-145; Aynur Ödekan, , "Çeşme ", **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, C:II, İstanbul, 1997, s.396-397; Semavi Eyice , "Çeşme", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C:VIII, İstanbul, 1993, s.277-286; Mustafa Denktaş, **Karaman Çeşmeleri**, Kayseri, 2000.

[11] Türk Hamam Mimarisi için ayrıca bkz.; K.A. Aru, **Türk Hamamları Etüdü**, İstanbul, 1949; Canan Çakmak, **Tire Hamamları,** Ankara, 2002; Halit, Çal "Zile Hamamları" **Türk Etnografya Dergisi**, S.XVIII. Ankara, 1988; Ertan Daş, "Selçuk'daki Türk Hamamları", **Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu**, İzmir, 1997; s.47–51., Birsen Erat, "Gelibolu Hamamları ve Türk Mimarisindeki Yeri", **IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, II.** Ankara, 1995; Semavi Eyice, "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", **Tarih Dergisi XI,** İstanbul, 1960; Abdülhamit Tüfekçioğlu, "Balıkesir'de Erken Osmanlı Dönemi Hamamları" **IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu**, Erzurum, 2006.

[12] Yılmaz Önge, **"Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma"**, Vakıflar Dergisi, XIII, Ankara, 1978; Yılmaz Önge, **"Koca Sinan'ın Hamamlarında Görülen Bir Yenilik: Merkezi Kubbeli Örtü Sistemleri"**, II. Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarih Kongresi, 1986, Cilt: II, İstanbul, 1986; Yılmaz Önge, **"Konya-Beyşehir'de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı, Vakıflar Dergisi"**, Sayı: VII, Ankara, 1968.

mimarisi içinde hamam anlayışından başlanarak Sivas il merkezinde ve ilçelerinde yer alan, günümüze ulaşmış ve günümüze ulaşamamış olan hamamlar incelenmiş ve plan şemalarına göre gruplandırılarak hamamların tipolojisi çıkarılmıştır.

Köprüler ve mimarisi hakkında faydalandığımız kaynakların başında ise Fügen İlter tarafından yayınlanmış olan "Osmanlılara Kadar Anadolu Türk Köprüleri" adlı çalışmadır[14]. Çalışmada Türklerin ilk dönemde Anadolu'daki yayılma alanlarından başlayarak Selçuklular devrinde Anadolu yollarına kadar gelinmiş ve bu yollar üzerinde bulunan önemli köprüler incelenerek köprülerin fonksiyonları üzerine önemli bilgiler verilmiştir. Çalışma konumuz içerisinde yer alan köprüler hakkında bilgi vermesi bakımından önemli bir kaynak olan eserde Sivas'ta bulunan eğri köprü de incelenmiştir.

Diğer bir kaynak ise Cevdet Çulpan tarafından yayınlanmış olan "Türk Taş Köprüleri Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar" adlı çalışmadır[15]. Çalışma içerisinde su engellerini aşmak için yapılan çeşitli yollardan başlanarak ortaçağdan Osmanlı devri sonuna kadar olan köprüler incelenmiş ve bu köprülerin gelişimi hakkında önemli bilgilere yer verilmiştir. Konumuz içerisinde yer alan köprüler hakkında ve köprülerin dönem dönem gelişimi ve değişimi üzerine ışık tutan önemli bir çalışmadır. Çalışmamız boyunca özellikle köprü gelişimi, karşılaştırma ve tarihlendirmede önemli bir başvuru kaynağı olmuştur[16].

Yukarda tanıtımını yaptığımız kaynaklar hamam, çeşme ve köprü mimarisi hakkında vermiş olduğu bilgilerle alanında geniş kapsamlı ve önemli olan yayınların başında gelmektedir. Bu kaynakların dışında konu hakkında çalışılmış olan ve bilgi sahibi olabileceğimiz, makale, kitap ve tezlerden de yararlanılmıştır.

1.4. Sivas'ın Tarihi ve Coğrafyası

Sivas İç Anadolu bölgesinin Yukarı Kızılırmak Bölümünde yer alır. Kuzeyden Giresun, Ordu ve Tokat, Güneyden Kayseri, Malatya ve Kahramanmaraş, Doğudan Erzincan, Batıdan ise Yozgat ile komşudur. 28.488 km^{2}'lik yüz ölçümüne sahip olan il 35° 50' ve 38° 14' doğu boylamları ile 38° 32' ve 40° 16' kuzey enlemleri arasında yer alır.

---

[13] Topçu S. Murat, **Sivas Hamamları**, Kayseri, 2013.
[14] Fügen İlter, Osmanlılara **Kadar Anadolu Türk Köprüleri**, Ankara, 1978. Ayıca bkz., Köprü mimarisi için; Gülgün TUNÇ, **Taş Köprülerimiz**, Karayolları Genel Müdürlüğü, Ankara, 1978.
[15] Cevdet Çulpan**, Türk Taş Köprüleri – Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar**, Ankara, 2002.

Sivas İç Anadolu Bölgesinin en eski şehirlerinden biridir. Şehrin tarihi, yapılan arkeolojik çalışmalar sonucu bulunan bilgiler doğrultusunda M.Ö. 5. ve 4. binli yıllara dayandırılmaktadır[17]. Şehir sırasıyla Hitit, Roma, Bizans, Selçuklu ve Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Tarihte "Sebasteia" adı ile anılan şehir, Türk döneminde ise Sivas olarak değiştirilmiştir. Sebas kelimesi eski Yunan dilinde Ogüst şehri anlamına gelmektedir[18].

M.Ö. 2600 yıllarında Hitit egemenliğinde bulunan şehir, M.Ö. 1200 yıllarında Firig egemenliğine girmiştir. Lidyalılar döneminde ise Sivas, Kral yolunun inşa edilmesi ile bu yol üzerinde yer alan önemli merkezlerden biri olmuştur[19]. M.Ö. 546 yılında Pers İmparatoru II. Kiros Lidyalıları yenerek Anadolu'ya hâkim olmuştur. Böylece Sivas Daskleion satraplığına bağlı Katpakula (Kapadokya) satraplığının bir parçası olmuştur[20].

M.Ö. 92 yılında Sivas Roma imparatorluğunun hâkimiyetine girmiştir[21]. Daha sonra Pontus krallığı hâkimiyetine giren şehir, M.S. 1. Yüzyılya Roma İmparatorluğunun 395 yılında ikiye ayrılmasıyla şehir Bizans toprakları içerisinde kalmıştır. [22]. Bu dönemde şehir Sasani ve Bizans arasında birçok kez el değiştirmiştir. Daha sonra Şehir, Emevi ve Abbasiler tarafından ele geçirilmiş ancak bu hâkimiyetler kalıcı olmamış ve şehir yine Bizans hâkimiyetine geçmiştir.

1071 Malazgirt savaşının kazanılması ve Anadolu'nun Türk iskânına açılmasından sonra Sivas şehri de Türk İslam hâkimiyetine girmiştir. Selçuklu Sultanı Alparslan'ın fethedilen toprakları şehzade ve emirlere vereceğini belirtmesi üzerine Sivas, Kayseri, Develi, Tokat, Niksar ve Amasya topraklarını Danişment Gazi topraklarına katmış ve böylece şehirde Türk hâkimiyeti başlamıştır. 1124 yılında Emir Gazi tarafından Malatya'nın Danişmentli topraklarına katılmasına kadar Sivas Danişmentli devletinin başkenti konumundayken bu tarihten sonra Malatya'nın devletin merkezi haline geldiği anlaşılmaktadır[23]. Emir Gazi'nin ölümünden sonra yerine Melik Muhammed geçmiştir.

---

[17] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s.2.
[18] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s.14.
[19] Hakkı Acun, "Sivas ve Çevresi Tarihi Yapılarının Listesi ve Turistik Değerleri", **Vakıflar Dergisi,** S.XX, Ankara, 1988, s.183.
[20] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s.12.
[21] Hikmet Denizli, **a.g.e.**,s.12.
[22]Ömer Demirel, **a.g.e.**, s.13.
[23]Muharrem Kesik, "Danişmendliler Zamanında Sivas (1071- 1175)", **Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri**, C.I, Sivas, 2006, s.111.

Melik Muhammed'in ölümü üzerine yerine Sivas Meliki olan kardeşi Nizamettin Yağıbasan Danişmentli hükümdarı olmuştur[24].

Yağıbasan'ın ölümü (1164) üzerine yerine Melik Muhammed geçmiştir. Daha sonra 1172 tarihinde tahta Zünnun, 1175 tarihine gelindiğinde ise II. Kılıçarslan Danişmentli Devletine son vermiştir[25].

1188'de II. Kılıçarslan topraklarını 11 oğlu arasında paylaştırmıştır. Sivas ve Aksaray şehri Kudbettin Melik Şah'ın hissesine düşmüştür.

Şehir 1243 Kösedağ Savaşına kadar altın çağını yaşamıştır. Sivas sırasıyla Selçuklu Döneminde I.Gıyaseddin Keyhüsrev (1205-1211), I. İzzeddin Keykavus (1211-1220), Alâeddin Keykubat (1220-1237), II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246) ve I. Alâeddin Keykubat dönemlerini yaşamıştır. 1243 Kösedağ Savaşı yenilgisinden sonra şehir XIV. yüzyıl başlarından itibaren İlhanlı Valileri tarafından yönetilmeye başlamıştır[26]. İlhanlı Valileri Selçuklu'nun Başkenti olan Konya yerine Sivas'ı merkez seçmişlerdir[27]. 1343 tarihinde Sivas Eretna hâkimiyetine girmiştir[28]. 1380 yılında devletin başına Kadı Burhanettin geçmiş ve Sivas'ı devletin merkezi yapmıştır[29]. Kadı Burhanettin'in vefatı üzerine yerine oğlu Alâeddin geçmiştir. Ancak yaklaşan Timur tehlikesi sebebiyle Sivas'ın yönetimi Osmanlı hâkimiyetine bırakılmıştır[30]. Kısa bir süre Osmanlı hâkimiyetinde kalan Sivas, 1402 yılında Yıldırım Beyazıt'ı Timur'un mağlup etmesiyle şehir Timur'un hâkimiyetine girmiştir. Timur döneminde şehir harap edilmiştir[31]. Timur'un istilasından sonra şehir Kadı Burhanettin'in damadı Mezit Bey yönetiminde kalmıştır. Amasya'da İkamet etmekte olan Çelebi Mehmet'in Osmanlı birliğini sağlaması ile birlikte, Sivas, Tokat, Samsun, Çorum sancakları da Amasya'ya bağlanmıştır. [32]. I. Beyazıt'ın oğlu Emir Süleyman Çelebi Sivas'a ilk Osmanlı eyalet valisi olarak atanmıştır[33]. 1472'de Yusuf Mirza komutasındaki Akkoyunlu ordusu

---

[24] Muharrem Kesik, **a.g.m., s**. 111.
[25] Muharrem Kesik, **a.g.m.,** s. 119.
[26] Hakkı Acun, **a.g.m.,** s. 184.
[27] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 17.
[28] Hakkı Acun, **a.g.e.,** s. 184.
[29] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 17
[30] Hakkı Acun, **a.g.e.,,** s. 184.
[31] Hikmet Denizli, **a.g.e. ,** s. 18.
[32] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 20.
[33] Hakkı Acun, **a.g.e.,** s. 184.

Sivas'a saldırmasına rağmen Fatih Sultan Mehmet'in bir yıl sonra Akkoyunlulara karşı elde ettiği Otlukbeli zaferi şehirde uzun süreli huzur ortamını sağlamıştır[34].

XVI. yüzyılda Sivas şehri Amasya, Çorum, Yozgat, Divriği, Samsun, Arapkir Livalarını ihtiva etmek üzere Orta Fırat havalisinden Karadeniz bölgesine kadar uzanmakta olup Osmanlı Devletinin büyük eyalet merkezlerinden birisi konumuna gelmiştir[35]. XVII. yüzyılda Sivas Celali isyanlarının merkezi haline gelmiştir. XVIII. yüzyıl'ın ikinci yarısında şehir zaman zaman Çapanoğullarının etkisinde kalmıştır[36]. XIX. yüzyıl sonlarında ise Sivas Valisi olarak görev yapan Halil Rıfat Paşa şehre başta yol yapımı olmak üzere 4 yıl süren hizmeti boyunca birçok hizmette bulunmuştur[37].

Tarih sahnesine çıkışından beri önemli bir merkez olan Sivas, bu özelliğini Kurtuluş Savaşı sırasında da devam ettirmiştir. Erzurum Kongresi kararlarının yeniden teyit edildiği, toprak bütünlüğünü ve ulusal bağımsızlığın korunmasını isteyen milli bir kongreye 4-11 Eylül 1919'da ev sahipliği yaparak Cumhuriyetin temellerinin atılmasına tanıklık etmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra illerin yeniden düzenlenmesi kapsamında Sivas, il merkezi olmuş ve Divriği, Gürün, Hafik, Yıldızeli, Zara ilçeleri Sivas iline bağlanmıştır.

---

[34] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 20.
[35] Hakkı Acun, **a.g.e.,** s. 185.
[36] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 21.
[37] Hakkı Acun, **a.g.e.,** s.185.

2. SU MİMARİSİ VE GELİŞİMİ

2.1. Hamam

İnsanoğlu çok eski çağlardan beri suyu kutsal kabul etmiştir. Asurlular Fırat'ı, Mısırlılar Nil'i, Hintliler Ganj'ı kutsal saymış ve yılda bir kez yıkanarak günahlarından arındıklarını düşünmüşlerdir. Her dinde tapınma öncesi beden temizliğinin ruh temizliği için gerekli olduğu düşüncesiyle, tapınakların yanında temizlik amaçlı yapıların ortaya çıkmasına neden olmuştur[38].

Hamam kelimesi Arapça "ısıtmak" manasına gelen "hamem" kökünden türeyerek kelime anlamı olarak "ısıtılan yer" ,"yıkanma yeri"[39] ve İbranicede "sıcak olmak" manasında kullanılmaktadır[40]. Hamam insanlık tarihi boyunca çeşitli medeniyetlerce de inşa edilmiştir. Ancak Roma döneminde çok yaygınlaşmıştır. Müslümanlar İslam dininin gereği olan vücut temizliği nedeniyle hamama büyük önem vermişlerdir. Türklerde ise hamam yerleşim yerlerinin vazgeçilmez bir yapısı haline gelmiştir[41].

Hamam mimarisinin ilk örneklerinin ne zaman yapıldığı hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Pakistan'ın batısında yer alan Sind'de M.Ö 2500-1500 yıllarındaki İndus Medeniyetinin bir şehri olan Mohenjo-Daro da gelişmiş su ve kanalizasyon sistemin var olması sebebiyle en eski hamamların burada inşa edilmiş olabileceği düşüncesi ortaya çıkmıştır. Mezopotamya'da ortaya çıkan ve dünyanın en eski hamamı olarak kabul edilen, Asur hükümdarına ait bir yıkanma tesisinin varlığı belirlenmiştir. Mısır'da Tell el- Amarna da eski hamamlara rastlanmıştır. Ayrıca Suriye sınırı yakınlarında Re'sül'ayn dolaylarında Tell Halaf'ta yer alan bir şehir kalıntısında da M.Ö. III. yüzyılda evlerde de yıkanmak için mekânların bulunduğu anlaşılmaktadır[42].

---

[38] Aynur Ödekan, "Hamam" , **Eczacıbaşı Aniklopedisi**, C.II. İstanbul, , 1997, s. 750.
[39] Semavi Eyice , "Hamam" , **İslam Ansiklopedisi**, C. XV, Ankara, 1997, s. 402.
[40] Ali Saim Ülgen, "Hamam",**İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1950, C.V, s. 174.
[41] Semavi Eyice, **a.g.m.,** s. 402.
[42] Semavi Eyice, **a.g.m.,** s. 402.

Eski yunan medeniyetinde büyük ölçüde hamamlara rastlanmamaktadır. Ancak Gymnasion'ların içinde sporcuların yıkanması için duş gözleri gibi sıcak su ve ısıtma sistemi olmayan yıkanma yerleri bulunmaktadır[43].

Roma çağında halka açık hamam mimarisinin ortaya çıktığı ve geliştiği bilinmektedir. Ayrıca bu dönem hamamları geniş alanlara yayılan tesisler konumuna gelmiş ve daha çok eğlence mekânları ile yarışların ve farklı etkinliklerin düzenlendiği birer sosyal merkez halini almıştır[44]. Bu dönemde Sergios Orata adlı bir mimarın sıcak hava ile merkezi ısıtma sistemini meydana getirdiği ve bu uygulamanın Roma hamamlarında yaygınlık gösterdiği kabul edilmiştir[45].

Roma dönemi hamamları çeşitli bölümlerden meydana gelmektedir. Ayrıca hamamların birden çok giriş kısımları bulunmaktadır[46]. Hamamın önünde sütunlu revaklarla (porticus) çevrili bir avlu (palaestra) yer almaktaydı. Ana girişten geçilerek "Apoditerium" mekânına geçilir ve burası soyunma mekânı olarak kullanılımaktaydı. Ayrıca burada hizmet odaları ve duvarlar boyunca sedirler yer almaktaydı. Soyunmalık mekânından ise "Frigidarium" mekânına geçilir burası ise soğuk su ile yıkanılan mekân olup bazen ortasına gösterişli havuz (natatio) yer alıdı. Bu mekânın etrafında ise heykeller sıralanırdı. Buradan ise "Tepidarium" mekânına geçilmektedir. Bu kısmı ılıklık olarak adlandırabiliriz. Ilıklık olarak adlandırdığımız bu bölümden sonra hamamın en sıcak olan kısmı "Caldarium" mekânına geçilmektedir. Buhar banyosu ve terlemek için ayrıca bu mekânın içinde "Sudatorium" mekânı yer almakta ve etrafında küçük hücreler bulunmaktadır. Sıcak suyun ve sıcak havanın sağlandığı mekâna ise "Prafefurnium" adı verilmektedir.[47].

Roma döneminde hamamlar sadece yıkanma yerinden ibaret değil eğlenmek, dinlenmek, sohbet etmek ve spor müsabakalarının yapıldığı insanların bu müsabakaları izlemeye geldiği dönemin önemli sosyal merkezlerinden biri konumundadır.

Romalılar zamanında bilinen ilk genel hamam Pompei'deki Stabia hamamıdır. Daha sonra Agrippa, Neron, Titus, Traianus, Caracalla, Diecletianus, Constantinus gibi

---

[43] Semavi Eyice, **a.g.m.,** s. 402.
[44] Haluk Abbasoğlu, "Hamam" , **Eczacıbaşı Ansiklopedisi**, C.II. İstanbul, 1997, s. 751.
[45] Semavi Eyice, **a.g.m.,** s. 403.
[46] Canan Çakmak, **Tire Hamamları**, Ankara, 2002, s. 8.
[47] Semavi Eyice , **a.g.m.,** s. 402.

imparatorların yaptırdığı hamamlar takip etmiştir[48]. Bizans dönemi hamam mimarisi, Roma dönemi hamam geleneğini yaşatmakla birlikte Bizans'ta hamamlar daha küçük yapılar olarak inşa edilmiştir.

İslam dinin temizliğe vermiş olduğu önem hamam mimarisinin önemini artmıştır. VIII. yüzyılda Emevi hükümdarları tarafından Suriye'de birçok eser yaptırılmıştır. Bu hamamların başında Kusayr-Amra, Sercilla, Ruhatba'de Kubbat Al-Kabir ve Asarah'ta yapılmış olan ilk Müslüman yapılarıdır. Bu hamamlar Suriye mimarisi özelliklerinde yapılmış olup süsleme ve teknik bakımından ise Bizans hamamları ile benzerlik göstermektedirler[49].

Türklerde Su kültü anlayışı çok eskiden beri bulunmaktadır. Bu anlayışın temeli ise "yer-su" inanışına dayanmaktadır. Kimek Türkleri İrtiş Irmağını büyük sayarlar, ona taparlar ve secde ederlerdi. Ayrıca yeni gelen gelinlere evin çevresini gezdirme ve su gösterme geleneği de su kültüne bağlanmaktadır[50].

Anadolu'nun fethinden önce Selçukluların yerleştikleri yerlerde nasıl bir hamam inşa ettikleri hakkında hiç bir bilgimiz yoktur. Bununla birlikte göçebe Türklerde Çerge adı verilen çadır hamamlarının olduğunu ve Anadolu Selçuklu Sultanı I. Alaaddin Keykubat'ın Hamam-ı Sefer denilen bir çadır hamamı ile sefere çıktığı bilinmektedir[51]. Bazı kaynaklarda saray, köşk, han ve tekke hamamları gibi özel hamamların yanı sıra şehirlerdeki büyük külliyelerde yer alan halk hamamlarından da bahsedilmektedir[52].

XII. ve XIII. yüzyıllarda Şam'da inşa edilmiş M. 1272 tarihli Büzuriye, M. 1174 tarihli El Afif M. 1196 tarihli Siddi Adhra, M. 1204-1205 tarihli Sami ve VIII. yüzyılın başlarına tarihlenen Eş- Şafi Hamamları gibi büyük halk hamamları da genellikle dört eyvanlı soyunma mahalleri merkezi kubbeli mekânlar etrafında radyal bir tetiple nişleri ve halvetleri ihtiva eden geniş ılıklıkları, Roma hamamlarını hatırlatan sıcaklıkları ve çift kazanlı sıcak su depoları ile Anadolu'daki Türk hamamlarından ayrı özellikler göstermektedir[53].

---

[48] Anonim "Hamam", **AnaBritanica**, C.10, 1988, s. 330.
[49] Ali Saim Ülgen, **a.g.m.,** s. 175.
[50] Bahaddin Öğel, **Türk Mitolojisi**, C.I, Ankara, 2006, s. 326.
[51] Samavi Eyice, **a.g.m.,** s. 412.
[52] Yılmaz Önge, **XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları**, Ankara, 1995, s. 9.
[53] Yılmaz Önge, **a.g.e.,** s. 9-10.

Malazgirt zaferi ile birlikte Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Türkler burada mesken tutmuş ve yeni yerleşim yerleri oluşturmuşlardır. Bununla birlikte Anadolu'nun imar faaliyetlerine mimari yönden katkı sunmuşlar, hanlar, hamamlar, kervansaraylar, medreseler şifahaneler vb. gibi birçok yapı türü inşa etmişlerdir.

Bu çeşitli yapı türleri arasında hamamlar önemli bir yere sahiptir. Anadolu'ya giriş ve yerleşme ile başlayan bu imar faaliyetleri Türklerin Orta Asya geleneklerini de yeni yapılarda yaşatmasını sağlamış ve bu yeni yapıları kökene bağlı olarak ve yerli unsurları geliştirip değiştirerek devam etmiştir.

Hamam mimarisi özellikle İslamiyet'i kabul etmiş olan Türkler için ayrı bir önem kazanmıştır. Dini bir gereksinim olan temizliğin Orta Asya geleneği olan ve su'ya karşı duyulan saygı ile birleşmesi sonucunda Hamam Mimarisi Türkler için vazgeçilmez imar faaliyetleri başında gelmiştir. Bunun sonucunda Anadolu imar faaliyetlerini şekillendiren Sultanlar, Hatunlar, Devlet Adamları ve yerli halk tarafından yapılan yapılarda hamam ilk sırayı alan yapılardan biri haline gelmiştir. Özellikle yapı faaliyetleri arasında ön plana çıkan külliye yapılarının vazgeçilmez unsuru olan hamamlar hemen her cami, medrese, şifahane vb. gibi mimari yapıların yanında yerini almıştır. Örneğin bir caminin inşasına başlamadan önce onun hamamı yapılmıştır[54]. Ayrıca Anadolu'da geleneksel olan ve hala devam eden sünnet hamamı, gelin hamamı, lohusa hamamı vb. gibi hamam kültürleri, Türk kültüründe hamamın her dönem canlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Hamamlar kullanış ve maksat itibari ile iki sınıfa ayrılır. Bunlar hususi ve umumi hamamlardır. Hususi hamamlar ev, konak ve saraylarda umumi hamamların küçük bir örneğidir. Umumi hamamlar inşa edildiği arsanın üzerine uygun bir şekilde planlanmış halk hamamlarıdır[55]. Çifte hamam olarak inşa edilen bu hamamların erkeklere ait olan

---

[54] Orhan Gazi Bursa'yı fethedince ilk iş olarak cami, birde imaret yapmaya başladı. Caminin inşasının bir an önce bitiştirilmesini emrettiği halde temelden yukarı çıkmayan inşaat yerine gider: işçiler, taşları yukarıya çıkarıyor, fakat kalfaya vermeden aşağı iniyorlardı bu durumu gören Orhan Gazi:- bu ne rezalettir taşları aynen aşağı indiriyorlar diye bağırır. İşçilerden birini yanına çağırıp:-Neden böyle yapıyorsunuz? Deyince işçi: Bir Cami'nin inşasına başlamadan önce, onun hamamı yapılır. Böylece işçilerde bu Tanrı evini temiz olarak yaparlar. Bunun üzerine Orhan Gazi işçilerin kalfasını çağırtır. (Bu kalfa camii inşasında meşhur Karagözdür) Kalfanın idamını ferman eder Bu olay da bir kalfa cami inşasına başlamadan önce hamamın yapılmasını gerektiğini bilmek zorundadır. E.B. Şapolyo, Türk Hamamları, **Önasya** C. 3, S.28, 1967 s. 11.

[55] Ali Saim Ülgen, **a.g.m.,** s. 175.

kısımlarının giriş kapıları ana caddeye bakar vaziyette yapılmış, kadınlar bölümü giriş kapısı ise mahremiyet anlayışından dolayı arka caddeye bakar şekilde tasarlanmıştır.

2.1.1.Mekân Dağılımı

Anadolu'daki Türk dönemi hamamlarının mimari kompozisyonunu esas olarak soyunmalık, aralık, ılıklık ve sıcaklık kısımları oluştururken, tesisat kısımlarını ise su deposu, külhan ve cehennemlik bölümleri oluşturmaktadır.

2.1.1.1.Soyunmalık (Camekân)

Soyunmalık (camekân)[56] mekânı hamama hâkim olan, hamamın en büyük hacimli bölümüdür. Soyunmalık mekânı Anıtsallıklarıyla dikkat çekerler. Bu mekâna Eski Roma hamamlarında Apoduterium adı verilmektedir.

Soyunmalık kısmına cümle kapısından geçilerek girilmektedir. Giriş kapısı genellikle ana yola açılır ancak bayanlar hamamında mahremiyet anlayışından dolayı giriş kapısı ara yollara açılmaktadır. Plan olarak genellikle kare ya da dikdörtgen formda olan soyunmalık mekânları üzeri, içerde ahşap direklerle veya kâgir kemerlerle desteklenen ahşap kirişleme tavanlarla veyahut kâgir tonoz veya kubbelerle örtülmüştür[57]. Bu mekân hamama gelenlerin yıkanmadan önce soyunup hazırlandıkları bölümdür. Mekânın etrafında sekiler yer almaktadır ve sekiler üzerinde ise ahşap soyunma kabinleri bulunmaktadır. Soyunmalık bölümü ortasında fıskiyeli havuz bulunur. Soyunmalık mekânında aydınlatma mahremiyetten dolayı aydınlık feneri ile sağlanmaktadır. XV. yüzyıldan itibaren soyunmalık mekânına alt pencereler açılmaya başlanmıştır[58].

Soyunmalık mekânında iklim şartlarına bağlı olarak bazı bölgelerde ana giriş kapısının önüne bir revak ya da kapalı giriş mekânı yapılmıştır[59]. Mimar Sinan ile birlikte kademelenmeyi sağlamak amacıyla soyunmalık mekânın önüne revak eklenmiştir[60].

---

[56] E.B.Sapolyo, **a.g.m.,** s. 11.
[57] Yılmaz Önge, **a.g.e.,** s. 19.
[58] Yılmaz Önge, "Anadolu Türk Mimarisinde Üstten Tabii Aydınlatma: Aydınlık Feneri", **Önasya,** Cilt: 6, S.64, Ankara, 1970, s. 6-7.
[59] Yılmaz Önge**, a.g.e.,** s. 19.
[60] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 25.

2.1.1.2.Aralık

XII. ve XIII. yüzyıl hamamlarında soyunma mahallinden soğukluğa geçişte farklı ebatlarda tutulmuş üzeri kubbe veya tonozla örtülü aralık mekânı yer almaktadır. Aralık kısmı hem geçit hem de bir bölme ile ayrılmış helâyı ve traşlığı ihtiva etmektedir. Aralık mekânı Osmanlı hamamlarına kadar varlığını sürdürmüştür. Bu mekân XV. yüzyıl itibariyle küçülmeye başlamış ve XVI. yüzyıldan itibaren ise yerini soğukluk kısmına bırakmıştır. Su buharını tutmaya yarayan aralık mekânın işlevi yerine bu tarihten itibaren ısı kaybını ve su buharının kaçmasını önlemek amacıyla soğukluk kapısı üzerine bacalar yerleştirilmiştir. Ayrıca bu tarihten itibaren yine aynı amaçla hamamların iç kapıları da çift kanatlı yapılmaya başlanmıştır[61].

2.1.1.3.Soğukluk (Ilıklık)

Soyunmalık ve sıcaklık mekânları arasında buluna bu mekânın görevi sıcaklık mekânında yıkanan insanların dinlenmek ve rahatlayıp nefes almaları için kullandıkları bölümdür. Bu bölüm Türk Hamam Mimarisinin esas mekânlarından biridir. Bu mekânlarda sekiler yer almakta ancak yıkanma yeri olarak kullanılmadığından kurnalar yer almaz. Soğukluk kısmında yer alan hücreler aralık mekânı olmayan hamamlarda traşlık ve helâ kısmı olarak kullanılır. Bu bölümlerin üzeri tonoz ya da kubbe ile örtülüdür[62]. Soğukluk mekânın aydınlatılması kubbeye yerleştirilen fanus veya kandil şeklindeki yuvarlak veyahut bombeli olarak yapılmış fil gözü diye adlandırılan camlar aracılığıyla doğal aydınlatma sağlanmaktadır. Bazı hamamlarda ise gün ışığının yetersiz kaldığı durumlarda duvarlarda yer alan nişler içerisine yerleştirilen şamdan, kandil gibi aydınlatmayı sağlayan araçlarla sağlamaktadır[63]. Sivas hamamlarında soğukluk mekânının yan duvarları üzerine açılan şevli pencereler de aydınlatmaya yardımcı olmak amacıyla yapılmıştır[64].

2.1.1.4.Sıcaklık

Hamam mimarisinin en önemli bölümünü esas yıkanma mekânı olan sıcaklık kısmı oluşturur. Türk Hamam Mimarisinde medrese, ev, han gibi birçok mimari eserde uygulanan merkezi kubbeye aksiyal yönde yerleştirilen, eyvanlar ve köşede yer alan

---

[61] Yılmaz Önge, **a.g.e.,** s. 23-24.
[62] Yılmaz Önge, **a.g.e.,** s. 24-25.
[63] Semavi Eyice **a.g.m.,** s. 416-417.
[64] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 26.

hücreler ile oluşan plan şemasıdır. Hamam mimarisinde ise kubbenin hemen altına yerleştirilen göbek taşı, aksiyal olarak yerleştirilen eyvanlar ve daha küçük tutulmuş köşe halvet hücrelerinden oluşmaktadır. Sıcaklık mekânına giriş eyvanlardan biri ile sağlanır. Halvet hücreleri kapıları köşelere yerleştirilmiştir bazı örneklerde kapılar eyvanlara da açılmaktadır[65]. Bu plan şeması Anadolu hamamlarının birçoğunda kullanılmıştır. Eyvanlar etrafında sekiler bulunmakta ve sekiler üzerinde ise kurnalar yer almaktadır. Halvetler üzeri genellikle kubbe, eyvanların üzeri ise tonoz ile örtülüdür. Semavi Eyice hamamları sıcaklık mekânına göre 6 farklı plan tipolojisine ayırmıştır[66].

Bu plan tipolojisine göre;

A Tipi- Köşe Halvetli Sıcaklık Şeması

B Tipi- Yıldız Biçimli Sıcaklık Şeması

C Tipi- Üç Tarafı Halvetli Sıcaklık Şeması

D Tipi- Eşit Kubbeli Mekânlara Ayrılmış, Sütunlu ve Destekli Sıcaklık Şeması

E Tipi- Çifte Halvetli Sıcaklık Şeması

F Tipi- Eşit Mekânlı Sıcaklık Şeması

2.1.1.5.Su Deposu

Su deposu genellikle sıcaklık duvarı boyunca uzanan, enine dikdörtgen plan şemasına sahip olup üzerleri beşik ya da sivri tonozla örtülüdür. Sıcaklık mekânı duvarında su deposundaki suyu kontrol etmek amacıyla bir pencere açıklığı yer alır.

2.1.1.6.Külhan

Su deposunun gerisinde bulunan ve su deposu ile aynı uzunlukta olan enine dikdörtgen plan şemasında yapılan bu kısımların üzerleri genellikle tonoz ile örtülüdür. Bu bölümlerin ayrı bir girişleri mevcuttur[67]. Külhan duvarının Su deposu Duvarına denk gelen kısmına farklı kemer formlarında yapılmış ocak kısımları yerleştirilmiştir.

---

[66] Semavi Eyice, **a.g.m.,** s. 417-420.
[67] Yılmaz Önge, **a.g.e.,** s. 27.

2.2. Köprü

Köprü, aralarında su, çukur, vadi gibi doğal engeller bulunan iki yakayı birleştirmek amacıyla yapılan[68], yol güzergâhları üzerinde bulunan doğal engeller ve akarsular üzerinden ulaşımı sağlayan yapılar olarak tanımlanır[69]. Tarih öncesi çağlardan beri bu engellerin aşılması önemli sorunlar başında gelmiş ve kullanım amacına, açıklığa ve dönem teknolojisi doğrultusunda çözümler bulunmaya çalışılmıştır. Bu çözümlerin bazıları ise şunlardır;

1. Kelek, sal gibi araçlarla sudan geçiş.

2. Karşılıklı iki kıyı arasında halat ya da zincirle çekilen yüzer döşemeler.

3. Kayık, gemi, şişme dubalar, kapalı dubalar gibi yüzer desteklere oturan genellikle ahşap döşemeli köprüler.

4. Karşılıklı iki sağlam nokta arasına gerilmiş zincir, halat gibi bağlantılara oturan basit döşemeli asma köprüler.

5. Kemerli köprüler.

6. Ayaklı köprüler.

7. Modern asma köprüler[70].

Tarih boyunca köprüler insanlık medeniyeti için önemli bir unsur olmuştur. İnsanlar önemli ulaşım yolları üzerine yaptıkları köprülerle aslında sadece yolları birbirine bağlamakla kalmamışlar bu köprüler sayesinde farklı medeniyetleri de birbirlerine bağlamışlardır.

Bilinen en eski köprü Hititliler döneminde M.Ö. XII. yüzyılda yapılmış Bağozköy'de bulunan Hattuşaş köprüsüdür[71]. M.Ö. VII. yüzyılda yapılmış Bâbil Köprüsü ve Romalıların M.Ö. VII. yıllarda Tiber nehri üzerine inşa ettikleri Pons Salarius bilinen diğer eski örneklerdir. Emevîler akarsular yanına kurdukları yeni şehre el-Kantara (köprü) adını vermişlerdir[72]. Abbasiler devrinde Fırat, Dicle ve bunların kolları üzerine çok sayıda köprü inşa edilmiştir. Müslümanların X. yüzyılda yaptığı en büyük köprü

---

[68] Aynur Ödekan, "Köprü", **Eczacıbaşı Ansiklopedisi**, C.II, s. 1055.
[69] Haşim KARPUZ, **Anadolu Selçuklu Mimarisi**, Konya, 2004, s. 121.
[70] Aynur Ödekan, "Köprü" …, s. 1055.
[71] Cevdet Çulpan , **a.g.e.,** s. 1.
[72] Kazım Çeçen ,"Köprü", **İslam ansiklopedisi",** S.XXVI s. 253.

Zap suyu üzerinde bulunan Kerkük'ün Kuzeyindeki Altın köprüdür[73]. Gazneli Mahmut Tirmizde Ceyhan nehri üzerine köprü inşa ettirmiştir. İslamiyet öncesi ve sonrasında İran'da da birçok kagir köprü inşa edilmiştir (Şehristan, Baba Mahmut, Marnan v.b) [74].

Anadolu'da eski çağ ve orta çağdan kalma birçok köprü yer almaktadır. Bunlar belli başlı ırmaklar üzerine kurulmuş olup dönem içerisinde önemli ulaşım merkezlerini birbirine bağlayan köprülerdir. Gerek Selçuklu gerekse Osmanlı dönemlerinde işler durumda olan bu köprüler zaman zaman onarılarak kullanılmaya devam etmiştir. Köprüler için en önemli unsur açıklığının büyüklüğüdür. Anadolu'da ve yakın doğuda açıklığı en büyük köprü Artuklular tarafından yaptırılmıştır (Hasankeyf'deki Dicle köprüsü dört gözlü olup en büyük açıklığı 40.22 m'dir) [75].

Selçuklu dönemindeki köprülerin genel itibariyle Artuklu köprülerine göre gözlerinin daha küçük ve daha çok olması bu köprülerin daha uzun yapılmasına ve mimari bakımdan Artklulardan ayrılmasına neden olmuştur.

Osmanlı döneminde ise her alanda imar faaliyetine önem veilmiş ve bu dönemde gerek eski köprüleri onararak gerekse yeni köprüler yaparak birçok eser ortaya konulmuştur. Ayrıca sefer sırasında ordunun geçiş güzergâhı üzerine ahşap köprüler yapmışlar daha sonraları ise bu ahşap köprüleri taş köprü olarak inşa etmişlerdir[76]. Osmanlı köprülerinin en güzel örnekleri Mimar Sinan tarafından yapılmıştır[77] (Mustafa Paşa köprüsü, Odabaşı Köprüsü, Kanuni köprüsü ve Büyükçekmece köprüsü v.b.)[78].

Köprü Mimarisi Türk toplumunda önemli bir yere sahip olmuş, Geleneksel el sanatları içerisinde de köprü motifleri yer almıştır.

Cumhuriyet döneminde de köprü inşasına önem verilmiş ve modern tarzda birçok köprü inşa edilmiştir.

Köprüler mimari unsurları ve inşa özelliklerine göre farklı gruplamalar içersinde değerlendirilmiştir.

---

[73] Kazım Çeçen, **a.g.m.,** s. 253.
[74] Kazım Çeçen, **a.g.m.,** s. 253.
[75] Kazım Çeçen, **a.g.m.,** s. 253.
[76] Cevdet Çulpan, **a.g.e.,** s. 5.
[77] Kazım Çeçen, **a.g.m.,** s. 253.
[78] Kazım Çeçen, **a.g.m.,** s. 253.

Bu gruplamalara göre;

Cevdet Çulpan Türk Taş Köprüleri adlı eserinde köprüleri kesitlerine göre sınıflandırmıştır.

1- Yatay (ufki) şekiller,

2- Her iki kıyıdan itibaren büyük kemere doğru çıkış ve inişli (tek, çift veya çok hörgüçlü) şekiller,

3- Her iki kıyıdan itibaren hafif meyille başlayıp sonra yatay şekil alanlar,

4- Tek gözlü, ayaksız (bir kıyıdan diğer kıyıya uzanmış) köprüler,

5- Çok gözlü köprüler,

6- Eğri köprüler: Bu köprüler nehir alanında ayakları sağlam zemini izlemesi ve nehrin akıntı kütlesinin köprüye yapacağı ana basıncı dağıtmak için;

a. Tek ve geniş açılı kırık şekil. (Sivas 3 Km. güneyinde Kırık Köprü)

b. Birkaç geniş açılı zikzak şekiller. (Silvan Malabadi Köprüsü, Hasankale Çoban Köprüsü, Muş Murat Köprüsü gibi.)

7- Kesik köprüler (Sivas'ın 10 Km. güney-batısındaki Kesik Köprü, Kocasinan tarafından yapılan yapma adacıklara dört dalga şeklinde uzanan Büyükçekmece Köprüsü.)

8- Üzerinde veya ayakları üzerinde küçük oda bulunan köprüler (Bursa Irgandı Köprüsü, Silvan Malabadi, Hasankale Çoban Köprüleri)

9- Yuvarlak veya sivri kemerli köprüler (Türk dönemi yapılarında sivri kemer formu çok kullanılmıştır.)

10- Ayaklı köprülerde yer alan memba ve mansap her iki tarafta bulunan selyaranların şeklide ayrı bir konudur. Bu şekiller üçgen, çokgen veya yuvarlak olmak üzere çeşitli formlarda bulunur. Merdiven basamağı gibi kademeli olarak inşa edilmiş olanları da vardır. (Adana Seyhan Köprüsü, Üsküp Vardar Köprüsü bazı ayakları ile Tesalya Yenişehir'de Hasan Bey Köprüsü). Selyaranlar bazen köprü kemerleri üst seviyesine kadar yüksek yapılmıştır. (Erzurum Çoban Köprüsü, Kayseri Boğazlıyan Çokgöz Köprüsü, Vişegrad Sokullu Mehmet Paşa Köprüsü).

11- Bazı köprülerde döşeme kısmı merdiven şeklinde kademeli, yapılmıştır. Basamaklardan çıkılmakta ve inilmektedir. Bu köprülerden tekerlekli araçlar geçememektedir. Doğu Anadolu'da Ahlât Harabe Şehir Köprüsü bu şekilde inşa edilmiştir[79].

Fügen İlter Anadolu'da yer alan köprüleri dik ve düz olmak üzere iki plan tipine ayırmıştır.

1. Ortadaki geniş ve yüksek ana kemere doğru, her iki yandan güçlü çıkışla yükselen, dik köprüler.

2. İki veya çok sayıda kemerler arasında, yükseklik ve genişlik bakımından, büyük fark göstermeyen köprü yolunun düz veya hemen hemen düz olduğu köprüler.

Bu tipolojinin oluşumunda en büyük etken, nehir yatağının derinliği ve genişliğidir. Bundan dolayı tipoloji yalnızca Anadolu'ya has kalmamakta ve evrensel bir nitelik taşımaktadır[80].

2.2.1.Köprü Yapı Elemanları

Açıklık: Gözü iki yandan çevreleyen ayakların, iç yüzeyleri arasındaki uzaklık.

Alt yapı: Köprünün toprak altında bulunan kısmıdır.

Ayak: Köprü kemerlerinin ve tabliyenin yükünü taşıyan taş ve tuğla mesnet veya dayanaktır.

Babataşı: Köprünün girişinde korkuluk duvarı üzerinde yer alan dikey taşlardır.

Boşaltma Gözü: Köprü altından geçen suyun, normal zamanlarda geçmediği hatta normal taşkınlarda da çalışmayan, fakat büyük taşkınlarda su geçirmek suretiyle çalışan köprü gözleridir. Bunlar genelde köprü gözlerinin yükseğinde, ya da nehir yatağının yükseldiği yerlerde bulunurlar.

Çevre duvarı: Kemerin yan yüzünü oluşturan ve kilit taşıyla sonuçlanan bölümdür.

Göz: Köprü kemerlerinden her biri, birbirini izleyen ayak arasında kalan ve bu iki ayakla üstündeki kemerin çevrelediği alandır.

---

[79] Cevdet Çulpan, **a.g.e.,** s. 6-7.
[80] Fügen İlter, **a.g.e.,** s. 2.

Hafifletme gözü: Su geçirmesi düşünülmeyen, fakat köprü gövdesinin birtakım teknik kaygılarla hafifletilmesi istenen yerlerde, fonksiyonu sadece köprü ağırlığını azaltmak olan gözlerdir.

Kemer (Göz): İki ayağın arasındaki açıklığı örtmek ve üstteki yükü ayaklara iletmek için yay şeklinde yapılmış mimari öğedir.

Korkuluk duvarı: Tabliyenin iki yanında yer alan ve geçiş sırasında güvenliği sağlayan duvardır.

Mansap Tarafı: Suyun aktığı (döküleceği) taraftır.

Memba Tarafı: Suyun kaynak tarafıdır..

Sed duvarı: Genellikle taşkınlarda yatak dışına taşan akarsuların çevredeki araziye değmesini önlemek üzere iki sahil boyunca yapılan duvarın her biridir.

Selyaran (Burun): Köprü ayaklarını memba yönünde suyun içerisindeki genelde üçgen kısmıdır.

Odacıklar: Bazı köprülerin ayakları içerisine odacıklar yerleştirilmiştir. Tabliyeden özel bir kapı ile inilen odalarda köprü görevlileri barınmaktaydı.

Tabliye: Köprünün döşemesi esas üzerinden geçilen yoldur.

Topuk: Köprünün mansap tarafında yuvarlak, çokgen veya üçgen çıkıntılardır.

Tempan Duvarı: Çevre taşların üzerine yapılan veya köprü gözünü kıyıya bağlayan duvardır.

2.3. Çeşme

Su, insanlık tarihi boyunca toplumların hayatlarını sürdürebilmeleri için vazgeçilmez unsurların başında gelmektedir. Medeniyetlerin kurulmaya başlamasıyla, suyun temini için birçok mimari çözümler aranmaya başlanmış ve böylece birçok mimari unsur ortaya çıkmıştır.

Çeşmeler camii, medrese, meydan, han, hamam, saray, konak ve hanelerin içerisinde ve farklı bina ve çevrelerde toplumun faydalanabilmesi için tasarlanmıştır[81]. Genel bir su

[81] Ömer Demirel, "Sivas Çeşmeleri", **A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,** S.3, Ankara 1992,s. 170.

sağlama sisteminden gelen suyun, kamunun kullanımına sunulduğu yapılara çeşme denilmektedir[82].

Çeşme kelimesi farsça "göz" anlamına gelmektedir. Su çıkan kaynak ve gözlere "çeşm" adı verilmiş, bu suyun akıtıldığı küçük yapılara ise çeşme denilmiştir. Sözlüklerde kısaca, göz gibi olan delik ve bu delikten akan su diye açıklanan çeşme kelimesinin yerine, XIII-XIV. yüzyıllarda Arapça "sikaye" ve "ayn" terimlerinin kullanıldığı da görülmektedir[83]. Osmanlı dönemi çeşme kitabelerinde ise "çeşme -i ab-ı zulal" , "çeşme-i kevser", "çeşme-i dilküşa", "çeşme-i revan", "çeşme-i rana", "çeşme-i hayat" gibi terkipler de çeşme için kullanılmıştır.[84].

İlkçağda erken Yunan medeniyetine ait M.Ö VII. yüzyılda Lemnos'ta bulunan düz damlı bir yapının çeşme olabileceği düşünülmüştür. Ancak gerçek bir çeşmeye Korinthos'ta rastlanmıştır. Bu çeşme tonozlu dört hazne biçimli olup, her bir haznenin önünde taştan birer cephesi bulunuyordu. Yine bu şehirde bir çeşme daha bulunmuştur. Ayrıca Megara'da Tiran Theagenes tarafından damı payelere oturan bir çeşme yaptırılmıştır. Bunun yanı sıra Atina akropolünde de bir çeşmenin izlerine rastlanmıştır. Roma döneminde abidevi çeşme planlarına nymphaeum deniliyordu ve Anadolu'da tüm şehirlerde bu çeşmelerden yapılmıştır. Bu çeşmeler mimari olarak suyolları ile getirilen akarsu, nymphaeum haznesinde toplanıyor ve çeşme binasının ön cephesine yerleştirilen çeşme gözlerinden akıtılıyordu. Ayrıca Roma döneminde varlıklı kişilerin evlerinin bahçesinde mozaiklerle süslenmiş yuvarlak kemerli bir niş içinde bir oluktan su akan çeşmeler yapılmıştır. Pompei'de bu çeşme örneklerine rastlanmıştır. Ayrıca Pompei'de herkesin faydalanması için sürekli akar vaziyette olan sokak çeşmeleri de bulunmuştur[85].

Bizans döneminde ise çeşme yapılarının Roma dönemine kıyasla daha küçük boyutlu olduğu görülmektedir. Ephesos harabelerinde Hristiyan sembolleriyle süslü iki Bizans çeşmesi bulunmuştur[86].

---

[82] Metin Sözen, Uğur Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 2005, s. 58.
[83] Semavi Eyice, "Çeşme", **İslam Ansiklopedisi**, C.VII, İstanbul, 1993, s.277.
[84] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları**, Ankara 1997, s. 5.
[85] Semavi Eyice, "Çeşme"… , s. 277.
[86] Semavi Eyice, "Çeşme"… , s. 277.

İslami dönem çeşme yapıları hakkında detaylı bilgilere sahip olmamakla birlikte İslam anlayışı içinde suyun ayrı bir değeri vardır. Bu değeri su mimarisi içerisinde ve su ile ilgili hadisler ışığında ele almak gerekmektedir. Bu su yapılarının en önemlilerinden biri de çeşmelerdir. Özellikle Emeviler Döneminde İslam mimarisi içinde çeşme örneklerine rastlanmaktadır. Emeviler fethettikleri topraklarda özellikle Afrika'nın Kuzeyinden İspanyaya kadar yayılmışlar ve bu coğrafyalarda kendi izlerini imar faaliyetleriyle bırakmışlardır. Bu imar faaliyetleri içinde çeşme yapıları da oldukça sık rastlanan yapılardandır[87].

Türklerin hayrat veya sadaka olarak yaptıkları çeşmeler şehir, kasaba ve yerleşim merkezlerinde olduğu gibi, ana yolların kenarlarında, açıklık ve kırlık yerlerde de inşa edilmiştir. Yerleşme yerleri arasındaki yollar üzerine inşa edilen çeşmelere menzil çeşmeleri, açık arazide yapılan çeşmelere ise genellikle çoban çeşmesi adı verilir[88].

Çeşme mimarisinde suyun akıtılması için, göz gibi bir deliğin olması yetmez. Suyun kullanılabilir biçimde akıtılması için "lüle" den faydalanılması gerekir. Lüle aynı zamanda bir su ölçü birimidir. "Masura" lülenin ¼' üdür. Masuranın diğer adı "hilal" dir. Her masura dörde bölünerek "çuvaldız" denilen su ölçüsü ortaya çıkar. Lüle diye anılan su ölçeği yuvarlak bir küre şeklinde ve 30 dirhem ağırlığında bir kurşun topun girebileceği kadar bir delikten akan su miktarıdır[89].

Türk Mimarisinde Mardin Artuklu'da Necmettin İlgazi tarafından 1109-1122 yılları arasında yaptırılan geniş bir külliyenin parçası olan çeşme ilk örneklerden biridir[90].

Selçuklular dönemindeki çeşme yapılarının ilk örnekleri hakkında elimizde çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak Bu devir çeşmeleri cami, medrese, han gibi yapıların genellikle ana yola nazır ön cephelerinde veya bunların iç avlularına açılan cümle kapısına yakın bir eyvan içerisine inşa edildiklerini biliyoruz[91]. 1239 tarihli Ağzıkara Han çeşmesi lüleli su haznesi ve zeminde bulunan yalağı ile dönemin sade çeşmelerinden biridir[92]. 1238 tarihli Amasya-Tokat yolu üzerinde bulunan I. Alâeddin Keykubat'ın eşi Mahperi Hatun tarafından yaptırılan Hatun Hanı girişinin sol duvarı

---

[87] Semavi Eyice, "Çeşme"…, s. 277.
[88] Semavi Eyice, "Çeşme"…, s. 277.
[89] M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü**, Cilt:II, İstanbul ,1983, s. 372.
[90] Semavi Eyice, "Çeşme"… , s. 278.
[91] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisindeki Selçuklu**…, s. 11.
[92] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisindeki Selçuklu**…, s. 11.

üzerinde çeşme yer almaktadır. Sade bir görünüme sahip olan çeşme üç uçlu yıldız tepelikli bir kemerden ibarettir. Çeşmenin iki adet lülesi bulunmakta ve bu lüleler ejder başı şeklinde ve bronzdan yapılmıştır[93]. Selçuklu dönemi çeşmelerinin en güzel örneklerinden birisi ise 1271 tarihli Sivas Gök medrese çeşmesidir. İki ayrı renkte taş kullanılarak yapılan çeşmede gayet ince işlenmiş geometrik ve bitkisel süslemeye sahiptir. Çeşme üç dilimli iç içe iki kat kemer içerisindedir[94].

Yılmaz Önge XIII. yüzyıl Selçuklu çeşmelerini dört gruba ayırmıştır.

Buna göre;

Birinci grup; Bu çeşmeler yapıların ön cephelerinde taçkapı yakınında yer alan, profilli bir çerçevenin sınırlandırdığı niş şeklindeki çeşmelerdir. 1271 tarihli Sivas Gök Medrese Çeşmesi, 1291 tarihli Erzurum Hatuniye Medresesi Çeşmesi ve Tokat Hatun Han Çeşmesi bu tipe örnektir.

İkinci grup; Genellikle yapıların ön cephesine ve portal yakınında bitişik olarak yapılmış mukarnaslı ve kemerli olup niş derinlikleri fazla olan yarı müstakil çeşmelerdir. 1252 tarihli Malazgirt Elti Hatun Camii Çeşmesi, 1266 tarihli Kayseri Sahibiye Medresesi Çeşmesi ve 1278 tarihli Çay Taş Medrese Çeşmesi bu tipe örnektir.

Üçüncü grup; Genellikle yapıların iç avlulusunda, portale yakın bir eyvanın duvarına açılan bir nişten ibaret çeşmelerdir. Mardin Şehidiye Medresesi Çeşmesi bu tipe örnektir.

Dördüncü grup; Genellikle yapıların iç avlularında mihrap görünümünde bir niş içerisine yerleştirilmiş su mihrabı denilen çeşmelerdir. Tercan Mama Hatun Çeşmesi ve 1231 tarihli Alara Han Çeşmesi bu tipe örnektir[95].

XIV. yüzyılda yapılan çeşme mimarisi XII. yüzyılda yapılan eserlerden pek farklılık göstermemektedir. Ancak bu dönem insanların rahat su içebilmeleri için tasarlanmış insan boyuna uygun alttan kaide ile yükseltilmiş fıskiyeli çeşmeler yapılmıştır[96].

---

[93] Semavi Eyice, "Çeşme" …, s. 279-280.
[94] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisindeki Selçuklu…,** s. 11; Semavi Eyice, "Çeşme"…, s. 279.
[95] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisindeki Selçuklu…,** s. 37.
[96] Yılmaz Önge, "Fıskıyeli Türk Çeşmeleri", **Vakıflar Dergisi**, S.22, Ankara 1991, s. 100.

XV. yüzyıldan itibaren çeşme mimarisinde değişiklikler ortaya çıkmıştır. Depolu çeşmeler inşa edilmeye başlanmıştır. Bu çeşmeler üzeri tonoz ya da kubbe ile örtülü su deposu önüne yerleştirilmiştir[97].

XVI. yüzyıl çeşme mimarisinde ise su içmek için içi yapılan "Suluk" adı verilen çeşmecikler yapılmıştır. Bu yüzyıl ayrıca yol güzergâhları üzerine ibadet amaçlı yapılan namazgâhlarda çeşme ile mihrap taşının birleştiği çeşmeli mihraplar ortaya çıkmıştır[98].

XVII. yüzyıl yapılan çeşmeler XVI. yüzyılda yapılan çeşmelerin devamı niteliğindedir[99].

XVIII. yüzyılda anıt niteliğinde meydan çeşmeleri yapımı önem kazanmıştır (III. Ahmet Çeşmesi 1728). Bu dönem özelliği olarak meyveli kâseler, çiçekli sepetler vb. gibi süslemeler çeşme mimarisinde yerini bulmuştur. Bu dönem taş yerine mermer kaplı cepheler ön plana çıkmıştır. Lale Devrinde kabartma tarzında yapılan süslü çeşmelerin yapımına devam edilmiş ancak klasik tarzda sivri kemerli yüzeyleri işlemesiz bazen mermer cepheli çeşmelerin inşasına devam edilmiştir. Lale devrinden sonra rokoko ve barok üsluplarının Osmanlı mimarisine girmesiyle birlikte Osmanlı-rokoko, Osmanlı-barok üsluplarında çeşmeler yapılmıştır. Osmanlı-rokoko üslubunda niş kemerleri "C" kıvrımıyla oluşur (Karacahmet Sadettin Efendi çeşmesi 1740). Osmanlı-barok üslubunda ise ışık gölge oyunları, istiridye kabuğu, "S" kıvrımlı kemerler bu dönem çeşme süslemelerinin başında gelmektedir (III. Osman Çeşmesi).

XIX. yüzyıl ampir üslubun Osmanlı mimarisine girmesiyle Osmanlı-ampir üslubu ortaya çıkmıştır. Çeşme mimarisinde bu üslup yay kemerli az derin niş, tuğra, soyluluk simgeleri, dökümlü perde ve kumaş öğeleriyle çeşme mimarisinde kendini gösterir (Galata Çeşmesi).

XX. yüzyıl başlarında Klasik Türk mimarlığına dönülmüştür. Sivri kemerli niş, rozetler, mukarnaslı korniş vb. öğeleriyle yeni klasikçilik akımı etkisinde gelişmiştir (Kısıklı Çeşmesi 1914).

---

[97] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisindeki Selçuklu…,** s. 17.
[98] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisindeki Selçuklu…,** s. 16.
[99] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisindeki Selçuklu…,** s. 38.

3.KATALOG

3.1.Günümüze Ulaşan Yapılar

3.1.1.Hamamlar

3.1.1.1.Eski Paşa Hamamı

Plan No **:** 1

Fotoğraf No **:** 1-20

İnceleme Tarihi **:** Şubat –Mart 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivas İl Merkezi, Uluanak Mahallesi

Banisi **:** Hasan Paşa

Mimarı **:** -

Yapım Tarihi **:** 1560- 1565

Günümüzdeki Durumu : Sağlam ve kullanılmaktadır.

Eser Sivas il merkezinde Uluanak mahallesinde yer almaktadır. Hamam doğu-batı doğrultuda hafif meyilli bir arazi üzerine inşa edilmiştir (Fot.1). Yapıda inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır. Dikdörtgen bir plan şemasına sahip olan hamam günümüzde soyunmalık, soğukluk, sıcaklık, su deposu ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır (Plan 1). Yapıda inşa malzemesi olarak kesme taş ve moloz taş kullanılmıştır.

Yapının batı cephesi hariç kuzey, güney ve doğu cepheleri açık durumdadır. Batı cephesin de ise külhan bölümü üzerine inşa edilmiş olan bir ev bulunmaktadır (Fot.2).

Yapıya dıştan bakıldığında ilk göze çarpan soyunmalık bölümünün üstünü kapatan büyük kubbesidir. Kubbe sekizgen bir kasnak üzerinde yükselir (Fot.3). Ayrıca hamamın üst kısmında kuzey duvarının içine açılmış iki adet baca görülmektedir. Hamamın cepheleri genel olarak sade bir görünümde olmakla birlikte soyunmalık

bölümü güney ve doğusu ile soğukluk bölümü kuzeyinde pencere açıklıkları bulunmaktadır. Güney cephede bulunan pencere dikdörtgen formda ve yuvarlak kemerlidir. Hamamın kuzey ve doğu cephesinde bulunan yine dikdörtgen formdaki pencere açıklıkları günümüzde tuğla ile kapatılmıştır (Fot.4).

Hamamın doğusuna sonradan eklenen giriş eyvanına güneyden açılan kapı ile geçilmektedir (Fot.5). Bu giriş kısmından sonra günümüzde çay ocağı olarak düzenlenmiş olan ve camekânla kapatılmış bir hole geçilir. Çay ocağı olarak düzenlenmiş hol doğu cephesi boyunca uzanmaktadır. Dikdörtgen planda ve kuzey güney ekseninde uzanan mekânın üzeri düz damdır. Çay ocağı batı duvarının güneyindeki kapı ile soyunmalık bölümüne geçilir.

Soyunmalık bölümü 10x11 m. ebatlarında kareye yakın bir plana sahiptir. Mekânın üzeri sivri kemerli tromplara oturan bir kubbe ile örtülmüştür. Soyunmalık mekânı kubbe merkezinde bulunan ve içeri doğru genişleyen bir aydınlık feneri ile aydınlatılmaktadır (Fot.6). Ayrıca soyunmalık mekânı kuzey, güney ve doğu cephelerine birer adet mazgal pencere açılmış ve günümüzde sadece kuzeyde bulunan pencere kapatılmıştır. Mekânın dört tarafına sonradan eklenen iki katlı olarak düzenlenmiş ahşap soyunma kabinleri yapılmıştır (Fot.7). Bu kabinler dört yönden sekiler üzerine oturtulmuş ve kapıları soyunmalık kısmı ana mekânına açılır. Soyunmalık mekânı batı duvarına yerleştirilmiş ve kuzey eksene doğru kaydırılmış, basık kemerli bir kapı ile soğukluk bölümüne geçilmektedir (Fot.8).

Soğukluk mekânı üzeri beşik tonoz ile örtülü olup kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen bir plana sahiptir. Soğukluk mekânının üzerini kapatan beşik tonozda mekânı aydınlatmak üzere tertip edilmiş iki adet ışık gözü ve kuzeyinde bir pencere bulunmaktadır (Fot.9-10). Muhtemelen bu pencere sonradan açılmıştır[100]. Soğukluğun güney duvarında bulunan düz atkılı bir kapı ile traşlık ve helâya geçilmektedir. Yine dikdörtgen planlı bir şekilde tasarlanmış olan bu mekânın üzeri doğu-batı doğrultuda beşik tonozla örtülmüştür. Bu mekân da iki adet ışık gözü ile aydınlatılmıştır. Soğukluk doğu duvarı önüne bir seki yerleştirilmiştir. Ayrıca doğu duvarından içe doğru çıkıntı yapan baca bulunmaktadır (Fot.11). Mekânın batı duvarında merkezden güneye kaydırılmış sıcaklık bölümüne geçişi sağlayan düz atkılı bir kapı yer alır.

---

[100] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 44.

Sıcaklık mekânı merkezi bir kubbe etrafında dört eyvanlı köşe halvet hücreli ve kareye yakın 10x11 m. ebatlarında olup, eyvanların üzerleri sivri tonozlarla örtülmüştür. Merkezi kubbe yapıya pandantiflerle oturtulmuştur. Merkezi kubbeye sekiz ışık gözü yerleştirilmiştir. Bu ışık gözlerinden biri merkezde olmak üzere yedisi etrafında sıralanmıştır. Ayrıca kubbenin eteğine birbirine simetrik olarak dikdörtgen formda dört adet ışık gözü yerleştirilmiştir (Fot.12). Kubbenin altında köşeleri pahlanmış, dikdörtgen formda göbek taşı yer almaktadır (Fot.13). Eyvanlar ve göbek taşının çevresine pis su gideri için suyolu açılmıştır. Giriş eyvanı dışında eyvanların üç tarafına sekiler yerleştirilmiştir. Giriş eyvanında ise sadece kuzey duvarında seki bulunmaktadır. Ayrıca bu seki üzerine iki kurna yerleştirilmiştir. Diğer üç eyvanda ise beşer adet kurna yer almaktadır. Giriş eyvanının üzerinde içten dışa doğru daralan ışık gözü bulunmaktadır.

Merkezi mekâna açılan sivri kemerli kapılardan halvet hücrelerine geçilir. Halvet hücreleri giriş kapıları üzerinde içi boş nişler yer alır (Fot.13). Hücreler dikdörtgen planlı ve üzeri kubbe ile örtülüdür, kubbeye geçiş elemanı olarak Türk üçgeni kullanılmıştır (Fot.14). Halvet hücreleri kubbenin merkezinde yer alan içten dışa doğru daralan ışık gözü ile aydınlatılmaktadır (Fot 15). Halvet hücrelerinin her birinde dörder adet mermer kurna bulunmaktadır. Güneybatı köşedeki halvet hücresi günümüzde sauna olarak kullanıldığından burada kurna bulunmamaktadır.

Sıcaklık mekânı batı duvarında 12x3.20 ölçülerinde su deposu yer almaktadır. Dikdörtgen plana sahip olan su deposunun üzeri beşik tonozla örtülüdür.

Hamamın külhan kısmı su deposunun batısında yer almaktadır. Ocak su deposunun güneyine kaydırılmış ve yuvarlak kemerli bir nişin içine yerleştirilmiştir (Fot.16). Dikdörtgen bir plana sahip olan külhanın üzerinde daha önce belirttiğimiz gibi bir ev bulunmaktadır.

Yapıda inşa malzemesi olarak genellikle moloz taş ve kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Soyunmalığın dış cepheleri kesme taş ve moloz taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir (Fot.1). Diğer cepheler moloz taş malzeme ile inşa edilmiştir. Soyunmalığı örten kubbe kurşunla kaplanmış diğer kubbelerin üzeri ise sıvalıdır. Yapıda mermer malzeme zemin, kurna ve duvarların belirli bir seviyesine kadar kullanılmıştır. Ahşap malzeme ise iki katlı soyunma odalarında kullanılmıştır. Tuğla

malzeme helâ kısmında kullanılmış ve helânın duvar yüzeyleri de fayans ile kaplanmıştır.

Sivas'ı ziyaret eden Evliya Çelebi yapının Hasan Paşa tarafından yapıldığını ve yapının çifte hamam olduğunu söylemektedir[101]. H. 972 / M. 1565 tarihli Hasan Paşa vakfiyesinde yapının çifte hamam olarak inşa edildiği üzerinde durulmaktadır[102]. Ancak günümüzde erkekler hamamı olarak kullanılan tek bir bölüm yer almaktadır.

Çifte hamam olarak düşündüğümüzde günümüze ulaşamayan bölümün güney ya da kuzey cephede olması gerekmektedir. Günümüzde güney cephe yol kotunun yükselmesiyle birlikte duvarın bir bölümü toprak altında kalmıştır ve bu nedenle yuvarlak kemerli bir giriş ve düz atkılı bir pencere kapatılmıştır (Fot.17). Ayrıca soyunmalık mekânının soğukluk ile birleştiği noktada çıkma yapan duvar bakiyeleri yer almaktadır. Bu duvar bakiyeleri sadece duvarın alt kısmında yer almakta olup üst kısımlarda ise duvar izlerine rastlanmamaktadır. Bu yüzden duvar bakiyelerinin hamamın planı ile alakalı olmadığını söyleyebliriz.[103] (Fot.17). Muhtemelen güney cephede soyunmalık duvarı üzerinde kapatılan kapının soyunmalığa geçiş kapısı olarak kullanıldığını ve sonradan kapatıldığını, bu sebeple hamamın ulaşamayan bölümünün güney cephede olamayacağını söyleyebiliriz.

Kuzey cephede yer alan duvar izlerinden dolayı hamamın günümüze ulaşmayan bölümünün burada yer aldığı anlaşılmaktadır (Fot.18).Yine bu cephe ekseninde bulunan günümüzde üzeri neredeyse kapanmış vaziyette olan yerdeki duvar bakiyeleri günümüze ulaşamayan bölümün bu cephede olma ihtimalini kuvvetlendirmektedir (Fot.19,20). Ancak yapılacak kazı ve sondajlar ile kesin bir sonuca ulaşılabilir.

Yapıda herhangi bir inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır. Hasan Paşa vakfiyesindeki 1565 tarihi yapının bu tarihten kısa bir süre önce yapılmış olabileceğini göstermektedir.

---

[101] Evliya Çelebi Bin Derviş Mehmet Zilli, **Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu- Dizini**, (Hazırlayanlar; Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı), İstanbul, 1999, s. 123.
[102] Sultan Murat Topçu **a.g.e.**, s. 45.
[103] Sultan Murat Topçu **a.g.e.**, s. 43.

3.1.1.2. Hamamcıoğlu Hamamı

Çizim No **:** 2

Fotoğraf No **:** 21- 31

İnceleme Tarihi **:** Şubat -Mart 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivas Merkez, Kayseri Kapı Mahallesi

Banisi **:** -

Mimarı **:** -

Yapım Tarihi **:** XIX. yüzyıl

Günümüzdeki Durumu: Sağlam ve kullanılmaktadır.

Yapı Sivas il Merkezi, Kayseri Kapı Mahallesinde yer almaktadır. Yapıda inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır.

Hamam kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen bir plana sahiptir. İnşa malzemesi olarak kesme taş malzeme kullanılmıştır. Günümüzde kadınlar hamamı olarak kullanılan yapı sırasıyla soyunmalık, soğukluk, sıcaklık, su deposu ve külhandan oluşmaktadır (Plan 2).

Hamamın güney cephesinde külhana bitişik evler yer almaktadır diğer üç cephesi ise açıktır. Yapıya dışarıdan baktığımızda soyunmalık kısmı göze çarpmaktadır ve hamamın diğer kısımlarından farklılık göstermektedir (Fot.21). Yapı 1959 yılında tamirat geçirmiş ve soyunmalık kısmı orijinal olmayıp yeniden inşa edilmiştir.[104]. Mevcut soyunmalık kısmı tamamen orijinalliğini yitirmiş olup kuzey cephesinde üstte üç ve altta da üç tane olmak üzere altı pencere yer alır. Doğu ve batı cephelerde ise bir tanesi üstte bir tanesi altta olmak üzere iki pencere bulunmaktadır. Soyunmalık mekânının üzeri kırma çatı ile kapatılmıştır.

Doğu batı cepheleri sade olarak inşa edilmiştir. Bu cepheler üçgen alınlıklarla hareketlendirilmiş. Ayrıca bir sıra profilli saçak üçgen alınlığın şeklini alarak bu cepheleri dolanmaktadır (Fot. 22-23).

Kuzey cephe ortasında bulunan düz atkılı kapıdan geçilerek soyunmalık kısmına ulaşılır. Soyunmalık kısmı betonarme olarak inşa edilmiştir. Bu bölümün dört yanında

---

[104]Sultan Murat Topçu **a.g.e.**, s. 85.

sekiler üzerine yapılmış olan soyunma bölümleri bulunmaktadır. Bu bölümlerde de ayrıca oturmak için yapılmış olan sekiler yer alır (Fot.24). 1990 yıllarına ait olan fotoğraflarda bu mekânın ortasında fıskiyeli bir havuz yer alırken ancak günümüzde bu havuz bulunmamaktadır[105]. Soyunmalık mekânının güney duvarının ortasına yerleştirilmiş yuvarlak kemerli bir kapıdan soğukluk bölümüne geçilir.

Soğukluk mekânı doğu batı doğrultuda uzanmaktadır. Üst örtüsü kuzey güney yönde atılan iki kemerle üç bölüme ayrılmıştır (Fot.25). Bu bölümlerin üzeri pandantiflerle geçilen kubbe ile kapatılmıştır. Mekân her bir kubbeye açılan altıgen formlu beşer adet ışık gözü ile aydınlatılmıştır (Fot.26). Üç bölüme ayrılmış olan soğukluk mekânı doğu duvarında yer alan bölümün önüne sonradan eklenen bir duvarla burası helâya çevrilmiştir. Soğukluk mekânında batı duvarı boyunca ve kuzey duvarında kapıdan başlayarak batı duvarının bitişine kadar sekiler yerleştirilmiştir (Fot.27). Soğukluk mekânı güney duvarının ortasına yerleştirilmiş olan düz atkılı bir kapıdan sıcaklık mekânına geçilir.

Sıcaklık mekânı merkezi bir kubbe etrafında dört eyvanlı dört köşe halvet hücreli bir plan şemasına sahiptir. Eyvanların üzerleri sivri tonozlarla örtülmüştür (Fot.28). Merkezi kubbe yapıya pandantiflerle oturtulmuş, kubbeye açılmış olan altıgen formlu çok sayıda ışık gözleri ile mekân aydınlatılmıştır. Bu ışık gözlerinden biri merkezde olmak üzere diğerleri kademeli olarak onun etrafına sıralanmıştır (Fot.29). Kubbenin altında sekizgen formda ve orijinal olmayan bir göbek taşı yer almaktadır. Eyvanlar ve göbek taşının çevresine pis su gideri için suyolu açılmıştır. Giriş eyvanı dışında eyvanların üç tarafına sekiler yerleştirilmiştir. Giriş eyvanında ise doğu ve batı duvarlarında sekiler bulunmaktadır. Ayrıca bu sekiler üzerine birer adet kurna yerleştirilmiştir. Diğer üç eyvanda ise dörder adet kurna yerleştirilmiştir.(Fot.30). Eyvanların içerisinden başlayarak köşe halvet hücreleri kapıları üzerinden devam edip diğer eyvan içerisine kadar uzanan profilli silmeler dolaşmaktadır (Fot. 28). Giriş eyvanının karşısındaki eyvanda su deposu ile bağlantıyı sağlamak için bir pencere açıklığı yer almaktadır (Fot.28).

Merkezi mekâna açılan yuvarlak kemerli kapılardan halvet hücrelerine geçilir. Halvet hücreleri giriş kapıları üzerinde yuvarlak kemerli içi boş nişler yer alır (Fot.28). Halvet

---

[105] Sultan Murat Topçu **a.g.e.,** s. 85.

hücreleri kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülmüş, kubbeye geçiş elemanı olarak da tromplar kullanılmıştır. Halvet hücreleri kubbenin merkezinde yer alan altıgen formda beş adet ışık gözü ile aydınlatılmaktadır (Fot.31). Halvet hücrelerinin her birinde dörder adet kurna bulunmaktadır.

Su deposu sıcaklığın güney duvarı boyunca doğu batı doğrultuda uzanmaktadır. Su deposunun üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Yine güney duvarı boyunca uzanan dikdörtgen formlu ve düz dam örtülü külhan kısmı bulunur.

Yapıda inşa malzeme olarak orijinal olmaya betonarme soyunmalık kısmı dışında genellikle kesme taş malzeme kullanılmıştır. Yapının iç kısmında zeminler ve sıcaklık mekânının duvar yüzeyleri belli bir kısmı, sekiler ve göbek taşı mozaik ile kaplanmıştır. Yapının külhan kısmı moloz taş ile inşa edilmiştir.

Yapıda inşa ve onarım kitabesi bulunmadığı için kesin bir tarihleme yapılamamaktadır. Ancak yapının beden duvarlarının mimari kurgusu bize tarihlendirmeye ilişkin bir takım ipuçları vermektedir. Dış cephede görülen üçgen alınlıklı cephe uygulaması, Sivas il merkezinde inşa tarihleri belli olan Şirinoğlu (1904) hamamı ile yakın benzerlikler göstermektedir. Ayrıca Sivas'ın Zara ilçesinde bulunan Büyük Hamam (H.1297 M.1875) cephe düzenlemesi açısından benzer özelliklere sahiptir. Bu hamamlarda görülen bir özellik olan ve Hamamcıoğlu hamamının doğu ve batı cephelerinde bulunan üçgen alınlıklar hamamın tarihlendirilmesindeki en önemli unsurdur (Fot.22-23). Dönem açısından bakıldığında 19. yüzyılda ortaya çıkan Neoklasik üslubun vazgeçilmez bir süsleme unsuru olarak üçgen alınlıkların yapılarda sıkça görülmesi ve bu yapıda da karşımıza çıkması yapıyı Neoklasik dönem içerisine almamıza olanak sağlar[106]. Tüm bu unsurı birlikte değerlendirdiğimizde yapı 19. yüzyıl içerisinde inşa edilmiştir diyebiliriz.

[106] Ayrıca bkz.; Nurcan İnci Fırat, "XX. Yüzyıl Baslarında Görülen Osmanlı Mimarisi", **Osmanlı Kültür ve Sanat Ansiklopedisi**, C.10, Ankara, 1999; Semavi Eyice, "XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu", **Sanat Tarihi Yıllığı**, IX-X, İstanbul, 1980.

3.1.1.3.Kale Hamamı

Çizim No **:** 3

Fotoğraf No **:** 32-37

İnceleme Tarihi **:** Şubat-Mart 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivas İl Merkezinde Selçuklu Parkı İçinde

Banisi **:** Mahmut Paşa

Mimarı **: -**

Yapım Tarihi: H. : 988 / M. 1580

Günümüzdeki Durumu : Sadece beden duvarlarının bir bölümü günümüze ulaşmıştır.

Yapı Sivas il merkezinde Selçuk parkı içinde bulunur. Yapının doğusunda Buruciye Medresesi, batısında Kale Cami, güneyinde İzzeddin Keykavus Darüşşifası ve Çifte Minareli Medrese yer almaktadır (Fot.32).

Yapı I. İzzettin Keykavus Darüşşifasının çevresindeki hafriyatta ortaya çıkmış ve günümüzde yıkık bir vaziyette bulunan hamamın bir metre yükseklikteki beden duvarları kalmıştır[107]. Hamam kuzey-güney doğrultuda uzanmaktadır. Hamam kalıntılar doğrultusunda soyunmalık, soğukluk, sıcaklık, su deposu ve külhan kısımlarından oluşmaktadır (Plan 3).

Günümüzde belirli bir bölümü kalan beden duvarları sağlamlaştırılmıştır. Yapıda inşa malzemesi olarak kaba yonu taş ve moloz taş malzeme bir arada kullanılmıştır. Soyunmalık kısmı kuzey-batı yönde yer almaktadır.

Soyunmalık mekânı 7,29x8,40 m. ölçülerinde olup yamuk planlı ve mekâna batıdan açılan bir kapı ile girilmektedir (Fot.32). Soyunmalık bölümü güney duvarında seki yerleştirilmiştir. Soyunmalık mekânı doğusunda bulunan bir kapı ile soğukluk mekânına geçilmektedir.

Soğukluk kuzey güney yönde uzanmakta olup 7,21x3,29 m. ölçülerindedir. Soğukluk mekânı doğu duvarı boyunca seki yer almaktadır. Soğukluk mekânı güneyinde bulunan bir kapı ile halvet hücresine girilmektedir (Fot.34).

---

[107] Hikmet Denizli, **a.g.e. ,** s. 147.

Halvet hücresi kare bir plan şemasına sahiptir ve güneyindeki bir kapı ile sıcaklık bölümüne geçilmektedir.

Sıcaklık mekânı dört eyvanlı dört köşe halvet hücreli ve dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir (Fot.34-35). Yapıda bu gün sıcaklık ve halvet hücrelerine yerleştirilmiş birçok kurna bulunmaktadır (Fot.36). Sıcaklık mekânının eyvanlarında ve halvet hücrelerinin duvarlarına yerleştirilmiş iki sıra sıcak ve soğuk su tahliyesini sağlayan künkler yer almaktadır. Su deposu sıcaklık bölümünün batı duvarında bulunmaktadır.

Kuzey güney yönde dikdörtgen bir plana sahip olan su deposunun ortasında kazanın konulduğu kısım bulunur (Fot.37). Su deposunun batısında ise külhan yer almaktadır.

Evliya Çelebi hamamın adından bahsetmekte ve hamamın çifte hamamlar içerisinde yer aldığını söylemektedir. Ancak ikinci hamamın herhangi bir kalıntısı bulunmamaktadır[108].

Günümüzde yapıda herhangi bir kitabe olmaması yapının tarihlendirilmesinde kesin bir sonuç vermemektedir. Yusuf Akkurt 1947 yılında yapının inşa kitabesini incelemiş ve not etmiştir. Buna göre üç satırlık kitabede;

Vilayet Valisi Mahmut Paşa / Bunu inşaya etmiş idi ikdam

Bigayet himmet ettiler erenler / Yapıldı erdem içre buldı temam

Hesabi did ol dem tahini / temam oldi mübarek ole hamam (988)[109].

Bu kitabeye göre hamam Sivas Valisi Mahmut Paşa tarafından H. 988 / M. 1580 tarihinde inşa ettirilmiştir.

---

[108] Evliya Çelebi, **a.g.e.,** s. 123.
[109] Sultan Murat Topçu **a.g.e.** , s. 57.

3.1.1.4.Kurşunlu (Behram Paşa) Hamamı

Çizim No **:** 4

Fotoğraf No **:** 38-70

İnceleme Tarihi **:** Şubat -Mart 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivas İl Merkezi, Paşa Bey Mahallesi

Banisi **:** Behram Paşa

Mimarı **:** -

Yapım Tarihi **:** H.984/ M.1576

Günümüzdeki Durumu : Sağlam ve kullanılmaktadır.

Yapı Sivas il merkezinde, Paşa Bey mahallesinde yer almaktadır. Üzerinde yer alan inşa kitabesine göre H.984 M.1576 tarihinde Behram Paşa tarafından inşa ettirilmiştir.

Yapı kuzey güney doğrultuda dikdörtgen bir plan şemasına sahip olup düz bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Yapı tamamen kesme taştan inşa edilmiştir. Çifte hamam olarak inşa edilen yapının doğusunda erkekler kısmı batısında ise kadınlar kısmı yer almaktadır (Plan 4). Cepheler genellikle açık tutulmuştur. Yapının doğusunda bir bahçe yer almakta, güneyinden ve batısından ise yol geçmektedir (Fot.38-39-40).

Abidevi bir şekilde inşa edilmiş olan yapıda kadınlar ve erkekler hamamının soyunmalık bölümünün üzerini örten ve sekizgen kasnak üzerine oturan kubbeler yapıya hâkimdir (Fot.41). Yine dışarıdan baktığımız zaman soğukluk, sıcaklık ve halvet hücrelerinin üzerini örten kubbeleri görülmektedir. Yapının etrafını ve soyunmalık mekânının kubbe kasnaklarını bir sıra saçak çevreler. Yapıda kadınlar kısmında iki ve erkeler kısmında iki adet olmak üzere toplam dört adet tüteklik bulunmaktadır. Erkekler bölümü giriş kapısı güney cephede yer almaktadır (Fot.41). Kadınlar bölümü giriş kısmı batı cepheye açılmış sivri kemerli bir kapıdan girilerek bir ön mekâna ulaşılır (Fot.39). Güney cephede yer alan erkekler kısmı soyunmalık mekânına geçişi sağlayan kapının üst tarafında konsollar yer almaktadır. Konsolların üzerinde kubbenin kasnağına açılmış sivri kemerli bir pencere yer almaktadır (Fot.42). Giriş kapısının iki yanında basık kemerli birer adet pencere yer alır. Pencerelerin kemer kilit taşları üzerine çarkıfelek motifleri işlenmiştir. Bu pencerelerin üzeri ise sağır sivri kemerler ile hareketlendirilmiştir. Güney cephenin ortasında bulunan düz atkılı kadınlar bölümü

giriş kapısı günümüzde kullanılmamaktadır. Kapı üzerinde bir adet dikdörtgen formlu bir pencere yer alır. Bu pencerelerin üzerinde saçak seviyesi altında iki adet çörten bulunmaktadır. Yine bu cephede kadınlar kısmı soyunmalığının üzerini kapatan kubbe kasnağına yerleştirilmiş sivri kemerli bir pencere bulunmaktadır (Fot.42).

Yol kotu boyunca devam eden batı cephe açık durumdadır. Bu cephede bulunan pencereler ve günümüzde açık durumda olan ve iki basamaklı merdivenden inilerek girilen yuvarlak kemerli giriş kapısı yol kotunun altında kalmıştır[110]. Giriş kapısı iki yanında birer adet yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır (Fot43). Yine kadınlar kısmı soyunmalık mekânı üzerini örten kubbe kasnağında yuvarlak kemerli bir pencere daha bulunur. Giriş kapısı ve pencerelerin üzerini örten sundurma dört adet taş konsol üzerine oturmaktadır. Yine bu cephede soğukluk ve sıcaklık duvarı boyunca yerleştirilmiş bir adet çörten bulunur (Fot.44). Bu cephede yer alan sıcaklık duvarı bitiminden daha düşük bir seviyede su deposu ve külhan duvarı uzanır. Batı duvarı sonunda külhan kısmı yer almaktadır. Külhan kısmı giriş kapısı düz atkılı bir formda olup yine bu cepheye açılmaktadır (Fot.45).

Kuzey cephesi boyunca külhan duvarı uzanmaktadır. Bu cephe üzerinde iki adet pencere yer almaktadır (Fot.46).

Bir bahçe içerisinde kalmış olan doğu cephede batı cephede olduğu gibi kademeli bir şekilde devam etmektedir (Fot.38). Bu cephede soyunmalık bölümüne yerleştirilmiş ve bu gün bir kısmı yol kotu altında kalan iki adet pencere yer alır. Pencereler basık kemerli olup basık kemerler üzerine yerleştirilmiş sivri sağır kemer ile cephe hareketlendirilmiştir. Ayrıca soyunmalık kısmı üzerini örten kubbe kasnağına sivri kemerli bir pencere yerleştirilmiştir. Doğu cephede soğukluk ve sıcaklık duvarı boyunca uzanan saçak üzerinde toplam dört adet çörten bulunmaktadır (Fot.47).

Kuzey güney doğrultuda inşa edilen hamamın erkekler kısmına güneyde bulunan sivri kemerli bir ön mekân ile basık kemerli kapıdan geçilerek soyunmalık mekânına ulaşılır (Fot.48).

---

[110] Oğuz Önder Nisan 2005 yılında yaptığı incelemede bu kapının kapalı olduğunu belirtmiştir. Muhtemelen bu tarihten sonra geçirdiği bir onarım sonucu kapı açılmıştır. Oğuz Önder, Sivas İl Merkezindeki Türk Devri Hamamları, Gazi Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 2007, s.62

Soyunmalık bölümü 11,25x11.25 m. ebatlarında kareye yakın bir plana sahiptir. Mekânın üzeri istiridye kabuğu formunda tromplara oturan bir kubbe ile örtülmüştür. Soyunmalık mekânı kubbe merkezinde bulunan aydınlık feneri ile giriş kapısının her iki yanında birer adet pencere ve doğu cephede altta iki adet pencere ve kubbe kasnağında bulunan bir adet pencere ile aydınlatılmaktadır. Ayrıca güney ve doğu cephelerde yer alan pencerelerin üzeri de mukarnaslı alınlıklıdır. Ancak soyunma kabinleri bu mukarnaslı alınlıkların üzerini örtmüştür[111]. Mekânın dört tarafına iki katlı olarak düzenlenmiş ahşap soyunma kabinleri yapılmıştır. Bu kabinler dört yönden sekiler üzerine oturtulmuş ve kapıları soyunmalık kısmı ana mekânına açılmaktadır(Fot.49). Soyunmalık mekânın kuzey batı köşesinde yer alan kapı ile tandır kısmına geçilmektedir.

Tandır kısmı 5,5x2,5 m. ebatlarında dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. Kuzey-güney doğrultuda uzanan mekânın üzeri beşik tonozla kapatılmıştır. Soyunmalık mekânının kuzey duvarında yer alan yuvarlak formlu geçitten soğukluk mekânına geçilmektedir.

Soğukluk mekânı 8,80x4,5 m. ebatlarında dikdörtgen planlı bir şemaya sahiptir. Bu mekân yuvarlak kemerlerle iki kısma ayrılmıştır. Bu kısımların üzeri pandantiflerle geçilen kubbeler ile örtülmüştür. Kubbelere biri merkezde diğerleri kubbe eteğinde yer alan toplam sekiz adet ışık gözü yerleştirilmiş ve merkezde yer alan ışık gözü yuvarlak olarak tasarlanmış diğerleri ise kare formda yapılmıştır (Fot.50). Soğukluk mekânını kuzey, güney ve doğu yönden çevreleyen sekiler yer almaktadır. Bu mekânın batı duvarında helâ kısmı bulunmaktadır. Duvarın kuzeybatı köşesine açılan sivri kemerli bir kapıdan helâ ve traşlık bölümüne geçilir (Fot51). Traşlık bölümü 4,5x3,5 m. ebatlarında olup mekânın üzeri pandantiflerle geçilen kubbe ile kapatılmıştır. Kubbeye biri merkezde diğerleri kubbe eteğinde yer alan toplam dokuz adet ışık gözü yerleştirilmiş ve merkezde yer alan ışık gözü yuvarlak, diğerleri ise kare formda yapılmıştır (Fot.52). Soğukluk mekânın kuzey duvarına yerleştirilen yuvarlak kemerli kapı ile sıcaklık kısmına geçilir.

Sıcaklık mekânı merkezi bir kubbe etrafında dört eyvanlı dört köşe halvet hücreli ve kareye yakın 13,93x14,05 m. ebatlarında olup, eyvanların üzerleri elips biçimli kubbelerle örtülmüştür (Fot.53,Plan4). Merkezi kubbe yapıya pandantiflerle oturtulmuş

---

[111] Oğuz Önder, **a.g.t. ,** s. 62.

ve kubbeye ışık gözleri yerleştirilmiştir. Bu ışık gözlerinden biri merkezde olmak üzere iki sıra halinde yedisi içte, on dört adet dışta olmak üzere bu merkez etrafında sıralanmıştır (Fot.54). Eyvanların üzerini örten kubbelerin ortasına yerleştirilen ışık gözleriyle eyvanlar aydınlatılmaktadır (Fot.55).

Kubbenin altında sekizgen formda göbek taşı yer almaktadır. Göbek taşı ve giriş eyvanı çevresine pis su gideri için suyolu açılmıştır. Giriş eyvanı dışında eyvanların üç tarafına sekiler yerleştirilmiştir (Fot.53). Giriş eyvanında ise sadece doğu ve batı duvarında seki bulunmaktadır. Ayrıca bu sekiler üzerine ikişer adet kurna yerleştirilmiştir. Diğer üç eyvanda ise beşer adet kurna yer almaktadır. Giriş eyvanının karşısında yer alan eyvanda su deposu ile bağlantıyı sağlamak için bir pencere açılmıştır (Fot.53).

Merkezi mekâna açılan sivri kemerli kapılardan halvet hücrelerine geçilir. Halvet hücrelerinin üzeri pandantiflerle geçilen kubbeler ile örtülüdür (Fot.56). Halvet hücreleri kubbelerinin merkezinde yer alan tepe ışıklığı ve onun etrafında sıralanan yedi adet dikdörtgen formlu ışık gözleri ile aydınlatılmaktadır. Halvet hücrelerinde birer adet mermer kurna bulunmaktadır. Kuzeydoğu yönde bulunan köşe halvet hücresi bu gün hamamın sauna kısmı olarak kullanılmaktadır.

Sıcaklık mekânı kuzey duvarında su deposu yer almaktadır. Dikdörtgen plana sahip olan su deposunun üzeri beşik tonozla örtülmüştür.

Yapının kadınlar bölümüne ise batı cephede bulunan iki pencere arasına yerleştirilmiş olan basık kemerli bir kapıdan girilmektedir (Fot.43). İki basamaklı bir merdivenle ön mekâna buradan ise yuvarlak kemerli bir kapı ile soyunmalık mekânına geçilmektedir.

Soyunmalık bölümü kareye planlı olup mekânın üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbeye geçiş elemanı olarak tromplar kullanılmıştır (Fot.57-58). Trompların köşe noktalarında dekoratif mukarnaslar yer almaktadır. Ancak günümüzde tasarlanan iki katlı ahşap soyunma kabinlerinden dolayı bu süslemeler görülmemektedir. Soyunmalık mekânı kubbe merkezinde bulunan aydınlık feneri ile kubbe kasnağına açılan pencerelerle aydınlatılmaktadır. Mekânın dört tarafına iki katlı olarak düzenlenmiş ahşap soyunma kabinleri yapılmıştır. Bu kabinler dört yönden sekiler üzerine oturtulmuş ve kapıları soyunmalık kısmı ana mekânına açılmaktadır (Fot.59). Soyunmalık kısmı merkezi kubbe altında bulunması gereken fıskiyeli havuz günümüze ulaşamamıştır. Soyunmalık mekânı kuzey duvarında bulunan yuvarlak kemerli bir kapı ile soğukluk mekânına geçilmektedir (Fot.60).

Soğukluk mekânı dikdörtgen planlı bir şemaya sahiptir. Bu mekân kuzey güney doğrultuda atılan iki yuvarlak kemer ile üstte üç bölüme ayrılmıştır ve bu bölümlerin üzeri pandantiflerle geçilen kubbe ile kapatılmıştır. Mekânı aydınlatmak için kubbelere biri merkezde diğerleri kubbe eteğinde yer alan ışık gözleri yerleştirilmiş (Fot.61). Mekânın batısında kalan tek bölümün altında bu gün bir havuz bulunmakta ve bu bölümün tam karşısında ise traşlık ile helâ bölümü yer almaktadır (Fot.62-63). Yuvarlak kemerli bir açıklıkla helâ ve traşlıklara geçilir. Soğukluk duvarı kuzey duvarına yerleştirilen yuvarlak kemerli kapıdan sıcaklık mekânına geçilmektedir.

Sıcaklık mekânı merkezi bir kubbe etrafında dört eyvanlı dört köşe halvet hücreli ve eyvanların üzerleri kubbelerle örtülmüştür (Fot.64, Plan4). Kubbelere geçiş elemanı olarak pandantifler kullanılmıştır. Mekân merkezi kubbeye yerleştirilmiş aydınlık feneri ve yuvarlak formlu ışık gözleri ile aydınlatılmaktadır. Bu ışık gözlerinden biri merkezde olmak üzere iki sıra halinde yedisi içte, on dört adet dışta olmak üzere merkez etrafında sıralanmıştır (Fot.65). Eyvanların üzerini örten kubbelerin ortasına yerleştirilen ışık gözleriyle eyvanlar aydınlatılmaktadır. Ayrıca bu ışık gözlerinin etrafında daha küçük ışık gözleri olduğunu fakat kapatılmış olduğunu kubbe üzerinde yer alan izlerden anlaşılmaktadır. Bu gün sadece merkezde yer alan büyük ışık gözleri günümüzde açıktır (Fot.66). Merkezi kubbenin ortasında sekizgen formda göbek taşı yer almaktadır. Giriş eyvanı içerisinden başlayarak bütün eyvanların içini dolanıp tekrar giriş eyvanında son bulan sekiler yapının duvarlarına yerleştirilmiştir (Fot.64). Giriş eyvanında karşılıklı iki adet, giriş eyvanının karşısında yer alan eyvanda altı adet, diğer iki eyvanda beşer adet ve merkezi mekânın köşelerine gelen kısımlara da birer adet kurna yerleştirilmiştir. Göbek taşının etrafını ve giriş eyvanı boyunca devam eden pis su gideri için suyolu yerleştirilmiştir. Ayrıca giriş eyvanının karşısında yer alan eyvanın su deposu ile bağlantısını sağlamak için pencere açılmıştır (Fot.64). Halvet hücrelerine eyvanlardan açılan yuvarlak kemerli kapılarla girilmektedir.

Halvet hücreleri üzeri troplarla geçilen kubbe ile örtülüdür (Fot.67). Halvet hücreleri kubbenin merkezinde yer alan tepe ışıklığı ile aydınlatılmaktadır. Güneybatı ve güneydoğu köşedeki halvet hücrelerinin kapısı giriş eyvanına açılmaktadır. Kuzeybatı ve kuzeydoğudaki eyvanların kapısı ise güneyinde yer alan eyvanlara açılmaktadır. İncelediğimiz diğer hamamlarda Meydan Hamamı hariç diğer bütün hamamlarda halvet hücreleri kapıları köşelere gelecek şekilde tasarlanmışken Kurşunlu Hamamı kadınlar

kısmında halvet hücreleri eyvanlara açılmaktadır. Aynı uygulama Meydan Hamamında da görülür burada da kapılar eyvana açılmaktadır. Ayrıca Sivas hamamlarının bir özelliği olan köşe halvet hücreleri kapıları üzerinde süsleme amaçlı nişler bulunmaktadır. Kurşunlu hamamının kadınlar kısmında da sıcaklık mekânın köşelere bakan halvet hücre kapılarının gelmesi gereken duvar kısmının üzerinde yuvarlak kemerli nişler bulunmaktadır (Fot.64).

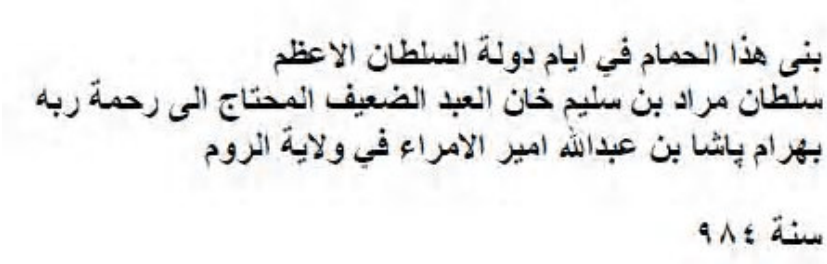
Su deposu sıcaklık bölümünün batı duvarı boyunca doğu-batı eksininde uzanmaktadır. Su deposunun üzeri beşik tonozla örtülüdür. Bu bölümün kuzey duvarı boyunca külhan kısmı yer almaktadır.

Doğu-batı doğrultuda uzaman külhan kısmı dikdörtgen planlı olup üzeri beşik tonozla örtülüdür. Külhan kısmına doğusunda ve batısında yer alan düz atkılı iki kapı ile girilmektedir. Bir bütün olarak tasarlanan külhan kısmı günümüzde ikiye bölünmüş vaziyettedir (Fot.68). Batı kapıdan girdiğimiz zaman merdivenlerden inerek külhan kısmında bulunan erkekler hamamının su deposunun batı duvarı merkezine yerleştirilmiş ocak karşımıza çıkar. Ocak üzerinde yer alması gereken kemer yıkılmış vaziyettedir (Fot.69). Ocak üzerinde ise dumanın çıkmasını sağlayan baca yer almaktadır (Fot.70). Ayrıca hamamda sıcak su için ocak haricinde büyük su kazanı da mevcuttur.

Yapı külhan bölümü dışında tamamen düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Külhan kısmı ise moloz taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Kadınlar ve erkekler kısmı üzerini kapatan kubbeler kurşunla kaplanmış diğer bölümlerin üzerini kapatan kubbelerin üzeri ise sıvalıdır. Erkekler ve kadınlar soyunmalık kısımlarında ahşap soyunma kabinleri yer alır. Yapıda kitabe, soyunmalık bölümü zemini, soğukluk ve sıcaklık duvar yüzeylerinin belirli bir seviyesi, kurnalar ve göbek taşında mermer malzeme kullanılmıştır.

Yapının kitabesi bu gün erkekler bölümü giriş kapısının batı penceresinde demir korkulukların arasında muhafaza edilmektedir.

Bu kitabede;

بنى هذا الحمام في ايام دولة السلطان الاعظم
سلطان مراد بن سليم خان العبد الضعيف المحتاج الى رحمة ربه
بهرام پاشا بن عبدالله امير الامراء في ولاية الروم

سنة ٩٨٤

"Beni haza'l-hamam fi eyyam devletu's-sultan el-azam el-sultan

Murad bin Selim Han el-abdu'l muhtac ila rahmetu rabbe Behram Pasa

bin Abdullah emiru'l emrac fi vilayetu'r-rum sene 984[112]**.**

Bu kitabeye göre hamam H. 984 / M. 1576 tarihinde Behram Paşa tarafından inşa ettirilmiştir.

Kitabenin yapının tam olarak neresinde olduğu bilinmemektedir. Duvar yüzeylerinde herhangi bir izin olmaması yorum yapılmasını da zorlaştırmaktadır. Ancak Hikmet Denizli yapının kitabesinin erkekler bölümü giriş cephesi doğu tarafında bulunan sivri kemerli pencere alınlığında olduğunu söylemektedir[113]. İsmail Hakkı, Rıdvan Nafiz 1928'de yapı üzerindeki çalışmalarında kitabenin hamamın kapısı üzerinde bulunduğunu söylemektedirler[114].

Hamamın doğusunda yer alan ve Behram Paşa tarafından hamamla birlikte yaptırılan han 19. yüzyıl başlarında askeri kışla olarak kullanılmış ve o dönem içerisinde harap bir durumda bulunan hamamın soyunmalık kısmı bir onarımdan sonra askerlerin ibadetlerini yapmaları amacı ile cami olarak hizmet etmiştir[115]. Dönem dönem farklı işlevlerde kullanılan hamam 20. yüzyıl başlarında ise Duyun-ı Umumi tarafından tuz deposu olarak kullanılmıştır[116]. Hamam 1947 yılında ise gaz ve benzin deposu olarak

---

[112] Hakkı İsmail- Rıdvan Nafiz, **a.g.e.,** s. 134.
[113] Hikmet Denizli, a**.g.e. ,** s. 146.
[114] Hakkı İsmail, Nafiz Rıdvan, **a.g.e.** , s. 169.
[115] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 51-52.
[116] Hakkı İsmail, Nafiz Rıdvan, **a.g.e.** , s. 168.

kullanılmıştır[117]. 1964 yılında restore edilmeye başlanan ve cami olarak kullanılan hamamın erkekler kısmı soyunmalık bölümü tekrar asli yapısına dönüştürülmüştür[118].

[117] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 55; Akyurt Yusuf, **Türk Asar-i Atikasi Binalerine Aid Tarihi Mecmua(Yanlız Osmanlılar Devri Merzifon, Samsun , Sinop)** Kısım III, C:IX, Ankara, 1947, s. 84.
[118] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 55; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Vakıf Eski Yapı Tescil Fişi, Belge No: 580001044.

3.1.1.5.Mehmet Ali Bey Hamamı

Çizim No **:** 5

Fotoğraf No **:** 71-83

İnceleme Tarihi **:** Şubat -Mart 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivas İl Merkezi, Akdeğirmen Mahallesi

Banisi **: -**

Mimarı **:** -

Yapım Tarihi **:** 1877

Günümüzdeki Durumu: Sağlam ve kullanılmaktadır.

Yapı Sivas il merkezi Akdeğirmen mahallesinde yer almaktadır. İnşa ya da onarım kitabesi bulunmayan hamam, doğu-batı doğrultuda meyilli bir arazi üzerine kuzey-güney doğrultuda inşa edilmiştir. İnşa malzemesi olarak yapıda düzgün kesme taş ve moloz taş malzeme kullanılmıştır. Hamam soyunmalık, soğukluk, sıcaklık, su deposu ve külhan kısımlarından oluşmaktadır (Plan 5).

Yapıya dıştan bakıldığında hamamın soyunmalık mekânı üzerine orijinal olmayan muhdes yapı üzeri kırma çatı ile soğukluk, sıcaklık ve halvet hücrelerinin üzerleri ise kubbe ile örtülmüştür (Fot.71). Yine yapı üzerinde bulunan üç adet tüteklik dikkat çekmektedir. Yapının cepheleri kuzey cephe hariç genel olarak açık durumdadır. Doğu ve batı cephelerde, soğukluk ile külhan bölümünün başladığı nokta arasında üçgen alınlıklar yer almaktadır. (Fot.72). Ayrıca alınlıkların üzerini bir sıra halinde profilli saçak dolanmaktadır. Doğu ve batı cephelerinde bir adet çörten bulunmaktadır. Soyunmalık mekânı üzerine orijinal olmayan ve üzeri kırma çatı ile kapatılan mekânın güney, doğu ve batı cephelerinde beşer adet dikdörtgen formda pencere bulunmaktadır (Fot.73). Ancak doğu cephede bulunan ve sonradan eklenmiş olan muhdes mekânın bu cephedeki pencereleri kapatmasından dolayı pencerelerin tamamını dıştan görmek mümkün değildir (Fot.71). Soyunmalık mekânının üzeri orijinalde sekizgen bir kasnak üzerine yine sekizgen bir formda yükselen piramidal külahla örtülü olup ve sekizgen kaidenin her bir kenarında mekânı aydınlatmak için birer adet pencere yer almaktadır[119].

---

[119] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.**, s. 82.

Güney cephede giriş bölümünün sağında yine dikdörtgen formlu bir pencere bulunmaktadır. Batı duvarında soğukluk mekânına açılan bir adet pencere bulunur.

Hamamın giriş kısmı güney cephede ve giriş cephesi önünden kepenek caddesi geçmektedir. Giriş kapısı üzeri saçaklı, basık dilimli kemerli olup kapının etrafı üç sıra profilli silme ile çerçeve içine alınmıştır (Fot.74). Kemer yüzeyinde ise bitkisel süslemeler bulunur (Fot.75). Günümüzde bu giriş kapısı kapatılmış ve hamama giriş doğuya eklenen modern tarzda yapılmış havuzlu bir mekândan geçilerek doğu cepheye açılan kapı ile soyunmalık mekânına geçilmektedir.

Bursa kemerli bir kapıdan geçilerek soyunmalık mekânına ulaşılır. Mekân 12,60x10,40 m. ebatlarında yamuk dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. Soyunmalık mekânının üzeri ahşap bir çatı ile örtülmüş ve tavanın ortasında ahşap göbek bulunmaktadır (Fot.76). Soyunmalık mekânı kırma çatı üzerine yerleştirilen pencere açıklıkları ile aydınlatılmaktadır. Bu mekânın etrafında iki katlı olarak düzenlenmiş ahşap soyunma kabinleri bulunmaktadır. Mekânın ortasında bulunması gereken fıskiyeli havuz günümüzde bulunmamaktadır. Soyunmalık mekânının kuzey duvarının merkezine yerleştirilmiş yuvarlak kemerli kapı ile soğukluk bölümüne geçilmektedir.

Soğukluk mekânı 12,20x3,3 m. ebatlarında olup doğu-batı doğrultuda dikdörtgen planlı bir şemaya sahiptir (Fot.77). Kuzey güney yönde atılan iki kemerle soğukluk mekânı üç bölüm olarak tasarlanmıştır. Soğukluk mekânın giriş kısmının üzeri kubbe ile örtülüdür ve kubbeye geçiş öğesi olarak pandantifler kullanılmıştır. Kubbe üzerinde mekânı aydınlatmak için yuvarlak formlu beş adet ışık gözü bulunmaktadır (Fot.78). Kubbeli mekânın doğu ve batı kısımları beşik tonazla kapatılmıştır. Soğukluk kısmı batı duvarında kare formlu ve içeriye doğru genişleyen mekânı aydınlatmak için bir pencere yer almaktadır. (Fot.79). Ayrıca yine batı tarafında kuzey ve güney duvarlarında karşılıklı olarak yerleştirilmiş üçer adet helâ bulunmaktadır. Soğukluk mekânının batısındaki bölümün güney duvarında seki, kuzey duvarında ise duşakabinler yer almaktadır. Soğukluk mekânının kuzey duvarı merkezine açılan yuvarlak kemerli bir kapıdan geçilerek sıcaklık mekânına geçilmektedir.

Sıcaklık mekânı merkezi bir kubbe etrafında dört eyvanlı dört köşe halvet hücreli kare bir plan şemasına sahiptir (Fot.80). Bu mekân12,04x12,03 m. ebatlarında olup, eyvanların üzerleri sivri tonozlarla örtülmüştür. Sıcaklık mekânı üzeri pandantiflerle geçilen merkezi bir kubbe ile örtülmüş ve kubbeye mekânı aydınlatmak için altıgen

formlu yirmi yedi adet ışık gözü yerleştirilmiştir (Fot.81). Merkezi kubbenin altında ise köşeleri pahlanmış kare formlu göbek taşı yer almaktadır. Sıcaklık mekânının doğusunda ve batısında yer alan eyvanlarda altışar adet, kuzey ve güney eyvanlarında ise dörder adet sekiler üzerine yerleştirilmiş kurnalar bulunmaktadır. Giriş eyvanı dışında diğer üç eyvanı dört yönden çevreleyen sekiler yer almaktadır. Giriş eyvanında ise doğu ve batı duvarlarında karşılıklı sekiler bulunmaktadır. Eyvanların önünden geçerek göbek taşı etrafını çevreleyen ve pis su gideri için suyolları yapılmıştır. Merkezi mekâna açılan yuvarlak kemerli kapılardan halvet hücrelerine geçilir (Fot.80). Halvet hücreleri giriş kapıları üzerinde panolar içerisine yerleştirilmiş taş levhalar bulunmaktadır. Bu taş levhaların üzerine kabartma olarak yapılmış güneş kursu, madalyon içerisine yerleştirilmiş tuğra, şaha kalkmış at, yıldız ve hilal motifleri yerleştirilmiştir (Fot.82). Halvet hücreleri kare planlı ve üzeri tromplarla geçilen kubbe ile kapatılmıştır(Fot.83). Halvet hücreleri kubbelerinde beşer adet altıgen formlu ışık gözleri ile aydınlatılmaktadır. Her bir halvet hücresine dörder adet kurna yerleştirilmiştir. Mekânın kuzey duvarında doğu- batı doğrultuda uzanan enine dikdörtgen planlı su deposu bulunmaktadır.

Su deposu bölümüne sıcaklık mekânın kuzey eyvanı duvarına açılan yuvarlak kemerli kapı geçilmektedir. Üzeri beşik tonoz ile örtülü olan bu mekân günümüzde hamamın sauna kısmı olarak kullanılmaktadır.

Hamamın kuzeyinde külhan kısmı yer almaktadır. Doğu-batı doğrultuda uzanan külhan kısmının üzeri kırma çatı ile kapatılmıştır.

Hamamın inşasında külhan duvarı haricinde hemen her cephede düzgün kesme taş kullanılmıştır. Ancak külhan duvarı kesme taş ve moloz taş ile oluşturulmuş almaşık duvar tekniği ile örülmüştür. Yapıda pencereler, kapılar ve soyunmalık bölümü üzerini kapatan kırma çatı ile yine bu bölümde bulunan soyunma kabinlerinde ahşap malzeme kullanılmıştır. Yapıda mermer malzeme zemin, kurna ve duvarların belirli bir seviyesine kadar kullanılmıştır. Kubbeler ise üzerleri alüminyum ile kaplanmıştır.

Hamamda herhangi bir inşa ya da onarım kitabesi yoktur. Bu nedenle yapı hakkın da kesin bir inşa tarihi verilememektedir. Hamamın Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivinde yer alan H.1305-M.1887 tarihli vakfiyesi bulunmaktadır. Silahtar-zade Mehmet Ali

Efendi İbn-i İbrahim'e ait 1887 tarihli bu vakfiyeye göre hamamın Sivas'ta yer alan Ali Ağa Camisine akar olarak inşa edilmiş olduğunu söyleyebiliriz [120].

Hamamın doğu ve batı cephesinde bulunan üçgen alınlıklar yapıyı tarihlendirmemize yardımcı olur. Üçgen alınlık uygulaması 19. yüzyıl Neoklasik üslupta oldukça yaygın olarak kullanılmış mimari süsleme unsurlarından biridir. Yapı Sivas'ta yer alan ve yine cephesinde üçgen alınlık uygulaması görülen Şirinoğlu Hamamı (1904), Hamamcıoğlu Hamamı ve Sivas'ın Zara İlçesinde bulunan Büyük Hamam ile benzer özellikler göstermektedir. Benzer yapılarla değerlendirdiğimizde kesin bir inşa kitabesi olmayan hamamı 19.yüzyıl Neoklasik üslup içerisine tarihlendirebiliriz.

[120] Oğuz Önder, **a.g.t.,** s. 68.

3.1.1.6.Meydan Hamamı

Çizim No **:** 6

Fotoğraf No **:** 84-98

İnceleme Tarihi **:** Şubat -Mart 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivas İl Merkezi, Küçük Minare Mahallesi

Banisi **:** -

Mimarı **:** -

Yapım Tarihi **:** 1580-1584 tarihinden önce yapılmıştır.

Günümüzdeki Durumu : Sağlam ve kullanılmaktadır

Yapı Sivas il merkezinde, Küçük Minare mahallesinde yar almaktadır. Yapıda herhangi bir inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır. Yapının batısında ise aynı adı taşıyan Meydan Cami bulunur.

Hamam doğu-batı ekseninde, düz bir arazi üzerine, moloz taş ve kesme taş malzeme ile inşa edilmiş erkekler hamamıdır. Dikdörtgen plan şemasına sahip olan hamam, sırasıyla soyunmalık, soğukluk, sıcaklık, su deposu ve külhan kısımlarından oluşmaktadır (Plan6).

Hamamın doğu cephesi hariç diğer üç cephesi açıktır. Doğu cephesinde külhan duvarının son bulduğu yerde ve güneydoğu cepheye bitişik dükkânlar bulunmaktadır (Fot.84-85). Yapı çevresinin yükselmesinden dolayı bu gün yol kotunun altında kalmıştır. Yapıda dıştan bakıldığında ilk göze çarpan soyunmalık bölümü üstünü kapatan büyük kubbesidir. Kubbe sekizgen bir kasnak üzerinde yükselmektedir. (Fot.84). Soyunmalık, sıcaklık ve halvet hücrelerinin üzerini örten kubbeleri ve hamam üzerinde yer alan üç tüteklik bacası da gözükmektedir.

Hamamın girişinin bulunduğu güney cephe hariç diğer cepheler sade tutulmuştur. Batı cephede bu gün yol seviyesinin altında kalmış olan soyunmalık duvarına açılmış bir adet düz atkılı pencere bulunmaktadır(Fot.84). Ayrıca güney ve kuzey cephelerde ise birer adet saçak altında çörten yer almaktadır (Fot.85, 86). Hamamın bütün cephesini bir sıra profilli saçak dolanmaktadır. Güney cephede yer alan hamamın girişine on iki basamaklı merdivenden inilerek soyunmalık mekânın ortasına yerleştirilmiş abidevi

kapı ile ulaşılmaktadır (Fot.87). Sivri kemerli eyvanımsı bir ön mekân ve buradan da basık kemerli kapı ile soyunmalığa geçilmektedir. Sivri kemerin üzerine oturduğu ayakların köşe noktalarına yerleştirilen zarif sütunceler dikkat çekicidir (Fot.88). Girişin batısında yer alan sağlam vaziyette iken doğudaki sütuncenin belirli bir seviyeden sonrası yoktur. Sütuncelerin üzeri balıksırtı motiflerle süslenmiştir. Sütuncelere oturan kemer yüzeyi dıştan üç sıra profilli silme ile çerçevelenmiştir. Girişin batısında yer alan düz atkılı dikdörtgen pencere üzerinde yonca dilimli sağır kemer ise birbirine geçme yaparak geometrik motifler oluşturan sütunclerin üzerinde yükselmektedir (Fot.89). Giriş üzerini örten ahşap sundurma taş konsollar üzerine oturmaktadır.

Basık kemerli kapıdan 9,40x9,20 m. ebatlarında kareye yakın bir plan şemasına sahip olan soyunmalık bölümüne geçilir. Soyunmalık mekânının üzeri tromplarla geçilen kubbe ile örtülmüştür. Kubbenin ortasında yer alan aydınlık feneri ile mekân aydınlatılmaktadır. Mekânın etrafı iki katlı ahşap soyunma kabinleri ile çevrilmiştir (Fot.90). Bu kabinler dört yönden sekiler üzerine oturtulmuş ve kapıları soyunmalık kısmı ana mekânına açılmaktadır (Fot.91). Mekânın ortasında bulunması gereken havuz günümüzde yer almamaktadır. Mekânın doğu cephesinde yer alan açıklıktan tandır kısmına geçilmektedir. Kareye yakın dikdörtgen planlı olan tandır kısmının üzeri doğu-batı doğrultuda beşik tonozla kapatılmıştır. Soyunmalık mekânının doğu duvarında merkezden kuzeye kaydırılmış yuvarlak kemerli kapı ile soğukluk bölümüne geçilmektedir.

Soğukluk mekânı 6,75x3.11m. ebatlarında olup kuzey- güney doğrultusunda dikdörtgen planlı bir şemaya sahiptir. Soğukluk mekânın giriş kısmının üzeri kubbe ile örtülüdür ve kubbeye geçiş öğesi olarak pandantifler kullanılmıştır. Kubbe üzerinde mekânı aydınlatmak için 7 adet ışık gözü bulunmaktadır (Fot.92). Ayrıca bu bölümü üç yönden çevreleyen sekiler yer almakta ve bu sekiler üzerine iki adet kurna yerleştirilmiştir (Fot.93). Soğukluğun güney kısımda doğuya doğru yönelen kısmın üzeri ise beşik tonozla örtülmüştür. Güneyde yer alan beşik tonozun yüzeyinde ise yine mekânı aydınlatmak için bir adet dikdörtgen ışık gözü bulunmaktadır. Mekânın güneyinde ise yuvarlak kemerli bir kapı ile helâ kısmına geçilmektedir (Fot.94). Helâ kısmının üzeri kubbe ile örtülmüştür. Soğukluk mekânının doğu duvarı üzerine açılmış yuvarlak kemerli kapı ile sıcaklık mekânına geçilir.

Sıcaklık mekânı merkezi bir kubbe etrafında dört eyvanlı dört köşe halvet hücreli ve kareye yakın bir plan şemasına sahiptir. Bu mekân 10,10x10,24 m. ebatlarında olup, eyvanların üzerleri sivri tonozlarla örtülmüştür (Fot.95). Sıcaklık mekânı pandantiflerle geçilen merkezi bir kubbe ile kapatılmıştır. Merkezî kubbeye kare formlu sekiz ışık gözü yerleştirilmiştir (Fot.96). Sivri tonozlu eyvanların yüzeylerinde ise birer adet dikdörtgen formda ışık gözü bulunmaktadır (Fot.97). Kubbenin altında ise dikdörtgen formlu göbek taşı yer almaktadır. (Fot.95). Sıcaklık mekânının doğusunda yer alan eyvanda iki adet, kuzey ve güneyde yer alan eyvanlarda ise beşer adet kurna yer almaktadır. Köşelerde yer alan halvet hücrelerinin giriş kapıları eyvanlara açılmaktadır. Sıcaklığın güneybatı ve kuzeybatı köşelerindeki halvet hücreleri kapıları yuvarlak kemerli olup batıya kaydırılmış ve giriş eyvanına açılmaktadır. Güneydoğu ve güneybatı yöndeki halvet hücreleri kapıları ise batıya kaydırılmış ve doğuda yer alan eyvana açılmaktadır. Halvet hücreleri kare planlı ve üzerleri ise pandantiflerle geçilen kubbe ile örtülmüştür. Halvet hücreleri kubbeye açılan beşer adet ışık gözü ile aydınlatılmaktadır (Fot.98). Güneydoğu köşede yer alan halvet hücresi günümüzde sauna olarak kullanılmaktadır. Bu halvet hücresi dışında diğer üç halvet hücresinde üçer adet kurna bulunur. Sıcaklık mekânına giriş eyvanının karşısında yer alan eyvanda su deposu ile bağlantıyı sağlayan dikdörtgen formda pencere bulunmaktadır (Fot.95).

Sıcaklık mekânının doğu duvarı boyunca uzanan su deposu kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlıdır ve üzeri beşik tonozla kapatılmıştır.

Külhan kısmı su deposunun doğu duvarı boyunca uzanmaktadır. Kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı olup, üzeri düz dam ile kapatılmıştır.

Yapı moloz taş ve kesme taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Giriş cephesi ve soyunmalık mekânını örten kubbe kasnağında düzgün kesme taş kullanılmıştır. 1991 yılında hamamda gerçekleşen bir patlama sonucunda soyunmalık mekânının kubbesi çökmüş ve cehennemlik bölümü hasar görmüştür[121]. Muhtemelen geçirdiği onarım sonucunda kesme taşla inşa edilmiştir. Yapının diğer cepheleri ise moloz taşla inşa edilmiştir. Ayrıca soğukluk mekânı kubbeleri, sıcaklık merkezi kubbesi, eyvanlar ve halvet hücreleri üzeri günümüzde mozaik ile kaplanmıştır. Soyunmalık mekânının

[121] Hikmet Denizli, **a.g.e.**, s. 145.

zemini, soğukluk ve sıcaklık mekânlarının duvar seviyesinin bir bölümü, sekiler, kurnalar ve göbek taşı mermer kaplamadır.

Şehri ziyaret eden Evliya Çelebi yapının sadece isminden bahsetmiştir[122]. Yapıda herhangi bir inşa kitabesi bulunmamasından dolayı kesin yapım tarihi bilinmemektedir. 1962-1965 yılları arasında yapı onarım geçirmiş ve bu onarımda yapının, cehennemlik mekânı, soğukluk ve sıcaklık bölümlerinin üst örtüleri yenilenmiştir[123].

Mahmut Paşaya ait 1584 tarihli vakfiye kayıtlarında Paşa tarafından iki hamam yapıldığını ve bu hamamların Meydan Hamamı ve Kale-i atik hamamı olduğu anlaşılmaktadır[124].

Bu bilgiler ışığında ve vakfiyeden de anlaşılacağı üzere hamamın 1584 tarihinden kısa bir süre önce yapıldığını söyleyebiliriz.

[122] Evliya Çelebi, **a.g.e.,** s.123.
[123] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 58.
[124] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 61.

3.1.1.7.Pirkinik Hamamı

Çizim No **: 7**

Fotoğraf No **:** 99-119

İnceleme Tarihi **:** Şubat-Mart 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivas İl Merkezi, Pirkinik Köyü

Banisi **:** -

Mimarı **:** -

Yapım Tarihi **:** XIX. yüzyıl

Günümüzdeki Durumu: Tahribata Uğramış Kullanılmamaktadır.

Yapı Sivas il merkezine bağlı Pirkinik Köyü'nde yer almaktadır. Yapı üzerinde herhangi bir inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır.

Hamam kuzey-güney doğrultuda düz bir arazi üzerine kesme taş ve moloz taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Dikdörtgen bir plan şemasına sahip olan hamam sırasıyla giriş, soyunmalık, soğukluk, sıcaklık, su deposu ve külhan kısımlarından oluşmaktadır (Plan 7).

Günümüzde kullanılmayan hamam oldukça fazla tahribata uğramıştır. Hamamın doğu cephesi açık durumdadır ve önünden yol geçmektedir. Güney cephesinde ise belirli bir seviyeye kadar yapı toprak altında kalmıştır. Batı cephesinde yapıya bitişik evler inşa edilmiştir (Fot.99-100). Yine kuzey cephenin batı bölümünü eveler kapatmaktadır. Yapıya dışarıdan baktığımızda soyunmalık ve sıcaklık mekânının üzerlerini örten kubbeleri görmek mümkündür. Kubbeler harap bir vaziyette olup üzerleri otlarla kaplanmıştır (Fot.101-102). Doğu cephenin kuzeyine kaydırılmış yuvarlak kemerli kapı ile hamamın giriş mekânına geçilmektedir (Fot.103).

Giriş mekânı dikdörtgen planlı olup üzeri doğu-batı doğrultuda atılan beşik tonoz ile kapatılmıştır (Fot.104). Ayrıca kuzey duvarında da yuvarlak bir kapı yer almaktadır (Fot.105). Giriş mekânının güney duvarı üzerinde yer alan yuvarlak kemerli kapı ile hamamın soyunmalık mekânına geçilmektedir.

Soyunmalık bölümü 6,36x6,22 m. ebatlarında kare planlıdır (Fot.106-107). Mekânın üzeri tromplarla geçilen kubbe ile kapatılmıştır. Tromplar ise çıkıntı yapan kemer

üzengi taşları üzerine oturtulmuştur. Üzengiler üzerine oturan kemerler üç dilimli palmet motifleri ile sonlandırılmıştır (Fot.108). Soyunmalık mekânı kubbesi üzerine açılan çoğu tahrip olmuş birçok ışık gözü ile mekân aydınlatılmaktadır. Bu mekânın duvarları da tahribata uğramış, duvar da yer alan su tesisatının pöhenkleri ortaya çıkmıştır (Fot.109). Soyunmalığın girişinin batısında açılmış basık kemerli kapı ile traşlık bölümüne geçilmektedir. (Fot.106). Traşlık bölümü 2,36x2,38 m. ebatlarında, kare planlı olup üzeri pandantiflerle geçilen kubbe ile kapatılmıştır(Fot.110). Traşlık mekânı üzerinde yer alan kubbede tahribata uğramıştır. Soyunmalık mekânının güney duvarı merkezine yerleştirilmiş yuvarlak kemerli kapı ile soğukluk mekânına geçilmektedir.

Soğukluk mekânı 6,20x1,95 m. ebatlarında olup doğu-batı doğrultuda bir plan şemasına sahiptir. Mekânının üzeri beşik tonozla örtülmüştür (Fot.111). Soğukluk mekânı batı duvarında mekânı aydınlatmak için bir adet yuvarlak kemerli mazgal pencere yer almaktadır (Fot.112). Soğukluk mekânının güney duvarına açılmış yuvarlak kemerli kapıdan sıcaklık mekânına geçilmektedir.

Sıcaklık mekânı 4,94x4,97 m. ebatlarında kare bir plan şemasına sahiptir ve halvet hücreleri bulunmamaktadır (Fot.113). Sıcaklık mekânının üzeri tromplarla geçilen kubbe ile kapatılmıştır. Kubbeye açılmış on üç adet altıgen formda ışıkgözleri ile mekân aydınlatılmaktadır (Fot.114). Sıcaklık mekânının zemini de oldukça tahrip olmuş ve bu gün çökmüş vaziyettedir. Mekânın her bir duvarında ikişer adet kurna aynaları yer almaktadır (Fot.115). Aynaların hemen üstünde ise muhtemelen sabun gibi benzer eşyaları koymak amacıyla küçük nişler yerleştirilmiştir (Fot.116). Kurna aynaları üzerinde yer alan ikişer adet çeşme yeri ve duvarların tahrip olmasıyla görünen pöhenkler sayesinde yapıda sıcak ve soğuk su tertibatı bulunduğu anlaşılmaktadır (Fot.115-117). Sıcaklık mekânının güney duvarı üzerine açılan yuvarlak kemerli pencere ile su deposuna bağlantı sağlanmaktadır.

Su deposu 5,07x1,45 m. ebatlarında dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir. Doğu batı doğrultuda uzanan mekânın üzeri beşik tonozla ötülmüştür (Fot.118). Yine su deposu da tahrip olmuş durumdadır. Su deposu duvarında da yine su pöhenkleri görülmektedir (Fot.119).

Yapıda inşa malzemesi olarak kesme taş ve moloz taş malzeme kullanılmıştır. Kurna aynaları ise mermerdir. Duvar yüzeyleri, tonozlar, kubbeler ve su deposunun duvar seviyesinin bir bölümü sıvanmıştır.

Hamam üzerinde inşa ya da onarım kitabesi bulunmaması yapı hakkında kesin bir tarih verilmesini zorlaştırmaktadır. Pirkinik hamamı plan itibari ile Sivas'ta yer alan diğer hamamlardan farklılık göstermektedir. Kare sıcaklı ve halvetsiz bir plan şeması uygulanmıştır. Gülşehir Karavezir Silahdar Seyid Mehmet Paşa Hamamı (M.1779) bu plan şemasında yapılmış olup Pirkinik Hamamı ile benzerlik göstermektedir[125].

Pirkinik Köyü Hamamında kubbeye geçişte kullanılan tromp kemerleri üç dilimli kemerlerle sonlandırılmıştır. Bu uygulamanın benzer örnekleri Sivas Hamamcıoğlu Hamamında (XIX. yüzyıl sonları) halvet hücrelerinde kubbeye geçişi sağlayan tromp kemerlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Pirkinik hamamı soğukluk mekânında yer alan pencerenin bir benzer örneği Divriği İmamoğlu Hamamı'nda (XIX. yüzyıl)görülmektedir[126]. Bahsettiğimiz bu benzerlikleri dikkate aldığımızda hamamı XIX. yüzyıl içerisine tarihleyebiliriz.

---

[125] Zerrin Köşklü, "Nevşehir /Gülşehir Karavezir Mehmet Paşa Külliyesi", **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, S.7, Erzurum, 2001, s. 80-81.
[126] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 74-77.

3.1.1.8.Şirinoğlu Hamamı

Çizim No **:** 8

Fotoğraf No **:** 120-137

İnceleme Tarihi **:** Şubat -Mart 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivas İl merkezi, Akdeğirmen Mahallesi

Banisi **: -**

Mimarı **: -**

Yapım Tarihi **:** 1904

Günümüzdeki Durumu : Tahribata Uğramış Kullanılmamaktadır.

Yapı Sivas il merkezinde, Akdeğirmen mahallesinde yer almakta olup orijinal inşa kitabesi bulunmayan yapının üzerinde 1960 tarihli Rahmi Akça ismi yazılı olan onarım kitabesi yer almaktadır. Hamam kuzey-güney doğrultuda hafif meyilli bir arazi üzerine doğu-batı doğrultuda dikdörtgen plan şemasında kesme taş malzemeden inşa edilmiş erkekler hamamıdır (Fot.120). Hamam sırasıyla soyunmalık, soğukluk, sıcaklık, su deposu ve külhan kısımlarından oluşmaktadır (Plan 8).

Hamamın doğu, batı ve kuzey cepheleri açıktır. Günümüzde kullanımda olmayan yapıya, dıştan bakıldığında hamamda ilk göze çarpan unsur soyunmalık kısmı üzerinin şuanda yıkık bir vaziyette olmasıdır (Fot.120). Soğukluk bölümü giriş kısmı üst örtüsü, sıcaklık ana mekânı ve halvet hücreleri üzeri kubbe ile diğer mekânların üzeri ise tonoz ile örtülüdür. Soyunmalık kısmı iki katlı olarak tasarlanmış olup yapının orijinalinde Mehmet Ali Bey Hamamı gibi ahşap çatı ortasında yükselen sekizgen kasnak üzerine yine sekizgen piramidal külahla kapatılmış olduğu bilinmektedir.[127].

Yapının güney doğu kanadına günümüzde binalar inşa edilmiştir. Ancak genel vaziyet itibariyle yapının tüm cepheleri açık durumdadır (Fot.121). Güney cephede sıcaklık bölümü eyvanı dış duvarında üçgen alınlık bulunmaktadır (Fot.122). Bu cephede bulunan üçgen alınlık kısmının başlangıç noktalarına birer adet ve soğukluk duvarı cephesinin saçak altına birer adet olmak üzere bu cepheye toplam dört adet çörten

---

[127] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 88.

yerleştirilmiştir. Soyunmalık bölümü üst kat duvarında üç adet pencere yer almaktadır. Yine bu cepheyi duvar boyunca bir sıra halinde düz saçak dolaşmaktadır.

Yapının Doğu cephesinde külhan kısmı yer almakta ve günümüzde yıkık bir vaziyettedir (Fot.123). Külhanın kısmının sadece bacası ve yuvarlak kemerli ocağı sağlam vaziyette günümüze gelmiştir (Fot.124). Ayrıca yapının külhan duvarında muhtemelen kurnalara ait olan ayna taşları örgü malzemesi olarak kullanılmıştır (Fot.125). Külhan kısmı kuzey duvarında bir pencere açıklığı yer almaktadır (Fot.126).

Kuzey cephe önünden sokak bağlantısını sağlayan bir yol geçmektedir. Bu cephede bulunan giriş kapısı günümüzde kapatılmıştır (Fot.127). Yol kot seviyesinin zamanla yükselmesinde dolayı hamam duvarları yol altında kalmıştır. Kuzey cephede de güney cephede olduğu gibi üçgen alınlık mevcuttur ve bu alınlığın başlangıç noktaları iki yanına yerleştirilen birer adet çörten bulunmaktadır (Fot.128). Yine soğukluk duvarı cephesinde de birer adet olmak üzere kuzey cephede güney cephede olduğu gibi toplam dört adet çörten yer almaktadır. Güney cephe ile simetrik olarak yerleştirilmiş soyunmalık duvarı üst katında üç adet pencere bulunmaktadır. Bu cephenin duvarı boyunca da düz bir saçak dolaşmaktadır.

Yapının batı cephesinden hamama giriş sağlanmaktadır (Fot.120). Bu cephe diğer bütün cephelere nazaran yapının en açık cephesidir. Yine bu cephede güney ve kuzey cephelerde görülen üçgen alınlık hamamın bursa kemerli giriş kapısı üzerinde de görülür. Üçgen alınlıklı giriş kapısında profilli silmelerle çerçevelenmiştir (Fot.129). Giriş kapısı merkezden kuzeye kaydırılmış bir vaziyette yerleştirilmiştir. Muhdes olan hamamın üst kısmı betonarme olarak inşa edilmiştir. Bu cephe üzerinde orijinalinde yan yana ikişerli olarak yerleştirilmiş toplam 6 adet pencere yer almaktadır. Bu gün hamamda muhdes bir görüntü içerisinde olan soyunmalık mekânı üst kat bölümü yapının orijinalinde de bulunmaktadır[128]. Hamamın soyunmalık kısmına üçgen alınlıklı bursa kemerli kapıdan geçilerek ulaşılmaktadır.

Soyunmalık mekânı 14,10x13,66 m. ebatlarında olup kareye yakın dikdörtgen bir plan şemasına sahiptir (Fot.130). İki katlı olarak yapılmış olan soyunmalık kısmını dört yönden betonarme soyunma kabinleri çevrelemektedir ve bu kabinler orijinal değildir. Soyunma kabinleri önünde sekiler bulunmaktadır. Soyunmalık kısmı kuzey ve batı

---

[128] Hikmet Denizli, **a.g.e.**, s. 150

duvarında üst mekânlara çıkışı sağlayan betonarme olarak yapılan merdivenler yer almaktadır. Soyunmalık kısmı ana mekânı ortasında sekizgen formda bir fıskiyeli havuz bulunmaktadır (Fot.131). Havuzun her bir kenarına taş levhalar içerisine baklava dilimli motifler yerleştirilmiştir. Yine bu havuzun iki yanında yalak bulunmaktadır. Soyunmalık mekânı doğu duvarında bulunan yuvarlak kemerli bir kapıdan geçilerek hamamın soğukluk mekânına ulaşılmaktadır. Bu giriş kapısı üzerinde yaşmaklı bir baca yer almaktadır(Fot.132).

Soğukluk mekânı 14 x 3,98 m. ebatlarında olup kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen planlı bir şemaya sahiptir. Doğu batı yönde atılan iki kemerle soğukluk mekânı üç bölüm olarak tasarlanmıştır. Soğukluk mekânın giriş kısmının üzeri kubbe ile örtülüdür ve kubbeye geçiş öğesi olarak pandantifler kullanılmıştır. Kubbe üzerinde mekânı aydınlatmak için altıgen formlu dokuz adet ışık gözü bulunmaktadır. Kubbeli mekânın kuzey ve güney kısımları beşik tonazla kapatılmıştır. Beşik tonozların üzerinde de ikişer adet dikdörtgen formlu ışık gözleri bulunmaktadır. Soğukluk mekânı güney bölümü perde duvarla ayrılmış ve bu kısım hamamın helâ ve traşlık bölümü olarak tasarlanmıştır. Bu bölümlere yuvarlak kemerli iki adet kapı ile geçilmektedir(Fot.133). Mekânın kuzey bölümü sekili olarak tasarlanmış ve burada bir kolon yer almaktadır. Soğukluk mekânı doğu duvarı üzerine açılan yuvarlak kemerli kapıdan hamamın sıcaklık mekânına geçilmektedir (Fot134).

Sıcaklık mekânı merkezi bir kubbe etrafında dört eyvanlı dört köşe halvet hücreli ve kare planlı 14 x14 m. ebatlarında olup, eyvanların üzerleri yuvarlak kemerli tonozlarla örtülmüştür. Merkezi kubbe yapıya pandantiflerle oturtulmuştur (Fot.135). Merkezi kubbeye altıgen formlu on sekiz adet ışık gözü, kubbe eteğine ise altı adet yuvarlak kemerli pencere yerleştirilmiştir (Fot136). Kubbenin altında sekizgen formlu göbek taşı yer almaktadır. Giriş eyvanı dışında diğer üç eyvanı üç yönden çevreleyen sekiler yer almaktadır ve bu sekiler üzerinde orijinal kurnalar bulunmaktadır. Yine giriş eyvanı haricinde diğer eyvanlarda altışar adet kurna, giriş eyvanında ise kuzey ve güney duvarında karşılıklı ikişer adet kurna bulunmaktadır. Merkezi mekâna açılan yuvarlak kemerli kapılardan halvet hücrelerine geçilmektedir. Halvet hücreleri giriş kapıları üzerinde yuvarlak kemerli nişler bulunmakta olup nişlerin içi boş tutulmuştur (Fot.135). Halvet hücreleri kare planlı ve üzeri tromplarla geçilen kubbe ile kapatılmıştır. Halvet hücreleri kubbelerinde beşer adet ışık gözü yerleştirilmiştir (Fot.137). Halvet hücreleri

etrafı sekilerle çevrilmiş ve bu sekiler üzerinde beşer adet kurna yer almaktadır. Sıcaklık mekânının doğu eyvanında su deposu ile bağlantıyı sağlamak için bir adet yuvarlak kemerli pencere açılmıştır (Fot.135).

Su deposu 14x3,10 m. ebatlarında kuzey-güney doğrultuda uzanmakta ve üzeri beşik tonozla örtülmüştür. Mekânın doğu duvarı boyunca külhan kısmı yer almaktadır. Kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen bir plan şemasına sahip olan külhan kısmı günümüzde yıkık bir vaziyette olup külhan bacası ve yuvarlak kemerli ocak kısmı sağlam durumdadır (Fot.123-124).

Yapı genel itibarı ile kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Külhan duvarları moloz taş malzeme ile örülmüştür. Kurnalar, çörtenler ve havuz taş malzemeden yapılmıştır. Soyunmalık mekânının üst kısmı tuğla ile örülmüş ve üzeri, iç kısmı ve kubbeler sıvanmıştır. Soyunmalık kısmındaki soyunma kabinleri ahşap malzeme ile yapılmıştır. Ocak kısmı ise tuğla malzemeden örülmüştür.

Hamamın üzerinde inşa kitabesi yoktur. Ancak bu gün batı cephede giriş kapısı üzerinde bulunan ve muhtemelen sonradan eklenmiş olan kitabe üzerinde inşa M.1904, tamiri M. 1960 tarihleri ile Rahmi Akça Şirin Hamamı yazmaktadır. Kitabeden 1960 yılında Rahmi Akça tarafından hamamın onarımının yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Hikmet Denizli 1991 yılında soyunmalık bölümü yanan hamamın kubbesinin çöktüğünü belirtmektedir[129]. Hamamın kuzey, güney cephesinde ve giriş kapısı üzerinde yer alan üçgen alınlıklar yapının hangi tarih aralığında yapıldığını göstermesi bakımından önemlidir. Sivas il merkezinde bulunan Hamamcıoğlu Hamamı (XIX.yüzyıl), Mehmet Ali Bey Hamamı (M.1887) ile cephelerinde yer alan üçgen alınlıklar Şirinoğlu Hamamı ile benzerlik göstermektedir. Ayrıca Mehmet Ali Bey Hamamının orijinal soyunmalık bölümü ile benzerlik göstermesi bakımından yapıyı XIX. yüzyıla tarihleyebiliriz.

Yapı üzerinde yer alan kitabe orijinal olmamasına rağmen verdiği tarihin yapının inşa tarihi olması ihtimali yüksektir.

---

[129] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 150.

3.1.2.Köprüler

3.1.2.1.Boğaz Köprüsü

Çizim No **:** 9-11

Fotoğraf No **:**138-143

İnceleme Tarihi **:** Şubat -Mart 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivas İl Merkezi, Kızılkavraz Köyü

Banisi **: -**

Mimarı **:-**

Yapım Tarihi :XVI. yüzyıl

Günümüzdeki Durumu : Sağlam ve kullanılmaktadır.

Yapı Sivas-Hafik karayolu üzerinde Kızılkavraz Köyüne ayrılan yolun 3. kilometresindedir. Köprü Tapunun 359 ada ve 18 parsel numaralarında kayıtlıdır. Üzerinde İnşa kitabesi bulunmamakta olup yapının günümüzde okunmayan 1525 tarihli bir kitabe mevcuttur. Yapı kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir.

1574 tarihli evkaf defterinde ‘‘Zagzağı’’ adı ile kayıtlara geçen yapının bu köprü olabileceği düşünülmektedir[130]. Günümüzde Boğaz Köprü olarak bilinen yapı düz köprü plan şemasına içerisine girmektedir (Çizim 9, Fot.138).

Köprü 101,96 m. uzunluğunda, 4.45 m. genişliğinde inşa edilmiş ve beş ayak üzerine oturan altı kemer gözüne sahiptir (Çizim 10-11). Kemer gözleri sivri formlu olarak inşa edilmiştir. Kemerler iç içe geçmiş iki kemer formunda olup, iç kısımda yer alan kemerler tempan duvarına göre daha içeride bulunmaktadır (Fot.139). Bunun üzerinde çıkıntı yapan kemer ise tempan duvarı ile aynı seviyededir. Kemerlerin hemen üzerinde çıkıntı yapan bir sıra korniş uzanmakta olup korniş üzerinde ise büyük taşlarla korkuluk duvarları örülmüştür (Fot.140). Bu form menba ve mensap cephesinde de aynı tarzda tekrarlanmıştır. Mensap yönünde yer alan beş adet topukluklar yuvarlak formlu olup üzerleri sivri külahlıdır. Menba yönünde ise beş adet üçgen selyaranları bulunmaktadır (Fot.141).

---

[130] Refet Yinanç, “Sivas Abideleri ve Vakıfları (2)” , **Vakıflar Dergisi,** S.XXIII, Ankara, 1994, s. 9.

Karayün tarafında menba yönünde bir odacık bulunmaktadır. Bu oda muhtemelen yolcuların köprüye ulaştıklarında çeşitli ihtiyaçlarını karşılama amacıyla yapılmıştır. Bu oda bir sıra silme dikdörtgen çerçeve içine alınmış düz atkılı bir giriş kapısına sahiptir (Fot.142). Kapının günümüzde kapatılmış olmasından dolayı oda içerisine girilememiştir. Giriş kapısının hemen üzerinde ise bu gün okunamaz durumda olan kitabesi yer almaktadır (Fot.143).

Selçuklu dönemi inşa edilmiş olan köprüler genellikle sivri kemerli ve köprü ortasında yer alan kemer gözü daha büyük tutulmaktadır. Ayrıca bu dönem yapılan köprüler ortadan iki yana doğru alçalarak aşağıya doğru inmektedir. Osmanlı döneminde ise bu şema devam etmiştir ancak ayrıca farklı olarak düz köprülerde yapılmaya başlanmıştır. Cevdet Çulpan Yapıyı XIII. yüzyıla tarihlendirmektedir[131]. Ancak köprü odası giriş kapısı üzerinde yer alan kitabesinde 1525 tarihi geçmektedir. Edirne'de tunca nehri üzerinde yer alan Sultan II. Beyazıt Köprüsü (XV. yüzyıl sonu) Boğaz köprüsü ile benzer özellik göstermektedir[132]. Köprü üzerinde yer alan bu kitabe muhtemelen inşa kitabesi olup kitabeden de anlaşıldığı üzere yapıyı Osmanlılar dönemine tarihlendirebiliriz.

Sivas Valisi Halil Rıfat Paşa döneminde Silahtar-zade Mehmet Ali Efendi tarafından yapı onartılmıştır[133].

---

[131] Cevdet Çulpan, **a.g.e.,** s. 68.
[132] Semavi Eyice, "Beyazıt II Köprüsü", **İslam Ansiklopedisi**, C.6, s. 50.
[133] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s.157.

3.1.2.2.Eğri Köprü

Çizim No **:** 12

Fotoğraf No **:** 144- 151

İnceleme Tarihi **:** Şubat -Mart 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivas İl Merkezi, Kardeşler Mahallesi

Banisi **: -**

Mimarı **: -**

Yapım Tarihi **:** XII. yüzyıl

Günümüzdeki Durumu : Sağlam ve kullanılmaktadır.

Yapı Sivas'ın 3 km. güneyinde, Kardeşler mahallesinde yer almakta olup Kızılırmak üzerine tamamen kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Köprü üzerinde inşa kitabesi yer almamaktadır ancak onarım kitabesi mevcuttur. Eski dönemlerde İpek yolunun geçişi bu köprü ile sağlanmıştır[134].

Köprü 173,20 m. uzunluğunda, 4,60 m. genişliğinde inşa edilmiştir. Köprünün on iki gözü doğudan batıya doğru düz bir şekilde devam ederken daha sonra kırılma yaparak altı kemer gözü ise güney yöne doğru uzanmakta olup toplam on sekiz kemer gözünden oluşmaktadır (Çizim 12). Eğri bir plan şemasına sahip olan yapının kemer gözleri sivri formlu olarak inşa edilmiştir[135]. Kemerler tempan duvarına göre daha içeride bulunmaktadır. (Fot.144). Kemerlerin hemen üzerinde çıkıntı yapan bir sıra korniş uzanır, korniş üzerinde ise büyük taşlarla korkuluk duvarı yer almaktadır. Bu form menba ve mensap cephesinde de aynı tarzda tekrarlanmıştır. Menba yönünde on yedi adet üçgen selyaranları bulunmaktadır (Fot.144-145). Mensap yönünde topukluk

---

[134] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 155.

[135] Köprünün Eğri olması ile ilgili ayrıca halk arasında söylenen rivayete göre;
"Zamanında bir usta ve bir şakirt (çırak) varmış. Zamanla, ustasıyla arası açılan çırak ustasının yanından ayrılmış; Sivas'taki bu köprünün yapımını üzerine almış. Köprünün yapımı ilerlerken ustasına haber ulaşmış. Usta merak ederek köprüyü görmeye gelmiş. Gizlice incelemiş ve beğenmiş. Çırağın karşısına geçip
Usta idik olduk şakirt
Al bardağı suya seğirt
Hiç nazardan korkmadın mı?
Köprünü eğri çevirt"
Usta nazar olmaması için bu köprüyü eğri yapmasını söylemiş ve köprünün eğri olması bu hikâyeye bağlanmıştır. Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 156.

bulunmamaktadır. Mensap yönünde hemen kornişin altına aralıklarla yerleştirilmiş on bir adet çörten yer almaktadır. Hikmet Denizli köprünün her iki cephesinde de çörtenlerin bulunduğunu söylemekte ancak günümüzde sadece mensap yönünde çörtenler yer almaktadır[136]. Muhtemelen geçirdiği onarımlar sonucunda menba yönünde bulunan çörtenler kaldırılmıştır. Menba ve mensap yönlerindeki köprünün kırılma yapan kemer gözlerinde mukarnaslar yerleştirilmiştir. Bu mukarnaslar menba yönünde dördüncü kemer gözünün hemen üzerinde (Fot.146). mensap tarafında ise dördündü ve beşinci kemer gözü arasına yerleştirilmiştir (Fot.147). Köprünün menba tarafında altıncı kemer gözünden sonra kırılma yapan altı ve yedinci göz arasına tarih köşkü adı verilen, yuvarlak formlu ve kalın bir destek bulunmaktadır (Fot.148). Bu desteğin korniş seviyesinin altında iki sıra taş süslenmiştir. Bu süslemenin üzerinde korniş, kornişin üzerinde ise korkuluk taşı yer almaktadır. Korkuluk taşı yine yarım yuvarlak formda dönüp devam etmiş ve yuvarlak formda bir sıra taş korniş üzerine örülmüştür. Bu yuvarlak şekilde yer alan kısmın tabliye yönüne onarım kitabesi yerleştirilmiştir (Fot.149). Köprünün tabliye kısmı taş döşemelidir. Batı girişinin iki yanında baba taşı yer almaktadır (Fot.150). Doğu cepheden girişte menba tarafında ikinci kemer gözünde kemer kilit taşı üzerinde çarkıfelek motifi bulunmaktadır (Fot.151).

Köprü üzerinde inşa kitabesi bulunmamaktadır. Onarım kitabesi yer almaktadır. Onarım kitabesi 0,46x0,83 m. ölçülerindedir.

Bu kitabeye göre;

Nebr-i Ahmer cisrini ta'mir idüben İlahi

Cenneti vü ab-ı kevserden vir ücretin İlahi

Mukadder olmaz her kula hayra ragbeti ola

Keremindir bu kavi nasib itsün İlahi

İkiyüz ondokuz olan isme ya Rab komşu it

Hürmet-i izzün celalin hakkı için İlahi

Sabib-i ta'mirül-hayrat Mustafa Paşa-i Erzincani

---

[136] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 156.

Ol habibi Fahr-i alem şefi olsun İlahi [137]

Köprünün inşa kitabesi olmamasından dolayı kesin bir tarihleme yapılamamaktadır. Yapı Selçuklu köprü plan şemasında görülen çok göz uygulamasının, köprülerin uzun inşa ediliyor olmasın ve sivri kemer kullanımından dolayı bu yapıyı Selçuklu dönemine tarihlendirebiliriz.

Köprü Sultan III. Murat Zamanında 1585 tarihinde ve Kangal Ağası Abdurrahman Paşa tarafından XIX. yüzyıl sonunda onartılmıştır. Ayrıca yapı farklı tarihlerde karayolları tarafından onartılmıştır[138].

[137] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 156.
[138] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 156.

3.1.2.3.Fadlum Köprüsü

Çizim No **:**13-15

Fotoğraf No **:**152-154

İnceleme Tarihi **:** Şubat -Mart 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivas

Banisi **: -**

Mimarı **: -**

Yapım Tarihi **:** XVIII**-**XIX. yüzyıl

Günümüzdeki Durumu: Sağlam ve Kullanılmaktadır

Yapı Sivas Merkeze bağlı İşhan Köyü'nde, eski Malatya yolu üzerinde yer almakta olup tamamen kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Fadlum ırmağı üzerine inşa edilen köprüde herhangi bir inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır.

Köprü yaklaşık 50 m. uzunluğunda, 5,30 m. genişliğinde inşa edilmiştir. İki ayak üzerine oturan üç kemer gözüne sahiptir (Fot.152). Plan şeması olarak düz köprüler arasına girmektedir(Çizim 13-14-15). Kemerler tempan duvarı ile aynı seviyededir. Kemerlerin hemen üzerinde çıkıntı yapan bir sıra korniş uzanmakta olup bu korniş üzerinde ise büyük blok taşlarla korkuluk duvarları yer almaktadır. Bu form menba ve mensap cephesinde de aynı tarzda tekrarlanmıştır. Mensap yönünde yer alan iki adet topukluk ve menba yönünde yer alan selyaranları yuvarlak formda yapılmıştır (Fot.153-154). Tabliye kısmına günümüzde asfalt döşenmiştir. Yapıda süsleme unsuru olarak gözümüze çarpan mensap yönündeki orta kemer üzerindeki ay ve yıldız kabartması ve kuzeybatı menba yönünde ilk kemer yüzeyinde iki adet baklava dilimi üst üste yerleştirilmiştir (Fot.153-154).

Yapı üzerinde inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır. Bu nedenle yapı hakkında kesin bir tarihlendirme yapılamamaktadır.

Kangal Yeşildere köprüsü ve Tecer-Gürün yolu üzerinde yer alan ve 1882-1885 tarihleri arasında Sivas'ta valilik yapan Halil Rıfat Paşa tarafından yaptırılan ve Paşa ile aynı isimle anılan Köprü ile karşılaştırdığımızda. Mimari özellikleri, selyaranlarının yuvarlak olması ve kemer uygulamalarının basık olması gibi özellikler dikkate alındığında.

Köprüyü Osmanlı Mimarisi Geç Dönemine (XVIII. ve XIX. yüzyıllar) tarihlendirebiliriz.

3.1.2.4.Kesik Köprü

Çizim No **:**16

Fotoğraf No **:**155-163

İnceleme Tarihi **:** Şubat -Mart 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivas İl Merkezi, Karşıyaka Mahallesi.

Banisi **:**Yavaş Aslan

Mimarı **:-**

Yapım tarihi **:**1213

Günümüzdeki Durumu : Sağlam ve Kullanılmaktadır.

Yapı eski Sivas- Kayseri yolu üzerinde olup tamamen kesme taş malzeme ile Kızılırmak üzerine inşa edilmiştir. Yapı üzerinde inşa kitabesi bulunmamakta ancak onarım kitabesi mevcuttur.

Yapı plan olarak düz köprüler grubuna girmektedir (Çizim 16). Köprü biri on yedi kemer gözlü diğeri ise iki kemer gözüne sahip, iki kısımdan meydana gelmekte olup toplam on dokuz kemer gözüne sahiptir (Fot.155-156). Köprü 326,35 m. uzunluğunda, 4,95 m. genişliğinde inşa edilmiştir. Kuzey-güney doğrultuda uzanan köprünün kuzeyden girişte doğu tarafında baba taşı yer almakta (Fot.157). Ancak batı tarafındaki ise baba taşlarının izleri mevcut olup günümüze ulaşmamıştır. Köprünün on altı ayak üzerine oturan on yedi kemer gözü ile ilk kısım oluşmakta ve bu kısımda bulunan kemer gözlerinden kuzey ve güney girişlerinde başlayan ilk üç kemer gözü yuvarlak formda diğer kemerler ise sivri formdadır. Köprünün kemer gözü genişlikleri birbirinden farklıdır. Kemerler üzerinde bir sıra korniş uzanmakta olup korniş üzerinde ise büyük blok taşlarla korkuluk duvarı yükselmektedir. Bu form menba ve mensap yönlerinde aynı tarzda tekrarlanmıştır. Menba ve mensap yönlerine korniş seviyesi altında birçok çörten yerleştirilmiştir (Fot.158). Menba yönünde on altı adet üçgen formda selyaranları vardır. Mensap yönünde topuklukları bulunmamaktadır. Tabliye kısmı günümüzde asfaltlanmıştır.

Köprünün güneyde yer alan ikinci kısımı ise bir yol ile ayrılmıştır (Fot.159). Bu kısım tek ayak üzerine iki kemer gözüne sahiptir ve kemer gözleri yuvarlak formda yapılmıştır (Fot.160). Kemerler tempan duvarına göre daha içeride bulunmaktadır. Kemerlerin

hemen üzerinde çıkıntı yapan bir sıra korniş uzanmakta olup korniş üzerinde büyük blok taşlarla korkuluk duvarları yer almaktadır. Bu form menba ve mensap cephesinde de aynı tarzda tekrarlanmıştır (Fot.160-161). Menba ve mensap yönlerinde korniş altına ikişer adet çörten yerleştirilmiştir. Köprünün kuzeyde yer alan bölümünde menba yönünde üçgen formda selyaranları bulunmakta olup mensap tarafında topuklukları mevcut değildir (Fot.162). Tabliye kısmı taş döşemelidir. Tamamen kesme taş ile inşa edilmiştir.

İnşa kitabesi olmayan yapının yol ile ayrılan kısmın, güney girişinin ilk kemer yüzeyinin üzerinde sekiz satırlık mermer onarım kitabesi bulunmaktadır (Fot.163).

Bu kitabeye göre

1. ***Hüdâ zıll-i zalîli Hazret-i Abdülaziz Hânın***
   İde eyyâm-ı ömr ü şevket iclâlini müzdâd
2. ***Sırat-ı müstakim-i adli şehrâh-ı enâm oldu***
   Riyazi âlemi enharı- cûdi eyledi âbâd
3. ***Bu cisr işte harâb olmuş idiseyl-i havâdisden***
   Mürur-i rûzgâr etmiş idi asârını berbâd
4. ***Sudur etti esasından binaya emr ü fermanı***
   Yapıldı on yedi tâk üstüne müstahkemü'l-evtâd
5. ***Eday-ı şükr fütfiçün o Şehinşah-ı zîşânın***
   Lisan-ı ehl-i Sivas du'ay-ı hayrıdır evrâd
6. ***Hitamın yazdı vali-i vilâyet bendesi İzzet***
   Biri lafzâ biri ma'nâ iki tarih edüb inşâd
7. ***Bina oldu bu köprü bin iki yüz doksan ikide***
   Bu yıl bu köprüyü Abdülaziz Hân eyledi bünyâd
8. ***Üstâd-ı cisr Gürcü Makar Sivas (1292)***

Harrerehu es-Seyyid Mahmud Hamdi el-arîf bi-Eskicizâde[139].

Onarım kitabesine göre köprü H.1292 M. 1875 tarihinde Sultan Abdülaziz zamanında onarılmıştır. Bu onarım sırasında Şahna Kümbeti kalıntılarından faydalanılmıştır.

Köprüde inşa kitabesi yer almamasından dolayı kesin bir tarihleme yapılamamaktadır. Refet Yinanç yapının vakfiyesine göre köprü M.1213 tarihinde Selçuklu Subaşısı Yavaş Aslan tarafından yaptırıldığını söylemektedir[140].

Köprü'nün ismi H.982 M.1574 tarihli evkaf ve tahrir defterinde ise "Cisri Gürcü Hüseyin" adı ile kayıtlıdır. Bu İsim ile anılmasının nedeni Yavaş Aslan'ın Gürcü asıllı olmasından dolayıdır. Hüseyin ismi ise Yavaş Aslan'ın Müslüman olmasından sonra kullandığı isimdir[141]. Yapının kurgusal düzenlenmesi açısından baktığımızda Selçuklu köprüleri ile aynı özelliği göstermektedir. Gerek kemer sayısının fazla olması gerekse kemer açıklığının geniş tutulması Yapının Selçuklu döneminde yapıldığına işaret etmektedir. Sonuç olarak ise yapı vakfiyesinde verilen 1213 tarihinden birkaç yıl önce inşa edilmiş olmalıdır.

---

[139] Cevdet Çulpan, **a.g.e.,** s. 69.
[140] Refet Yinanç, **a.g.m.,** s. 5.
[141] Refet Yinanç, **a.g.m.,** s. 5.

3.1.2.5.Taş Köprü

Çizim No **:-**

Fotoğraf No **:**164-167

İnceleme Tarihi **: ŞUBAT -MART 2014**

Bulunduğu Yer **: Eski Sivas - Niksar Yolu Üzerinde**

Banisi **: -**

Mimarı **: -**

Yapım Tarihi **:** XVII. yüzyıl

Günümüzdeki Durumu : Sağlam ve Kullanılmaktadır.

Yapı Sivas Akdeğirmen Mahallesi Paşa Fabrikası mevkiinde yer almakta olup inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır. Köprü tamamen kesme taş malzeme ile Tavşan deresi üzerine inşa edilmiştir (Fot.164).

Doğu- batı doğrultuda uzanan köprü 19,40 m. uzunluğunda, 5 m. genişliğinde inşa edilmiştir. Tek gözlü olan köprünün kemer yüksekliği su seviyesinden itibaren 5,30 m. yükseklikte ve kemer açıklığı ise 5,60 m.dir. Kemer formu sivri olup tempan duvarından içeride yer almaktadır. Kemerin hemen üzerinde bir sıra korniş uzanmakta olup korkuluk kısmı bulunmamaktadır. Menba ve mensap yönleri aynı formdadır (Fot.164-165) Tabliye kısmında günümüzde toprak bulunmaktadır (Fot.166) . Menba ve mensap yönünde dilatasyon izleri köprünün doğudan girişteki ayağının onarım geçirdiğini göstermektedir. Köprünün batı yakası moloz taşlarla güneye doğru belirli bir seviyede yükseltilerek üzerine ev inşa edilmiştir (Fot.167). Böylelikle köprünün batı cephedeki tempan duvarı kapatılmış, doğu cephe de ise tempan duvarının bir bölümü toprak altında kalmıştır.

Köprü üzerinde inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır. Bu nedenle köprüyü kesin bir tarih aralığına koymak mümkün değildir. Mimari unsurları ve yapı elemanları bakımından yeterince zengin olamayan köprüyü herhangi bir benzer özellikteki köprü ile de karşılaştırma olasılığımız da bulunmamaktadır. Ancak gerek Selçuklu köprü mimarisi ve özellikleri ve gerekse Osmanlı köprü mimarisi ve özelliklerinin bilinmesi bu köprü hakkında bir tarih aralığı olmasa da hangi döneme ait olabileceği hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır. Selçuklu dönemi köprülerinin uzun ve kemer

gözlerinin küçük olmasına karşın Osmanlıda durum tam tersi şeklinde bir plan şemasına sahiptir. Tüm bu özellikler ele alındığında köprünün tek gözlü olması, kemerinin yüksek tutulması ve kemer formunun sivri olması gibi özellikleri ile köprünün XVII. yüzyıl içerisinde inşa edilmiş olabileceğini güçlendirmektedir. Osmanlı son dönem köprülerinde kemer formu genellikle basık olarak yapılmıştır[142]. Taş köprüde sivri kemer uygulamasının yer almasından dolayı yapıyı XVII. Yüzyıla tarihlendirmemizde en önemli unsur olmuştur.

[142] Bkz, Fadlum köprüsü s.61-62.

3.1.2.6.Yıldız Köprüsü

Çizim No **:**17-19

Fotoğraf No **:** 168-174

İnceleme Tarihi **:** ŞUBAT -MART 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivas- Ankara Yolu Üzerinde Yer Almaktadır

Banisi **: -**

Mimarı **: -**

Yapım Tarihi **:** Roma Dönemi

Günümüzdeki Durumu: Sağlam Ancak Kullanılmamaktadır

Yapı Sivas-Ankara yolu üzerinde Sivas'a 27 km uzaklıkta olup kesme taş malzeme kullanılarak Yıldız Irmağı üzerine inşa edilmiştir (Fot.168). Günümüze sağlam vaziyette ulaşan köprüde inşa ya da onarım kitabesi bulunmamakta ancak yapı üzerinde Ermenice bir kitabe yer almaktadır[143] (Fot.169). Yapı yol güzergâhının değişmesinden dolayı günümüzde kullanılmamaktadır. Roma dönemine ait bir köprünün temelleri üzerine Selçuklular devrinde yeniden inşa edilmiştir[144].

Köprü 70 m. uzunluğunda ve 4 m. genişliğindedir. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan köprü on üç adet kemer gözüne sahip ve köprü gözleri ortadan yanlara doğru küçülüp daralarak devam etmektedir (Çizim 17-18). Yapı plan şeması olarak düz köprüler arasına girmektedir (Çizim 19). Tempan duvarı kesme taşlarla örülmüştür. Ayakları birbirine sivri kemerler bağlamış ve kemerler tempan duvarı ile aynı yüzeydedir. Kemerlerin hemen üzerinde çıkıntı yapan bir sıra korniş uzanmakta olup, korniş üzerine ise büyük taşlarla korkuluk duvarları örülümüştür (Fot.170). Menba yönünde yüksek tasarlanmış üçgen selyaranları bulunmaktadır (Fot.171). Yapının mensap yönünde topukluklar yer almamaktadır (Fot.172). Köprünün Sivas tarafından girişinde dördüncü göz Roma döneminden kalmıştır (Fot. 173) Köprü tamamen çevrede bulunan sarı renkli taşlarla inşa edilmiştir.

---

[143] Erciyes Üniversitesi Ermeni Dili Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Doç.Dr. Arina Beridze'ye Yıldız Köprüsü üzerinde yer alan Ermenice yazılı kitabe gösterilmiş ancak kitabenin tahrip olmasından dolayı kitabe okutulamamıştır.

[144] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 157.

Köprü, Roma ve Bizans devirlerinde kullanılmıştır. Ayaklardan biri üzerinde, memba ve mansap cihetlerinde taş üzerine işlenmiş birer haç şekli bulunmaktadır.

Köprünün inşası sırasında Roma dönemine ait kuş köşklerine benzer malzeme, yine orta göz kemerinin iç kısmında birbirinin omuzlarına basmış sakallı, sivri külahları olan üç insan figürü bulunmaktadır[145]. Ayrıca mensap tarafında korkuluk duvarında muhtemelen onarım sırasında başka bir yapıdan getirilerek yerleştirilmiş taşlar dikkat çekicidir. Büyük iki blok halinde tasarlanmış olan bu taşlar kapı formundadır. Kemer ve kemer alınlıklarında gülbezeklerin yerleştirilmesi için açılmış yuvaları ve bu formun silmelerle çerçeve içine alınmış tarzı niteliğindedir (Fot.174).

Köprü üzerinde herhangi bir inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır. Ancak köprü üzerinde Ermenice yazılı bir kitabe yer almaktadır. Köprünün Sivas Yenihan üzerinde bulunmasından dolayı 1332 yılında Ahi Emir Ahmet tarafından yapılmış olan Yenihan Kervansarayı ile aynı tarihte yapılmış olabileceği düşünülmektedir. Ancak Yenihan Kervansarayının kitabesinde köprünün ismi geçmemektedir[146]. Ayrıca dönem içerisinde birçok eser yaptırmış olan 1333 tarihli Ahi Emir Ahmet vakfiyesinde de bu köprünün adı geçmemektedir[147].

Tüm bu özellikleri ile birlikte değerlendirdiğimizde Köprünün Ahi Emir Ahmet tarafından yaptırıldığı varsayıldığında ve gerek mimari unsurları ve gerekse yapım vb. gibi özellikleri ile köprüyü Selçuklu dönemi içerisinde tarihlendirmek mümkündür. Yapı XIX. yüzyılda Silahtarzade Mehmet Ali Efendi tarafından onarılmıştır[148].

---

[145]Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 157.
[146]Cevdet Çulpan, **a.g.e.,** s. 68.
[147]Mustafa Demir, **a.g.e.,** s. 177; V.G.M.A,D.NO:608, s. 4-6.
[148] Cevdet Çulpan, **a.g.e.,** s. 68 ; Sivas Vilayet Salnamesi 1306, s. 208- 88.

3.1.3.Çeşmeler

3.1.3.1.Gök Medrese Çeşmesi

Çizim No **:** 20

Fotoğraf No **:**175-177

İnceleme Tarihi **:** Şubat -Mart 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivas İl Merkezi Gök Medrese Mahallesi

Banisi **:**Sahipata Fahreddin Ali

Mimarı **:** Kaluyan el-Konevi

Yapım Tarihi **:** 1271

Günümüzdeki Durumu: Tahribata Uğramış Kullanılmamaktadır.

Gök medrese mahallesinde bulunan 1271 tarihlerinde Selçuklu Vezirlerinden Sahipata Fahreddin Ali tarafından yapılmış olan Gök Medresenin giriş kapısının sol tarafında duvar yüzeyine medrese ile birlikte yapılmıştır (Fot.175). Çeşme kesme taş ve mermer malzeme birlikte kullanılarak inşa edilmiş olup günümüzde kullanılmamaktır.

Gök Medrese giriş kapısı eyvanının sağında ve solunda yer alan nişlerin, sağ taraftaki nişin üzerinde Amel-i Üstad, sol tarafta yer alan nişin üzerinde ise Kaluyan el-Konevi ismi yazılıdır. Medrese mimari özellikleri bakımından XIII. yüzyıl karakterini yansıtmaktadır[149].

Bağımlı, iç içe iki kemerli ve dikdörtgen plan şemasına sahip olan yapı dilimli kemerlidir (Çizim 20). Yılmaz Önge XIII. yüzyıl çeşmelerini dört gruba ayırmıştır. Bu gruplamaya göre Gök Medresenin duvar yüzeyinde bulunan bu çeşme, yapıların ön cephelerinde taç kapı yakınında yer alan, profilli bir çerçevenin sınırlandırdığı niş seklindeki çeşmeler içerisinde yer almaktadır.[150]

---

[149] Ayrıca Gök Medrese İçin Bkz: Oktay Aslanapa, **Türk Sanatı,** İstanbul, 2007, s.148; Osman Turan, "Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı", **Belleten,** S.42; Bayram Karabacak, "Gök Medrese Vakfiyesi", **Vakıflar Dergisi** S.XII, İstanbul, 1948; Orhan Cezmi Tuncer, **Sivas Gök Medrese - Sahip Ata Fahrettin Ali Medresesi,** Ankara, 2008; Ertuğrul Özkan, "Gök Medrese", **İslam Ansiklopedisi,** C:XIV, Ankara, 1982, s.138-139; Metin Sözen, **Anadolu Medreseleri**, İstanbul, 1970.

[150] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisindeki Selçuklu**…, s. 37.

Medrese duvar yüzeyine yapılmış olan çeşme üç yönden iki sıra bordür içerisine yerleştirilmiştir (Fot. 175). En dıştan içe doğru birinci bordürde geometrik süsleme ve ikinci bordürde ise bitkisel süslemeye yer verilmiştir (Fot.176). Dışta bulunun bordürde geometrik şekiller merkezde yer alan ve gülbezek tarzında düzenlenmiş olan dairesel kabartmalar etrafında şekillenmiştir. İkinci bordür içerisinde yer alan bitkisel motifler ise palmet ve rumi gibi kıvrık dallar ile birlikte şekillenmiştir. Çeşmenin hemen üzerinde iki satırlık mermer kitabesi yer almaktadır. Çeşme yüzeyinde iç içe geçmiş iki adet dilimli kemerlerin alınlıklarında ise tek sıra silme kemer etrafını dolaşmakta ve kemer alınlıklarında çeşitli geometrik motifler oluşturmaktadır (Fot.177). Kemer yüzeyindeki silmelerin oluşturduğu geometrik motiflerin içerisine renkli mermerler yerleştirilmiştir. Dıştaki kemer ise renkli mermer taşların birbirine geçmesiyle oluşturulmuştur. Üç lüleli mermerden yapılmış ayna taşı günümüzde tahrip olmuştur. Dışta yer alan iki sıra taş bordür dışında çeşme tamamen mermer malzemeden yapılmıştır.

Çeşme üzerinde yer alan beş parçadan oluşmuş, iki satırlık sülüs hat'la yazılmış mermer kitabesine göre;

امر بانشاء هذه العين في ايام دولة السلطان الاعظم شاهنشاه المعظم غياث الدنيا والدين ابي الفتح كيخسرو بن قلج ارسلان خلد الله دولته

Amara bi inşa hazihi el-ayn fi eyyam devlet es-sultan el- azam Şahinşah el-muazzam Gıyas el-dünya veldin ebul fetih Keyhüsrev bin Kılıçarslan Halled-Allahu devlettehu

الصاحب الاعظم والدستور المعظم ابو الخيرات والحسنات فخر الدولة والدين علي بن الحسين احسن الله عواقبه

El-sahib el- azam veldestur el muazzam ebul hayrat ve hasenat fahri el-devlet veddin Ali bin el-Hüseyin Ahsen-Allahu avakibehu.

Çeşmenin yapımını Kılıçaslan'ın oğlu Keyhüsrev'in zamanında Hüseyin oğlu Ali emretmiştir. Çeşme Medrese ile aynı tarihte 1271 tarihinde inşa edilmiştir.

3.1.3.2.Numan Efendi Çeşmesi

Çizim No **:**21

Fotoğraf No **:**178-181

İnceleme Tarihi **:** Şubat -Mart 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivasİl Merkezi Uluanak Mahallesi

Banisi **:**Numan Efendi

Mimarı **: -**

Yapım Tarihi **:** 1758

Günümüzdeki Durumu: Tahribata Uğramış Kullanılmamaktadır

Uluanak mahallesinde Ulu Cami arkasında bulunmakta olan çeşme günümüzde kullanılmamaktadır. Çeşme tamamen kesme taş malzeme kullanılarak yapılmıştır. Numan Efendi Aile Kabri ve Kütüphanesi olarak bilinen kabristan kısmının duvarına inşa edilmiştir (Fot.178). Kütüphane 1758 yılında inşa edilmiş olup günümüze ulaşmamıştır. Kabristanın batı duvarında daha önce iki katlı bir ev bulunmaktayken ancak günümüzde bu ev yıkılmıştır[151] (Fot.179). Kabristanın içerisinde bugün beş adet mezarlık bulunmaktadır (Fot.180).

Bağımlı, tek kemerli plan şemasına sahip olan çeşme kabristan duvarının güneydoğu köşesine yerleştirilmiştir (Çizim 21). Günümüzde kullanılmayan çeşme sivri kemerlidir. Kemerin etrafı tek sıra profilli silme ile çerçeve içine alınmıştır (Fot.181). Çeşme kemerinin hemen üzerinde tek satırlık taştan bir kitabe bulunmaktadır. Yol kodunun zamanla yükselmesinde dolayı çeşmenin bir bölümü toprak altında kalmıştır. Çeşme ayna taşında bulunması gereken lüle kısmı ve yalak kısmı günümüzde mevcut değildir.

Çeşme üzerinde yer alan Kitabede ise Neml surresinin 30. ayeti yazmaktadır.

إِنَّهُ مِن سُلَيْمَانَ وَإِنَّهُ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

"***İnnehu min suleymâne ve innehu bismillâhirrahmânirrahîm***"

---

[151] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 129.

Kütüphane, 1758[152] tarihinde Sivas Müftüsü Numan Efendi tarafından yaptırılmıştır. Çeşmede kütüphane ile birlikte bu tarihte inşa edilmiştir. Kütüphane tamamen yıkılmış olup yapıdan yalnız günümüze haziresi kısmı ve çeşmesi ulaşmıştır.

[152]Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 129.

3.1.3.3.Şehit Sorhan Tunçöz Çeşmesi

Çizim No **:**22-23

Fotoğraf No **:**182-185

İnceleme Tarihi **:** ŞUBAT -MART 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivas Küçük Minare Mahallesi, Dört Yol Mevkii

Banisi **:** Sultan II. Mahmut

Mimarı **:-**

Yapım Tarihi **:**1838

Günümüzdeki Durumu: Sağlam ve kullanılmaktadır.

Çeşme Sivas il merkezinde Dörtyol Mevkiinde Küçükminare Mahallesinde yer almaktadır. Yapı Vakıflar Bölge Müdürlüğü binası batı duvarı üzerine yerleştirilmiştir[153] (Fot. 182). Çeşme tamamen mermer malzemeden inşa edilmiş olup günümüzde kullanılmaktadır. Çeşme üzerinde yer alan yedi satırlık kitabesine göre H.1254 –M.1838 tarihinde Sultan II. Mahmut tarafından yaptırılmıştır.

Bağımlı, nişsiz ve dikdörtgen bir plan şemasında yapılmış olan çeşme silmelerle üç kısma ayrılmıştır (Çizim 22, Fot. 183). Sırasıyla en üst bölümde dekoratif sütun başlığı hemen altında kenger yaprağı yerleştirilmiş olup bu form her iki yanda da uygulanmıştır. Dekoratif sütun başlıkları ortasına da bitkisel motifli çelenk içerisine Osmanlı tuğrası yerleştirilmiştir. Yine yatay bir silme uygulaması ile ikinci bölüm oluşmaktadır. Yine burada da üst kısımda görülen dekoratif tarzda yapılmış sütun başlıkları ve kenger yaprakları aynı formda tekrar edilmiştir. Ancak üst kısımın orta bölümünde bulunan çelenk içindeki tuğra bu kısımda yerini yedi satırlık mermer bir kitabeye bırakmıştır. Mermer kitabenin iki yanına daire formunda rozetler yerleştirilmiştir. Yatay bir silme ile çeşme ve çeşme kemerinin bulunduğu kısım oluşmuştur. Kenger yapraklı dekoratif sütun başlıkları bu bölümde sütlücelerin üzerine yapılmıştır. Sutünceler mermer bir kaide üzerine yerleştirilmiş olup bu kaideler de altta daha geniş bir taş kaide üzerine oturtulmuştur. Çeşme aynası ortada bitkisel bir motif ve

---

[153] Çeşmenin Taş Han'ın duvarında bulunduğunu daha sonra Vakıflar binası inşa edildiğinde Vakıflar binasının duvarına taşındığı söylenmektedir ancak bu söylentinin doğru olup olmadığı hakkında kesin bir delilimiz bulunmamaktadır.

bu motifin iki yanında aşağı doğru açılarak inen kenger yaprağı motifi yer almaktadır. Çeşmede bir adet lüle bulunmaktadır (Çizim 23,Fot.184). Şehit Sorhan Tunçöz Çeşmesi ismi çeşmeye sonradan eklenmiştir. Ortada yer alan bitkisel motifin iki yanında rozetler içerisine yerleştirilmiş zil, davul ve borazan gibi bando aletleri kabartma olarak yapılmıştır (Fot.185). Tek lüleli olarak yapılmış olan çeşmenin yalak kısmı orijinal değildir.

Yapının üzerinde yer alan yedi satırlık mermer kitabeye göre;

"Hazret-i Sultan-ı adil Han-ı Mahmudü'şşiyem

Şehriyar-ı beftkişver padişah-ı babr ü ber

Şems- taban-ı cihan-pira-yı burc u madelet

Aftab-ı evc ü şevket Husrev-i Keyvan-makar

Feyz-i envar-ı kerametle o kutb-ı saltanat

Bendeganın aba muhtaç olduğun bilmiş meğer

Kıldı bu yenbü-ı bassül-basın icrasın murad

Belde-i Sivas'ı bu yüzden de itdi vayeger

Nür-bahş-ı kainat olsun füru-ı şevketi

Da'ir oldukça felek togdukçahurşid ü kamer

Ömr-i ikbal ile hemvare o şab-ı alemin

Sayesinde vayemend olsun melik şehzadeler

Böyle buldum Sıdkıya tarih-i cevherdarını

Ayn-ı zibayiş-nüma-yışab-ı mebbücül-eser "1254 H. (1838)[154]

Çeşme M. 1838 tarihinde Sultan II. Mamut Döneminde yaptırılmış olup gerek neoklasik ve gerekse ampir üsluplarını taşıması bakımından önem arz etmektedir. Bu özelliği ile dönemin mimari özelliklerini bire bir yansıtmaktadır.

---

[154] Hikmet Denizli, **a.g.e,** s. 161.

3.1.3.4.Şeyh Çoban Çeşmesi:

Çizim No **:**24

Fotoğraf No **:** 186-189

İnceleme Tarihi **:** Şubat -Mart 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivas il Merkezi Şeyh Çoban Mahallesi

Banisi **:** Timurtaş Noyan

Mimarı **:** -

Yapım Tarihi **:** H. 723 / M. 1323

Günümüzdeki Durumu: Tahribata Uğramış Kullanılmamaktadır

Sivas İl merkezinde Kaleardı Mahallesi'nde bulunan çeşme günümüzde kullanılmaktadır. Tamamen kesme taş malzemen inşa edilmiş olan çeşme nişinin içerisinde yer alan kitabesine göre çeşme 1323 tarihinde Timurtaş Noyan tarafından yaptırılmıştır.

Bağımsız, iç içe iki kemerli ve yatay dikdörtgen bir plan şemasına sahip olan yapı Şeyh Çoban (Hüseyin Rai) Türbesi avlu duvarında yer almaktadır (Fot.186). Muhtemelen bağımsız olarak yapılan çeşme daha sonra türbe için yapılmış olan avlu duvarına eklenmiş ve günümüzde çeşme bağımlı bir yapı şeklini almıştır. Çeşme avlu duvarının güneydoğu köşesine yerleştirilmiş olup çeşme üzeri beton harpuşta ile örtülmüştür. Günümüzde kullanılan çeşme iç içe iki kemerli olup kemerler yuvarlaktır (Fot.187). Yuvarlak kemer içerisine dikdörtgen formda tasarlanmış silmelerle iki kuşak halinde dikdörtgeni üç yönden çevreleyen yazı kuşağı yer almaktadır (Fot.188). Ayna taşı iki yanına iki adet madalyon yerleştirilmiştir. Sağda yer alan madalyonda ''El-mülki lillah'' yazısı bulunmaktadır[155]. Soldakinde ise yazının silinmiş olmasından dolayı okunamamaktadır. Çeşmenin iki yanına dekoratif sütun başlıkları yerleştirilmiştir (Fot.189). Kitabenin hemen altında orijinal iki adet lüle mevcuttur. Ancak günümüzde kullanılmamakta ve bunun üzerine sonradan açılmış bir musluk yerleştirilmiştir. Çeşme ayna taşının hemen altında yol kotunun altında kalmış olan yalak kısmı mevcuttur.

---

[155] İsmail Hakkı - Rıdvan Nafiz, **a.g.e.,** s. 161.

Çeşme tamamen kesme taştan inşa edilmiştir. Çeşmenin çatısı beton olarak sonradan yapılmıştır. Çeşmenin H.723 / M.1323 tarihinde yapıldığı üzerinde yer alan taş kitabesinde yazılıdır.

Bu kitabeye göre;

امر بعمارة العبد الضعيف المحتاج الئ رحمة الله تعالئ معين الدين

..... اطال الله عمره في جماد الاولئ سنة ثلث وعشرين وسبعماه

Amara bi imaret el-abd el-zaif el-muhtaç ila rahmetullahi teala Muineddin

…Atallallahu amrehu fi cemad el-ula sene ve selas ve aşrin ve seb-i mah

Çeşme 1323 tarihinde Timurtaş Noyan tarafından Muineddin b. İkbal'e yaptırılmıştır[156].

[156] Mustafa Demir, **a.g.e.,** s. 178; Zeki Oral, Temirtaş Noyin Zamanında Yapılmış Yapıler ve Kitabeleri s. 210-211.

3.1.3.5.Ziya Bey Çeşmesi:

Çizim No **:** 25

Fotoğraf No **:** 190-192

İnceleme Tarihi **:** Nisan-Mayıs 2014

Bulunduğu Yer **:** Sivas il merkezi

Banisi **:** Yusuf Ziya Başara

Mimarı **: -**

Yapım Tarihi **:** 1908

Günümüzdeki Durumu: Sağlam ve Kullanılmaktadır

Çeşme Çarşıbaşı Mahallesi Dörtyol Mevkiinde yer alan Doğu- batı doğrultuda meyilli bir alan üzerine inşa edilmiş olan Ziya Bey Kütüphanesi'nin güney duvarında yer almaktadır (Fot.190). Günümüzde kullanılan çeşme tamamen kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Çeşme kütüphane ile birlikte yapılmış olup kütüphane üzerinde yer alan kitabeye göre 1908 tarihinde inşa edilmiştir.

Yapı bağımlı, tek kemerli ve dikdörtgen plan şemasında yapılmıştır (Fot.191). Çeşme nişi yuvarlak kemerli olup duvar yüzeyine gömülmüştür. Kemerin üzerinde ise çeşmenin üzerini örten iki taş konsol üzerine oturan taş sundurma yer almaktadır. Taş konsolların hemen altına ise dekoratif sütun başlıkları yerleştirilmiştir. Yapının orijinal lülesi ve kurnası günümüze ulaşmamıştır (Fot.192).

Kütüphane üzerinde yer alan kitabeye göre kütüphane ve çeşme 1908 yılında Yusuf Ziya Başara tarafından inşa edilmiştir.

Dönem özellikleri açısından düşünüldüğünde çeşme gerek süsleme gerekse mimari açıdan çok sade inşa edilmiştir.

3.2. Günümüze Ulaşamayan Yapılar

3.2.1.Hamamlar

3.2.1.1.Bostancı Başı Mehmet Ağa Hamamı

H. 1150 M.1737 tarihinde Bostancı Başı Mehmet Ağa tarafından yaptırılmış olan hamam, soyunmalık, iki halvetli sıcaklık, külhan ve avlu kısımlarından oluşmaktadır[157]. Hamamın nerede inşa edildiği hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

3.2.1.2.Çay Hamamı (Sütlü Hatun Hamamı)

Yapı 1798 tarihinde Zaralızade Feyzullah Paşanın eşi Aişe Hatun vakfındandır. Çayyurt Mahallesinde Murdar Irmak kıyısına inşa edilmiş olup bundan dolayı da Çay Hamamı ismini almıştır[158]. Hamam 1964 yılında Anıtlar Yüksek Kurulu kararı ile yıkılmıştır[159]. Yapının bir konak hamamından bozma olduğu 1964 yılında hazırlanan raporda yazmaktadır[160] . Hamamdan günümüzde sadece bir kaç duvar parçası ulaşmıştır.

3.2.1.3.Çinili Hamam

Yapı Mehmet Emin Ağa ibn-i Osman Ağa'ya ait vakfiye kaydında Üryan-i Müslim Mahallesinde yer almaktaydı. Yapının H.1241 M.1826 yılında Mehmet Emin tarafından yaptırıldığı vakfiyesinden anlaşılmaktadır[161].

3.2.1.4.Ebehri Hamamı

Ahi Emir Ahmet bin Zeynül hac Vakfına ait (H.733-M.1334) tarihli vakfiyesinde hamamın ismi geçmekte ve çifte hamam olarak yapıldığı anlaşılmaktadır[162]. Ömer Demirel yapının Kurşunlu Hamamının bulunduğu alan üzerine inşa edildiğini belirtmekte ancak hamamın inşa yerinin burada olup olmadığı hakkında kesin bir delil bulunmamaktadır[163]. Hamam, zaviyenin bulunduğu mahallede zaviyeye yakın bir yerde bulunmaktadır[164].

---

[157] Sultan Murat Topçu, a.g.e., s. 96.; V.G.M.A., Defter No: 484, Sayfa No: 347, Sıra No:30.
[158] Ömer Demirel, **a.g.e.,** s. 87.
[159] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,**s. 99.
[160] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 99.; Sivas Koruma Kurulu Arşivi Çay Hamamı Dosyası.
[161] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 99.; V.G.M.A., Defter No: 580, Sayfa No: 314, Sıra No:161.
[162] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 94 ; V.G.M.A., Defter No: 608, Sayfa No: 4, Sıra No: 4.
[163] Mustafa Demir, **a.g.e.,** s.180.
[164] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 95.

3.2.1.5.Es-Seyid İbrahim Said Ağa Hamamı

Yapı H. 1254 M. 1838 yılında Es-Seyid İbrahim Said Ağa tarafından Şah Hüseyin Mahallesi'nde yer almaktaydı[165]. Tek Hamam olarak inşa edilmiş olan yapı 1950 yılında yıktırılmıştır[166].

3.2.1.6.Ev Hamamı

Sivas il Merkezinde Uluanak Mahallesinde ve tapunun 18 pafta, 3883 ada, 22 no'lu parselinde yer alan hamamdan günümüze sadece bir duvar kalıntısı ulaşmıştır. Hamamın hemen yanına bir bina inşa edilmiştir.

3.2.1.7.Ferit Hamamı

Hamam hakkında detaylı bir bilgiye sahip değiliz. Ancak yapının H. 733- M. tarihli 1334 Ahi Emir Ahmet bin Zeynül-hac Vakfına ait vakfiyede adı geçmektedir[167]. Yapının hangi tarihte yıkıldığı bilinmemektedir.

3.2.1.8.Firuz Ağa Hamamı

Bosna Valisi Früz Bey Bin Abdülhay tarafından M. 1545 tarihinde tek hamam olarak inşa edilen yapının nerede inşa edildiği ve yapının ne zaman yıkıldığı hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır[168].

3.2.1.9.Koca Hasan Paşa Hamamı

Yapı hakkında bilgi veren Evliya Çelebi, hamamın köprübaşında yer aldığını ve gösterişli bir yapı olduğunu ve Sultan Süleyman'ın ile IV. Murat'ın bu hamamda yıkandığından bahsetmektedir[169].

3.2.1.10.Küçük Hamam

Sivas İl merkezinde Uluanak Mahallesinde yer alan yapı Ulu Cami karşısında Selçuk Ortaokulu'nun yer aldığı arazide bulunmaktaydı. Seyyid Ahmet Paşa b. Bostancıbaşı Mehmet Ağa tarafından 1738 tarihinde inşa edilmiştir[170]. 1965 yılında Koruma Kurulu

---

[165] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 94 ; V.G.M.A., Defter No: 580, Sayfa No: 467, Sıra No: 286.
[166] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 188.
[167] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 95 ; V.G.M.A., Defter No: 608 , Sayfa No: 4, Sıra No: 4.
[168] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 96 ; V.G.M.A., Defter No: 570 , Sayfa No: 108, Sıra No: 67.
[169] Evliya Çelebi, **a.g.e.,** s. 123.
[170] Ömer Demirel, **a.g.e.,** s. 87.

tarafından yıkılmıştır[171]. Hamam soyunmalık, soğukluk, sıcaklık, su deposu ve külhan kısımların oluşmaktadır[172]. Klasik Osmanlı hamam plan şemasında yapılan hamamın soyunmalık mekânın kubbesinde aydınlık feneri yer almaktadır[173]. Soyunmalık mekânından iki bölümden oluşan soğukluk mekânına geçilmektedir. Sıcaklık mekânı ise dört bölüme ayrılmış ve ilk girişte yer alan iki mekân bir bütün olarak tasarlanmışken diğer mekânlar ayrı birer hücre şeklindedir.

3.2.1.11.Lala Sinan Paşa Hamamı

Yapının H.931 M. 1524 tarihli Lala Sinan Paşa'nın Vakfiyesinde ismi geçmekte ve çifte hamam olarak yapıldığı yazmaktadır[174]. Ayrıca bu hamam dışında Lala Sinan Paşa tarafından Sivas'ta yapılmış ama günümüze ulaşmamış yapılarda bulunmaktadır.1519 tahrir defterinde İsa Bey Hamamı ve Pir Ahmet Bey Vakfı Hamamı'nın isimleri geçmektedir[175]. Yapının hangi tarihte yıkıldığı bilinmemektedir.

3.2.1.12.Mikad Ahmet Paşa Hamamı

Yapı Üryan-ı Müslim Mahallesinde Amasya Sancağı Malikânesi Mutasarrıfı Mithat Ahmet Paşa tarafından H.1201 M.1787 yılında yaptırılmış tek hamamdır[176].

3.2.1.13.Müftü Numan Efendi Hamamı

Hamam Uluanak Mahallesi 2. sokakta Ulu caminin kuzeybatısında camiye yaklaşık 2 m uzaklıkta yer almaktaydı[177]. Günümüzde hamam tamamen yok olmuştur. Yapı M. 1758 tarihinde Numan Efendi tarafından İnşa ettirilmiştir[178]. Küçük boyutlu olan yapı Konak hamamıdır[179]. Vakıflar Genel Müdürlüğünde bulunan eski fotoğraflarından yapının üst örtüsünde tuğla malzeme beden duvarları ise moloz taş malzeme ile inşa edildiği anlaşılmaktadır. Üst örtüsü muhtemelen kubbe ile örtülüydü tromp kalıntılarından bunu söylemek mümkündür. Hamam evlere bitişik olarak yapılmıştır[180].

---

[171] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 97; Sivas Koruma Kurulu Küçük Hamam Dosyası.
[172] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 97.
[173] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 187.
[174] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 95 ; V.G.M.A., Defter No: 608 , Sayfa No: 4, Sıra No: 4.
[175] Serpil Y. Sönmez, **a.g.e.,** s. 50.
[176] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 98 ; V.G.M.A., Defter No: 578, Sayfa No: 196, Sıra No:57.
[177] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 150.
[178] Ömer Demirel, **a.g.e.,** s. 193.
[179] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 98.
[180] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 150.

3.2.1.14.Pervane Hamamı

Eski PTT Merkez Müdürlüğü arkasında inşa edilmiş olan yapı çifte hamamdır. Hamam 60 yıl önce bomba ile patlatılmıştır[181].

3.2.1.15.Paşa Bostanı Hamamı

Hamam H.1300 M. 1833 yılında Alemdar zade Hayrullah Efendi İbnil-Hac Abdülaziz Efendi tarafından hamamla aynı adı taşıyan Paşa Bostanı mevkiinde inşa edilmiştir[182]. Hamam dört eyvanlı dört köşe halvet hücreli plan şemasına sahiptir[183]. Hamamın soğukluk bölümü yıkılarak buraya üç katlı bir ev inşa edilmiştir. Hamam beden duvarları kesme taş ile örülmüş ve üzeri kubbe ile kapatılmıştır[184].

3.2.1.16.Pürüt (Porit) Hamamı

Buruciye medresesinin güney duvarına bitişik olarak inşa edilen yapı dört ayvanlı dört köşe halvet hücreli plan şemasına sahiptir. Soyunmalık bölümü düzgün olmayan dörtgen şeklinde ve üzeri sekizgen kasnak üzerine oturan yine sekizgen formda külah ile örtülmüştür[185]. Soyunmalık mekânının etrafı ahşap soyunma kabinleri ile çevrilidir. Hamamın su deposu ve külhan kısmı güneybatı köşede yer almaktadır[186]. Yapının kim tarafından hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Yapının kuzey duvarı Buruciye Medresesinin güney duvarına bitişik olarak yapılmıştır. Medrese duvarında nem oluşması ve yapıya zarar vermesinden dolayı hamam 1985 yılında kurul kararı ile yıkılmıştır[187].

3.2.1.17.Sabah Hamamı

Hamamın Atatürk Caddesi'nde Tirkeş Otelinin yerinde olduğu bilinmektedir. Ancak kim tarafından hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir[188].

3.2.1.18.Şahna Hamamı

Sahip Ata Fahrettin Ali tarafından yaptırılan Sivas Gök Medresesi Vakfiyesinde (H. 678- M. 1286) yapı, medresenin vakıfları içerisinde bulunmaktadır. Eserin sadece

---

[181] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 188.
[182] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 100 ; H.1301 Tarihli Sivas Vilayet- i Salnamesi, s.36.
[183] Hakkı Acun, **a.g.m.,** s. 190.
[184] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 151.
[185] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 187.
[186] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 187.
[187] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 100.; Sivas Koruma Kurulu Pürüt(Porit) Hamam Dosyası.
[188] Hikmet Denizli, **a.g.e.,** s. 188.

belgeler doğrultusunda varlığından söz edebiliriz. Ancak herhangi bir belge bulunmaması yapı hakkında bilgi vermemizi kısıtlamaktadır. Vakfiyesinde geçen bilgiden yapının çifte hamam olarak yapıldığını söyleyebiliriz[189].

3.2.3. Çeşmeler

Sivas Şehri kurulduğu alan itibarı ile su açısından zengin kaynakların bulunduğu yerdedir. Bu nedenle birçok hayrat eseri yapılmış ve halkın su ihtiyacı karşılanmıştır. Yapılan bu hayrat yapıları içinde çeşmeler önemli bir yer tutmuştur.

Mustafa Demir Selçuklu ve beylikler devrinde yer alan günümüze ulaşamayan dört adet çeşme ismi vermiştir[190]. Ancak bu çeşmeler hakkında elimizde yeterli görsel malzeme ve belge bulunmamaktadır. Bu yüzden çeşmeler hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz.

Ömer Demirel Sivas Çeşmeleri adlı çalışmasında tarihi kaynaklar doğrultusunda çeşmeleri tespit etmiştir[191]. Ancak tespit etmiş olduğu bu çeşmelerden bazıları günümüze kadar gelebilmiştir. Bu çeşmeler arasından bir kaçının adı geçen beş adet çeşme günümüze gelebilmiştir. Diğer çeşmeler hakkında ise belgeler doğrultusunda varlığından söz edebiliriz. Ancak görsel belgelerin bulunmamasından dolayı çeşmeler hakkında da fazla bilgiye sahip değiliz[192].

---

[189] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 94 ; V.G.M.A., Defter No: 604, Sayfa No: 67, Sıra No:90.

[190] Attarlar Çarşısı'nda Selçukiye Medresesi yanında Ali Çavuş Çeşmesi, Aynı Mahallede bir sakıye , Attarlar Çarşısı'nda Attarlar Mescidi yanında Ahmed Şah Çeşmesi, Gök Medrese bitişiğinde Sahip Ata Fahrettin'in Yaptırdığı iki çeşme.; Demir Mustafa Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri s.178.; Ayrıca bkz . Ali Çavuş Çeşmesi ve Ahmet Şah Çeşmesi ismi V.G.M.A., Defter No: 604, Sayfa No: 67, Sıra No:90 Olan H.678 tarihli Sahip Ata Ali Bin Hüseyin Vakfına ait vakfiyede bu çeşmelerin Vakfı'nın ismi geçmektedir. Mustafa Demir, **a.g.e.,** s.178

[191] Bkz Gök Medrese Vakfiyesi, TKGMA, 583 nolu Defter-i Evkâf-ı Rum, Başbakanlık Arşivi; Cevdet Belediye6408:VGMA Hurufat Defteri 1117; 1251-1252 Tarihli Vakıf Muhasebe Defteri.

[192] Ömer Demirel'in tespit etmiş olduğu çeşmeler; Abdulvahab Gazi Zaviye Çeşmesi (Ahmed b. Çakırhan, 1326, Zaralızâde Mehmed Paşa. Tecdid,1326), Ağcabölge Mahallesi'nde Çifteler Çeşmesi (1747), Ağcabölge Mahallesi'nde Uzunhacızâde Es-Seyyid Ahmed Ağa Cami Çeşmesi (1823), Ahî Ali Zaviye Çeşmesi (1468), Ahî Mehmed Külâh-dûz Zaviye Çeşmesi (1576), Akdeğirmen Mahallesi'nde Hazinedar İbrahim Ağa Çeşmesi (1835), Akdeğirmen Mahallesi'nde Hafız Mehmed Çeşmesi (1835), Akdeğirmen Mahallesi'nde Orta Pınar Çeşmesi (1835), Ali Baba Zaviye Çeşmesi (Bayram Paşa Suyu, 1637), Ali Çavuş Çeşmeleri (1271;Şemsi Ferraş, Yahya Bey, Abdulkerim mahallesinde 3 adet), Ali Baba Mahallesi'nde Hacı Fatıma Çeşmesi (1792), Akbaş Zaviye Çeşmesi (Bayram Paşa Suyu, 1637), Atik Ali Paşa Çeşmeleri (1712, 4'ü Kaleardı Mah.,l'i Kale-i Cedid, l'i Veled Bey Mah., l'i Zilkâr Mah.), Bâb-ı Kayseriye Mahallesi'nde Fatıma Hatun Çeşmesi (1822), Bâb-ı Kayseriye Mahallesi'nde Hacı Ahmed Çeşmesi (1705, 6 adet), Bayram Paşa Suyu (1637), Billur Mahallesi Çeşmesi (Lüleci Ahmed Paşa, 1835), Cami-i Kebir Mahallesi'nde Ahmed Paşa Çeşmesi (1737), Cami-i Kebir Mahallesi'nde Duha Hatun Çeşmesi (1726), Cami-i Kebir Mahallesi'nde Müfti Numan Efendi (3 lüle, 1758. Bayram Paşa Suyu), Cami-i Kebir Mahallesi'nde Oğlan Çavuş Çeşmesi (1574), Cami-i Kebir Mahallesi'nde Es-Seyyid El-Hac

4. DEĞERLENDİRME

Evliya Çelebi Sivas'ı ziyaret ettiğinde Eski Paşa, Koca Hasan Paşa, Meydan, Taşhan, ve Paşa Kalesi hamamlarının adından bahsetmekte ve bu hahamların dışında saray ve farklı tipte 110 adet hamam olduğunu söylemektedir.[193]

Sivas il merkezinde Türk döneminde inşa edilmiş toplam 26 adet hamam tespit edilmiştir. Bunlardan sadece 8 tanesi günümüze ulaşmış olup geriye kalan 18 adet

---

Abdulahad Çeşmesi (1835), Cami-i Kebir Mahallesi'nde Selmanoğulları'ndan Ahmed Paşa Çeşmesi (1737), Cami-i Kebir Mahallesi'nde Taşçıoğlu Seyyid Hüseyin Çeşmesi (1835), Cami-i Kebir Şadırvanı (Bayram Paşa Suyu, Zaralızâde Mehmed Paşa Tamir), Çavuşbaşı Cami Çeşmesi (1792), Çeşme-i Bazar (1710), Çeşme-i Mahalle-i Köhne Civan (1576), Çeşme-i Mahalle-i Mehâr (1576), Dârü'r-Rahâ Vakfı Çeşmeleri (5 adet, 1835), Demirciler Ardında Çeşme (1637), Gökhüssam Mescidi Çeşmesi (1637), Gök Medrese Çeşmesi (1271), Hacı Veli Mahalesi'nde Acı Pınar (Fertellizâde Es-Seyyid Mehmed Ağa Cami Çeşmesi, 1824), Hamurkesen Mahallesi'nde Bağcızâde Ömer Ağa Çeşmesi (1835), Hamurkesen Mahallesi'nde Hacı Kelâmi Çeşmesi (1703), Hamurkesen Mahallesi'nde Yağlıkara Mehmed Çeşmesi (Bayram Paşa Suyu, 1637), Hasan Paşa Çeşmeleri (25 adet, 1835), Hacı Veli Mahallesi'nde Konak Önünde Çeşme (Bayram Paşa Suyu, 1637), Hoca İmam Mahallesi'nde Çatal Çeşme (İbrahim Efendi Vâkıf-ı Sânı, 1713), Hoca İmam Mescid Çeşmesi (1825), Kabala Mahallesi Medine Hatun Çeşmesi (1835), Kabala Mahalle Çeşmesi (1704), Kale-i Atik Mahallesi Mehmed Emin Ağa ve Esmahan Hatun Çeşmesi (1835, Kepenek Suyu), Kale Cami Çeşmesi (Kepenek Suyu, 1791), Kaleardı Mahallesi'nde Seyyid Mehmed Çeşmesi (1832), Keçibula Mahallesi'nde Aişe Hatun Çeşmesi (1703, Bayram Paşa Suyu), Keçibula Mahallesi'nde Müslime Hatun Çeşmesi (1710), Kösedere-i Müslim Mahallesi Aşurzâde Seyyid Hafız Receb Çeşmesi (1832), Kurt Mescidi Mahallesi Hacı İsmail Mescidi Kurbunda Pınar (1781), Küçük Bengiler Mahallesi Zaralızâde Feyzullah Paşa Zevcesi Aişe Hatun Saray Çeşmesi (1798), Küçük Bengiler Mahallesi Hacı Hasan Ağa Suyu (3 Hamam, 73 Hane, 48 Çeşme, 1835), Küçük Emin Efendi Çeşmesi (1835), Küçük Minare Mahallesi Hatun Çeşmesi (1798), Küçük Minare Mahallesi İhsaniye Medresesi Önünde Pınar (1838), Küçük Minare Mahallesi'nde Şeyh İbrahim Çeşmeleri (2 adet, Bayram Paşa Suyu, 1637), Küçük Minare Mahallesi'nde Şeyh Süleyman Çeşmesi (1835), Mercan Sûk'ında Kamer Hatun Çeşmesi (1729), Meydan'da Üç Çeşme (Kazancılar Kapısında, Bazar Kapısında ve Temürcüler Kapısında, 1710), Mustafa Bey b.Behram Paşa Çeşmeleri (1590, Saray Önünde iki Çeşme), Nalbandlar Sûk'ında Korkmazlar Çeşmesi (1768), Oğlan Çavuş Mahalle Çeşmesi (Kara Mustafa Tamiri 1783), Oğlan Çavuş Mescidi Çeşmesi (Bayram Paşa Suyu, 1637), Osman Paşa Çeşmeleri (2 adet, Camii ve Şahna Künbedi Önünde,1817), Paşa Bey Mahalle Çeşmesi (1576, Molla Emin), Paşa Bey Mahallesi Hacı Derviş Çeşmesi (1718), Şah Bey Çeşmeleri (7 adet, 1757), Selman Bey Cami Şadırvanı (1718), Şah Bula Suyu (1757), San Şeyh Mahalle Çeşmesi (1576), Şifaiye Medresesi Çeşmesi (1835), San Şeyh Mahallesi El-Hac İsmail Eytam Cami Çeşmesi (1835), San Şeyh Mahallesi El-Hac İsmail Ağa ve El-Hac Halil Ağa Cami Çeşmesi (1748), Said İbrahim Paşa Çeşmeleri (2 adet, Kırcuk ve Karakaş Köprüsü Yanında, 1838), Şeydi Hasan Çeşmesi (Bayram Paşa Suyu, 1710), Şemsi Ferraş Mahalle Çeşmesi (Mehmed Efendi 1728,Zaralızâde Alime Hatun 1779 ve Emine Hatun 1835), Şemseddin Sivasî Çeşmesi (1592-93, Bayram Paşa Tamir 1637), Şeyh Çoban Zaviye Çeşmesi (1323, Bayram Paşa Tamir 1637), Üryan-ı Müslim Mahallesinde Mehmed Emin Ağa Konak Çeşmesi (1825), Üryan-ı Müslim Mahallesinde Şeyh Mehmed Çeşmesi (1804), Üryan-ı Zimmî Mahallesi Cemile Hatun Kepenek Pınarı(Tamir, 1826), Veled Bey Çeşmesi (1574), Veled Bey Mahallesinde Paşa Hatun Çeşmesi (1835), Zaralızâde Mehmed Paşa Çeşmesi (Paşa Hanı Dâhilinde, (1742**).** Ömer Demirel, **a.g.e.,** s.174-177.

[193] Evliya Çelebi, **a.g.e.,** s. 123.

hamam yok olmuştur. Kale Hamamı ise büyük bölümü yıkılmış ve beden duvarlarının belirli bir seviyesi günümüze ulaşabilmiştir.

Sivas il merkezinde inşa edilmiş ve günümüze ulaşmış hamamların tamamı Osmanlı döneminde inşa edilmiştir. Evliya Çelebi Kale Hamamının çifte hamam olarak yapıldığını söylemiştir[194]. Eski Paşa hamamı vakfiyesinde ise hamamın çifte hamam olarak yapıldığı yazmaktadır. Ancak tespit ettiğimiz hamamlar içerisinde sadece Kurşunlu Hamamı Günümüze ulaşan tek çifte hamamdır.

Semavi Eyice tarafından yapılan hamam tipolojisi Anadolu'da inşa edilmiş yapılar üzerinde yapılan değerlendirmeler sonucu kabul görmüştür. Bu tipoloji hamamların sıcaklık mekânlarına göre şekillenmiştir.

Bu plan tipolojisinde;

A Tipi- Köşe Halvetli Sıcaklık Şeması

B Tipi- Yıldız Biçimli Sıcaklık Şeması

C Tipi- Üç Tarafı Halvetli Sıcaklık Şeması

D Tipi- Eşit Kubbeli Mekânlara Ayrılmış, Sütunlu ve Destekli Sıcaklık Şeması

E Tipi- Çifte Halvetli Sıcaklık Şeması

F Tipi- Eşit Mekânlı Sıcaklık Şeması

Bu plan tipolojisi geniş bir çalışma sonucu ortaya çıkmıştır bu nedenle Sivas il merkezinde tespit ettiğimiz hamamları üç ana başlık altında değerlendireceğiz.

1. Eyvanlı köşe halvet hücreli tip
2. Münferit tip
3. Yıldızvari tip

Bu çalışmada Sivas il merkezinde yer alan ve günümüze ulaşmış olan 8 hamam bu üç başlık altında değerlendirilecektir.

---

[194] Evliya Çelebi, **a.g.e.,** s. 123.

Sivas il merkezinde 6 adet köprü günümüze sağlam olarak ulaşmıştır. Sivas il merkezinde tespit ettiğimiz bu hamamlar yapıldığı dönemden itibaren zaman zaman onarımlar geçirerek günümüze kadar gelebilmişlerdir. Bu köprüler den bir tanesi Roma dönemine ait olup diğerleri ise Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine aittir. Evliya çelebi Sivas'ı ziyaret ettiğinde Eğri köprü, Kesik Köprü, Yıldız köprüsü ve Boğaz köprüsünden bahsetmektedir.

Köprüler Fügen İlter tarafından yapılmış olan tipolojiye göre ele alınacaktır.

Bu tipolojiye göre; köprüler düz ve dik köprüler olmak üzere iki ana başlık altında değerlendirilecektir.

Evliya Çelebi Şehirde 45 adet Çeşme olduğunu ve çeşmelerin suyunun Tuzhisar tepesinden ve Sapnişan dağından geldiğini söylemektedir[195].

Mustafa Demir Selçuklu ve Beylikler devrinde yapılmış 4 adet çeşme ismi vermiştir bunlar arasından Sivas Gök Medrese ve beylikler devrinde yapılmış Şeyh Çoban günümüze gelebilmiştir[196].

Ömer Demirel Kaynaklar doğrultusunda Sivas'ta yer alan çeşmeleri tespit etmiştir. Bu tespit etmiş olduğu çeşmeler arasından bir kaçı ise kataloğumuzda yer almaktadır[197].

Sivas il merkezinde toplam beş adet çeşme gönümüze kadar gelebilmiştir. İncelemiş olduğumuz bu çeşmeler cephe kompozisyonları ve konumlarına göre iki ana başlık altında değerlendirilecektir.

Ayrıca günümüze ulaşan tespit etmiş olduğumuz bu yapılar malzeme, süsleme, yapı elemanları ve kitabe başlıkları altında değerlendirileceklerdir.

---

[195] Evliya Çelebi, **a.g.e.,** s. 123.
[196] Mustafa Demir, **a.g.e.,** s.178.
[197] Ömer Demirel, **a.g.e.,** s. 174-177.

4.1.Hamamlar

4.1.1.Tipoloji

4.1.1.1.Eyvanlı Köşe Halvetli Tip

4.1.1.1.1.Dört Eyvanlı Dört Köşe Halveti Tip

Sivas il merkezinde yer alan hamamların neredeyse hemen hepsinde bu plan tipi uygulanmıştır. Merkezi bir kubbe etrafında dört eyvanlı ve dört köşe halvet hücreli plan şemasına sahip olan bu tipin Sivas'taki örnekleri Pirkinik Hamamı hariç Behram Paşa Hamamı bayanlar ve erkekler kısmı, Eski Paşa Hamamı, Meydan Hamamı, Mehmet Ali Bey Hamamı, Hamamcıoğlu Hamamı, Şirinoğlu Hamamı ve Kale Hamamıdır.

Bu plan şemasında eyvanların üzeri tonoz ile örtülü olup halvet hücrelerinin üzeri ise kubbe ile örtülmüştür. Sivas hamamlarında da bu uygulama görülür ancak Kurşunlu Hamamında eyvanların üzeri elips kubbelerle örtülmüştür.

Anadolu'da Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı döneminde bu plan tipi çok sevilmiş ve birçok hamamda yerini bulmuştur. Divriği Bekir Çavuş Hamamı(1238)[198], Kayseri Hunat Hatun Hamamı (1235-1228), Konya Sahip Ata Hamamı (1258-1279) [199] , Tire Eski Hamamı (XVI. yüzyıl)[200], Diyarbakır Paşa Hamamı (1564-1567)[201] Erzurum Kırkçeşme Hamamı (XVI-XVIII)[202].yüzyıl) Zara Büyük Hamam (1869)[203] İstanbul Zeyrek Çinili Hamam (XVI. yüzyıl)[204], İstanbul Ayakkapı Hamamı (XVI. yüzyıl)[205], İstanbul Edirnekapı Mihrimah Sultan Hamamı323 (XVI. yüzyıl)[206].

---

[198] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s.33-37.
[199] Haluk Karamağralı, "Kayseri'deki Hunad Hatun Camii'nin Restitüsyonu ve Hunad Manzumesi'nin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülahazalar", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.XXI, Ankara, 1976, s.199-246.
[200] Çakmak Canan, **a.g.e.,** s. 67.
[201] Evindar Yeşilbaş, **"Diyarbakır'da Su Mimarisi"**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2005, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 45.
[202], Hüseyin Rahmi Ünal " Erzurum İli Dâhilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, S.V, Erzurum, 1973, s. 133.
[203] Sultan Murat Topçu, **a.g.e.,** s. 79-82.
[204] M., Nermi, Haskan, **İstanbul Hamamları**, İstanbul, 1995, s. 108.
[205] M., Nermi Haskan, **a.g.e.,** s. 178..
[206] M., Nermi Haskan, **a.g.e.,** s. 243.

4.1.1.2.Münferit Tip

4.1.1.2.1.Kare Sıcaklıklı Halvet Hücresi Bulunmayan Tip

Sivas il merkezinde yer alan Pirkinik Hamamı hariç tüm hamamlar dört eyvanlı dört köşe halvet hücreli plan şemasında yapılmıştır. Pirkinik Hamamı ise kare sıcaklıklı halvet hücresi bulunmayan plan şemasında inşa edilmiştir.

Aydın Nasuh Paşa hamamı(1708)[207], Bursa Hanzade Hamamı (XVI. yüzyıl)[208], Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi Hamamı (1728)[209] Bursa İnebey Hamamı(XV. yüzyıl)[210] Anadolu'da yer alan bu plan şemasında yapılmış hamam örnekleridir.

4.1.2.Sivas Hamamlarında Mekân Dağılımı ve İşlevleri

4.1.2.1.Soyunmalık

Hamamların en büyük hacimli mekânlarından biri de soyunmalık kısmıdır. Bu bölüm hamama gelen insanların kıyafetlerini değiştirdikleri ve yıkanmak için hazırlandıkları soyunma kabinlerinden oluşan bölümdür.

Sivas hamamlarında Hamamcıoğlu Hamamı dışında genellikle soyunmalık mekânları orijinal yapısını korumaktadır. Genel itibariyle kare ya da dikdörtgen plan şeması Sivas merkezdeki hamamların soyunmalık mekânlarında uygulanmıştır.

Soyunmalık mekânları genellikle beden duvarları üzerine açılan pencereler ve üst örtüleri üzerinde bulunan ışık gözleri ve aydınlık fenerleri ile aydınlatılmaktadır. Kurşunlu Hamamında ise XVI. yüzyıldan sonra görülmeye başlayan kubbe kasnağına pencere açma uygulaması görülmektedir.

Günümüze ulaşan Sivas Hamamlarında (Eski Paşa, Kurşunlu, Meydan ve Pirkinik) soyunmalık mekânı üzeri kubbe ile örtülüdür. Kale Hamamının beden duvarları belirli bir seviyeye kadar günümüze gelmiş olup üst örtüsü bulunmamasından dolayı hamamın üst örtü sistemi hakkında kesin bir bilgi verilememektedir. Şirinoğlu ve Mehmet Ali Bey Hamamı soyunmalık mekânları üzeri ahşap çatı ile çatının ortası ise sekizgen

---

[207]Muzaffer Yılmaz , **"Aydın İli Merkezindeki Tarihi Su Yapıları"**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 83-86.
[208] Elif Şehitoğlu, **Bursa Hamamları,** İstanbul, 2008, s. 105.
[209] Mehmet Ekiz, Nevşehir'de Türk Dönemi Mimari Yapıları, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat tarihi anabilim dalı yayınlanmamış doktora tezi), Ankara 2006 s. 82-87.
[210] Elif Şehitoğlu, **a.g.e.,** s. 62.

gövdeli pramidal külahla örtülmüştür. Sivas hamamlarında genellikle soyunmalık mekânlarının etrafı sekilerle çevrilidir. Bu sekiler üzerinde ahşap soyunma kabinleri yerleştirilmiştir. Günümüze ulaşan eserlerden sadece Şirinoğlu Hamamında kabinler ve sekiler orijinalliğini korumaktadır.

4.1.2.2.Soğukluk

Soğukluk bölümü soyunmalık mekânından sonra geçilen ve sıcaklıkla soyunmalık mekânı arsında bulunan hamam mimarisinin belirleyici ana unsurlarından biridir.

Sivas merkezde yer alan hamamlardan Mehmet Ali Bey, Meydan ve Şirinoğlu Hamamlarında soğukluk mekânın üzeri ortada kubbe, yanları ise tonozla örtülüdür. Behram Paşa ve Hamamcıoğlu Hamamlarında ise soğukluk bölümü enine atılan kemerler ile üç bölüme ayrılmış olup bölümlerin üzeri ise kubbelerle örtülmüştür. Eski Paşa, Mehmet Ali Bey Hamamlarında ise soğukluk mekânlarında dışarıya açılan şevli pencereler yer almaktadır. Eski Paşa, Behram Paşa, Meydan, Mehmet Ali Bey, Hamamcıoğlu ve Şirinoğlu Hamamlarında soğukluk mekânında sekiler yer almaktadır.

4.1.2.3.Sıcaklık

Sıcaklık mekânı insanların burada yıkanıp temizlendiği hamamların en önemli bölümüdür.

Sivas Hamamları sıcaklık mekânı plan şeması olarak dört eyvanlı dört köşe halvet hücreli olarak tasarlanmıştır. Bu plan şeması Sivas il merkezinde yer alan Pirkinik Köyü Hamamı dışında hepsinde uygulanmıştır. Genellikle merkezi bir kubbe altında göbek taşı ve onun çevrisinde köşe halvet hücrelerine açılan giriş kapıları bulunmaktadır. Genel itibariyle hamamlar daha çok işlevsel amaçlı tasarlanmış yapılardır. Bu yapılarda süsleme unsuruna pek rastlanmamaktadır. Sivas Hamamlarında Meydan, Pirkinik ve Kurşunlu Hamamının erkekler bölümü dışında diğer hamamların hepsinde köşe halvet hücreleri giriş kapılarının üzerine dekoratif amaçlı nişler yerleştirilmiştir. Sıcaklık mekânının su deposuyla birleştiği duvarda küçük pencereler açılmıştır. Bu pencereler ile su deposuna bağlantı sağlanmaktadır. Kale Hamamı ve Şirinoğlu Hamamı dışında diğer hamamlarda orijinal kurna bulunmamaktadır.

4.1.2.4.Halvet Hücreleri

Halvet hücreleri sıcaklık mekânı içerisinde köşelere yerleştirilmiş kare planlı üzeri kubbe ile örtülü mekânlardır.

Sivas il merkezinde bulunan Pirkinik Köyü Hamamı dışındaki hamamların hepsinde köşe halvet hücresi bulunmaktadır. Sivas il merkezinde bulunan hamamların köşe halvet hücreleri kare planlı ve üzeri kubbe ile örtülüdür. Kubbeye mekânı aydınlatmak için yerleştirilmiş ışık gözleri bulunmaktadır. Halvet hücreleri genellikle etrafı sekilerle çevrilmiş ve sekiler üzerine kurnalar yerleştirilmiştir.

4.1.2.5.Su Deposu

Sivas il merkezindeki hamamların tamamında su deposu bölümü genellikle enine dikdörtgen planlı ve üzerleri tonoz ile kapatılmıştır. Beden duvarları ve zeminleri sıva ile kaplanmıştır. Mekânın aydınlatılması için tonoz üzerine ışık gözleri açılmıştır. Sivas il merkezindeki hamamların genellikle sıcaklık bölümünde açılmış bir pencere ile su deposuna bağlanmıştır.

4.1.2.6.Külhan

Sivas il merkezinde bulunan hamamların külhan bölümünün tamamı enine dikdörtgen planlı olup Eski Paşa, Hamamcıoğlu ve Meydan Hamamlarında külhan kısmı düz dam ile örtülüdür. Kurşunlu Hamamında tonoz, Mehmet Ali Bey hamamında ise külhan kısımları kırma çatı ile örtülmüştür. Külhan kısmında yer alan ocak kemerli olarak tasarlanmış ve baca kısmı kemer üzerine yükselmiştir.

4.1.3.Malzeme

Sivas il merkezinde yer alan hamamların hemen hepsinde taş, tuğla, mermer ve ahşap malzemeler kullanılmıştır.

Sivas il merkezinde bulunan Kurşunlu, Pirkinik, Mehmet Ali Bey, Hamamcıoğlu ve Şirinoğlu Hamamlarında cephe beden duvarları kesme taşla inşa edilmiştir. Eski Paşa Hamamında soyunmalık mekânı benden duvarları düzgün olamayan kesme taşla yapılmıştır. Meydan Hamamı giriş cephesi düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Ayrıca Hamamcıoğlu Hamamında da düzgün olmayan kesme taş malzeme de kullanılmıştır.

Genellikle hamamların dış cephelerinde görülen moloz taş malzeme Meydan Hamamının giriş cephesi hariç diğer tüm cepheleri moloz taş malzeme ile örülmüştür. Kale Hamamının beden duvarları tamamen moloz taş malzemedendir. Kurşunlu ve Şirinoğlu Hamamlarının külhan kısımları da moloz taş malzeme ile örülmüştür.

Sivas il merkezinde yer alan hamamlarda tuğla malzeme pek fazla tercih edilmemiştir. Kurşunlu Hamamı soyunmalık mekânı kubbesinde tuğla malzeme kullanılmıştır. Şirinoğlu Hamamının külhan bölümünde bulunan ocak kısmında da tuğla malzeme ile karşılaşmaktayız. Bunun dışında il merkezinde yer alan hamamlarda tuğla malzeme ile karşılaşılmamaktadır.

Tespit ettiğimiz hamamlardan Şirinoğlu Hamamı ve Kale Hamamı dışında hepsinde kurnalar orijinal olmamakla birlikte mermer malzemeden yapılmıştır. Yine hamamlarda sekiler, göbek taşları, zemin ve duvarlar belirli bir seviyeye kadar mermer malzeme ile kaplanmıştır.

Sivas il merkezindeki hamamların tümünde giriş kapılarında, soyunmalık kısmındaki soyunma kabinlerinde, Mehmet Ali Bey Hamamı ve Şirinoğlu Hamamı üst örtüsünün ahşap olduğu bilinmektedir.

4.1.4.Süsleme

Sivas il merkezinde bulunan hamamlar yapılış itibariyle fonksiyonel olarak inşa edilmişlerdir ve genel itibariyle bu hamamlarda süsleme unsuruna pek fazla rastlanmamaktadır. Bezeme hamamların belirli yerlerinde yoğunlaşmıştır.

Meydan Hamamı soyunmalık bölümünün basık kemerli giriş kapısının önünde sivri kemerli bir ön mekânın sivri kemerin oturduğu ayakların köşe noktalarına zarif süslemeler yapılmıştır. Sütuncelerin üzerleri balıksırtı şeklinde süslenmiştir. Girişin hemen batısında pencere, yonca dilimli kemer ve birbirine geçmeler yapan geometrik desenlerle dekore edilmiş zarif sütüncelerden oluşmaktadır.

Hamamcıoğlu Hamamı, Şirinoğlu Hamamı ve Mehmet Ali Bey Hamamlarında ceplerde görüle üçgen alınlık uygulaması da hamamların dış cephelerini sadelikten uzaklaştırma amacı ile yapılmış ve cephe hareketlendirilmiştir. Yine Şirinoğlu Hamamı giriş kapısı üzerinde üçgen alınlık uygulaması ile hamamın giriş kısmı hareketlendirilmiştir. Mehmet Ali Bey Hamamının giriş kapısında da bitkisel motifler süsleme unsuru olarak kullanılmıştır.

Pirkinik Köyü Hamamı ve Hamamcıoğlu Hamamlarında üst örtüye geçişte kullanılmış olan tromp ve pandantiflerin kemerleri üç dilimli olarak palmetlerle sonlandırılmıştır.

Kurşunlu Hamamı soyunmalık mekânında yer alan pencerelerin kilit taşları üzerinde gülbezek ve çarkıfelek motifleri yer almaktadır. Yine bu pencerelerin soyunmalık

tarafına bakan yüzleri ise kavsara şeklinde yapılmış ve içlerine mukarnaslar doldurulmuştur. Hamamın kubbeye geçişte kullanılan tromplarda istiridye şeklinde oldukça zarif bir formda tasarlanmıştır. Yine kadınlar kısmı soyunmalık mekânında kubbeye geçişte kullanılan tromplarda başlangıç noktalarında mukarnaslar görülmektedir.

Sivas il merkezinde bulunan hamamların hemen hepsinde aydınlatma unsuru olarak değişik form ve sayıda yerleştirilmiş olan ışık gözleri de hamamlarda kullanılan yapısal süsleme örnekleri içerisinde yer almaktadır.

4.1.5.Yapı Elemanları

Sivas il merkezinde yapılmış olan hamamların gerek cephe beden duvarları ve gerekse giriş kapıları gibi yerlerde kesme taş malzeme ve bazen de moloz taş malzemelerle inşa edilmişlerdir. Soyunmalık mekânı beden duvarlarında pencere açıklıkları bulunmaktadır. Ayrıca Kurşunlu hamamında soyunmalık mekânından başlayarak kademeli bir şekilde külan kısmına kadar alçalmaktadır. Beden duvarlarının şekillenmesinde ana yola veya caddeye göre konumlandırılmış ve anayol ve caddeye bakan benden duvarları daha itinalı şekilde yapılmıştır. Ayrıca ana caddeye bakan beden duvarlarında monotonluktan kaçınmaya özen gösterilmiştir. Beden duvarları üzerinde bir sıra çıkıntı yaparak korniş uzanmaktadır ve böylece yapı üzerinde monotonluk giderilmeye çalışılmıştır.

Sivas hamamlarında genellikle hamama girişi sağlayan kapılar kesme taş malzemeden yapılmıştır. Şirinoğlu Hamamında soyunmalık giriş kapısı inşa edildiği dönemin özelliği olan üçgen alınlıklarla sonlandırılmıştır. Kurşunlu ve Meydan Hamamlarında eyvanımsı ön mekândan geçilerek soyunmalığa ulaşılmaktadır. Bazen giriş kapıları dekoratif olarak tasarlanmış silme kuşakları ile çerçeve içine alınmıştır. Hamamların içerisinde yer alan içerdeki bölümler arası geçişi sağlayan kapılar genellikle yuvarlak ve sivri kemerli olarak yapılmışladır.

Bütün yapılarda olduğu gibi hamamlarda da mekân aydınlatması hamam beden duvarlarına ve kubbe eteğine açılan pencere açıklıkları ile sağlanmaktadır. İslam anlayışında yer alan mahremiyet olgusu kendini en fazla hamamlarda göstermektedir. Bunu hamamlarda pencere kullanımı ve kullanıldığı alanın kısıtlı olmasından anlamaktayız. Sivas hamamlarında pencere uygulaması genellikle soyunmalık mekânın da görülür. Eski Paşa Hamamı soyunmalık duvarı üzerinde yer alan orijinal düz lentolu

pencereler yol kotunun altıda kalmıştır. Meydan Hamamında soyunmalık giriş kapısının yanında bulunan pencere yonca kemerli, üzeri geometrik süslemeli zarif sütuncelerle sülenmiştir. Kurşunlu Hamamında düz lentolu olan ve erkekler kısmı soyunmalık bölümünde yer alan pencereler bulunmaktadır. Ayrıca Kurşunlu Hamamı'nın hem bayanlar hem de erkekler kısmı soyunmalık mekânı kubbesine pencereler açılmıştır.

4.1.6.Geçiş Elemanları

Sivas il merkezinde bulunan hamamların üst örtü geçiş elemanı olarak günümüzde mevcut olmayan Kale Hamamı dışında genellikle tromp, pandantif ve türk üçgenleri kullanılmıştır.

Üst örtüde kubbeye geçiş elemanı olarak kullanılan türk üçgeni Sivas il merkezindeki hamamlar içerisinde sadece Eski Paşa Hamam'ında halvet hücreleri üzerini örten kubbelerde kubbeye geçiş elemanı olarak kullanılmıştır.

Tromplar bir geçiş öğesi olarak soyunmalık, sıcak ve halvet hücrelerinin üzerini örten kubbelerde karşımıza çıkmaktadır. Sivas il merkezinde bulunan Kurşunlu, Meydan, Pirkinik Köyü, Mehmet Ali Bey, Hamamcıoğlu ve Şirinoğlu Hamamlarında tromp kullanımı uygulaması ile karşılaşılmaktadır. Kurşunlu Hamamı soyunmalık mekânı üzerini örten kubbeye geçişte kullanılan istiridye formlu tromplar görülmektedir. Ayrıca Pirkinik Köyü Hamam'ında trompların oturduğu kemerler üç dilimli palmetlerle süslenmiştir.

Sivas il merkezinde bulunan hamamlarda kullanılan bir diğer geçiş elemanı olan pandantifler soyunmalık, soğukluk, sıcaklık ve halvet hücrelerinin kubbelerinde, kubbeye geçişte geçiş öğesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Meydan, Kurşunlu, Mehmet Ali Bey ve Şirinoğlu Hamamlarında soğukluk ve sıcaklık mekânlarında kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır. Pirkinik Köyü Hamamı taraşlık bölümünü örten kubbede de geçiş elemanı olarak pandantifler kullanılmıştır.

4.1.7.Örtü Elemanları

Sivas il merkezinde yer alan hamamlarda örtü elemanı olarak kubbe, sivri tonoz ve beşik tonoz uygulamaları kullanılmıştır.

Kubbe Sivas il merkezinde yer alan hamamların hemen hepsinde yoğun bir şekilde uygulanmıştır. En çok kullanılan örtü elemanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hamamlarda genellikle soyunmalık, soğukluk, sıcaklık ve halvet hücrelerinde üst örtüde görülmektedir.

Sivas il merkezinde yer alan Eski Paşa Hamamı, Kurşunlu Hamamı, Meydan Hamamı ve Pirkinik Köyü Hamamlarında soyunmalık mekânları kubbe ile örtülmüştür. Hamamcıoğlu Hamamı, Kurşunlu Hamamı, Meydan Hamamı, Mehmet Ali Bey Hamamı ve Şirinoğlu Hamamlarının soğukluk mekânlarında da üst örtü yine kubbedir. Yine merkezde bulunan bütün hamamlarda sıcaklık mekânları ve halvet hücreleri üst örtüsü kubbedir.

Tespit ettiğimiz hamamlar içerisinde eyvanların kubbe ile örtüldüğü tek yapı Kurşunlu (Behram Paşa) Hamamıdır.

Sivas il merkezinde bulunan hamamlardaki bir diğer örtü sistemi tonozdur. Tonoz da kubbe hemen hemen bütün hamamlarda uygulanan bir örtü elemanıdır. Hamamlarda beşik tonoz ve sivri tonoz olarak iki şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Şirinoğlu Hamamının sıcaklık mekânı eyvanlarında, Pirkinik Köyü Hamamının giriş ön mekânında, Eski Paşa Hamamı, Meydan Hamamı, Kurşunlu Hamamı, Pirkinik Köyü Hamamı, Mehmet Ali Bey Hamamı, Şirinoğlu Hamamı ve Hamamcıoğlu Hamamlarının su deposu bölümlerinde beşik tonoz kullanılmıştır. Yine Eski Paşa, Meydan, Pirkinik, Mehmet Ali Bey ve Şirinoğlu Hamamlarının soğukluk mekânlarında da üst örtü beşik tonozdur.

Mehmet Ali Bey, Eski Paşa, Meydan ve Hamamcıoğlu Hamamlarının eyvanlarında örtü elemanı olarak sivri tonoz uygulaması kullanılmıştır.

4.1.8. Aydınlatma

Hamamlar işlevsel özellikleri nedeniyle mahremiyet anlayışının ön plana çıktığı ve bu anlayış içerisinde inşa edilen yapılardır. Bu nedenle hamamlarda aydınlatma mahremiyet anlayışı çerçevesinde üst örtü üzerine açılan ışık gözleri, tepe pencereleri ve beden duvarları üst kısımlarına açılan pencerelerle sağlanmaktadır.

Sivas il merkezinde yer alan hamamların hemen hepsinde ışık gözleri üst örtü sisteminde karşımıza çıkmaktadır. Genellikle farklı geometrik şekillerle yapılmış olan

ışık gözlerinde yuvarlak, altıgen, elips ve kare şeklinde tasarlanmış olanlar hamamlarda en çok kullanılan biçimlerdir.

Pirkinik Köyü Hamamı, Eski Paşa Hamamı, Meydan Hamamı ve Mehmet Ali Bey Hamamında yuvarlak formlu ışık gözleri sıcaklık kubbesinde karşımıza çıkmaktadır. Kurşunlu Hamamı tandır bölümünde ve Eski Paşa Hamamı soğukluk mekânı, eyvanlar ve halvet hücrelerinde üst örtüye yerleştirilmiş yuvarlak formlu ışık gözleri bulunmaktadır.

Mehmet Ali Bey Hamamı sıcaklık bölümü kubbesinde, Şirinoğlu Hamamının soğukluk ve sıcaklık kubbelerinde, Hamamcıoğlu Hamamı ile Pirkinik Köyü Hamamı kubbelerinde ise altıgen formda ışık gözleri bulunmaktadır.

Kurşunlu Hamamı soğukluk ve sıcaklık bölümü kubbelerinde, Eski Paşa Hamamı sıcaklık kubbesinde, Meydan Hamamı sıcaklık kubbesi, eyvan tonozları ve halvet hücresi üst örtüsünde ve Şirinoğlu Hamamının soğukluk mekânı tonozlarında kare formlu ışık gözleri yer almaktadır. Kurşunlu Hamamı eyvanlarında elips biçimli ışık gözleri bulunmaktadır.

4.1.9.Kitabeler

Sivas il merkezinde bulunan hamamlardan sadece Kurşunlu Hamamında orijinal inşa kitabesi yer almaktadır. Diğer hamamların hiç birinde onarım ya da inşa kitabesi bulunmamaktadır. Şirinoğlu Hamamı üzerinde yer alan kitabe ise orijinal olmamakla birlikte orijinal kitabeden alınmış olduğunu düşündürmektedir.

4.2.Köprüler

4.2.1.Tipoloji

Bu bölümde yapılar Fügen İlter'in tipolojisine göre değerlendirilecektir. Köprüler dik köprüler ve düz köprüler olarak tabliye kısmına göre iki gruba ayrılmıştır. Dik köprüler kıyılar arasında seviye farkı fazla olan iki kıyıyı birbirine bağlayan köprülerdir. Düz köprüler ise dik köprülerin tam tersi olarak kıyılar arasında seviye farkı fazla olmayan kıyıları birbirine bağlayan köprülerdir.

4.2.1.1.Dik Köprüler

Sivas il merkezinde tespit ettiğimiz 6 adet köprünün tamamı düz köprüler grubuna girmektedir. Bunlar; Boğaz Köprü, Kesik Köprü, Taş Köprüsü, Eğri Köprü, Yıldız Köprüsü ve Fadlum Köprüsüdür.

Anadolu'da bu tipte yapılmış örnekler; Kayseri-Boğazlıyan yolunda Çokgöz Köprüsü[211], Tokat-Hıdırlık Köprüsü[212], Erzurum- Hasankale yolunda Çobandede Köprüsü[213], Diyarbakır Dicle Köprüsü[214], Aydın Çavuş Köprüsü[215]'dür.

4.2.2.Malzeme

Sivas il merkezinde tespit ettiğimiz köprüler, diğer su yapılarında da olduğu gibi ana inşa malzemesi olan düzgün kesme taşla inşa edilmişlerdir. Eğri köprü, Kesik Köprü, Taş Köprü ve Boğaz Köprüsü beyaz renkli taştan inşa edilmiş, Yıldız Köprüsü ve Fadlum Köprüsü ise Sivas ve çevresinden çıkarılan sarı renkli taşla inşa edilmiştir.

4.2.3.Yapı Elemanları

Tabliye kısmında güvenlik amacıyla yapılmış olan iki yönden çevreleyen tempan duvarının hemen üzerinde yükselen kısımdır. Sivas il merkezinde inşa edilmiş olan köprülerden Taş Köprü hariç diğerlerinde korkuluk kısmı mevcuttur. Korkuluk kısımları köprülerde dikdörtgen formlu blok taşlar halinde tempan duvarı üzerinde yükselmektedir.

Selyaranlar çok ayaklı köprülerin menba kısmında ayakların sudan etkilenmemesi için yapılmış üçgen ya da yuvarlak formlarda yapılan mimari elemanlardır.

Taş Köprü hariç diğer köprülerde selyaranlar mevcuttur. Eğri Köprü, Kesik Köprü, Boğaz Köprüsü ve Yıldız Köprüsü'nde sel yaranlar üçgen formludur. Fadlum Köprüsü'nde ise sel yaranlar yuvarlak formludur.

Çalışmamamız kapsamında Sivas il merkezinde tespit etmiş olduğumuz köprülerde üç farklı kemer kullanılmıştır. Boğaz Köprü, Taş Köprü ve Eğri Köprü de sivri kemerler ayakları birbirine bağlamıştır. Kesik köprü de ise hem sivri hem de yuvarlak kemer

---

[211]Fügen İlter, **a.g.e.,** s.129.
[212] Fügen İlter, **a.g.e.,** s.175-177.
[213] Fügen İlter, **a.g.e.,** s.191-193.
[214]Evindar Yeşilbaş, **a.g.t.,** s.32-34.
[215]Muzaffer Yılmaz , **a.g.t.,** s.108-111 .

kullanılmıştır. Fadlum köprüsünde basık kemerler ile Yıldız Köprüsü'nde ise yuvarlak kemerler ile ayaklar birbirine bağlanmıştır.

4.2.4.Süsleme

Sivas'ta yer alan köprüler daha çok işlevsel olarak tasarlandıklarından süsleme açısından zengin yapılar değildirler.

Eğri köprü üzerinde doğu cepheden girişte menba tarafında ikinci kemer gözünde kemer kilit taşı üzerinde çarkıfelek motifi ve altı ve yedinci göz arasında tarih köşkünün oturduğu yuvarlak formlu ve kalın desteğin korniş seviyesinin altında iki sıra taş süslenmiştir. Fadlum Köprüsünde süsleme mensap yönündeki orta kemer üzerindeki ay ve yıldız kabartması ve kuzeybatı menba yönünde ilk kemer yüzeyinde iki adet baklava dilimi üst üste yerleştirilmiştir. Yıldız Köprüsünde ise devşirme olarak kullanılmış taşlar üzerinde yer alan süslemeler yapının çeşitli yerlerine yerleştirilmiştir.

4.2.5.Kitabeler

Sivas il merkezinde yer alan katalogda incelediğimiz yapılardan Taş köprü ve Fadlum Köprüsü üzerinde inşa ya da onarım kitabesi bulunmamaktadır. Eğri Köprü ve Kesik Köprü üzerinde mermer üzerine işlenmiş onarım kitabesi bulunmaktadır ancak inşa kitabesi mevcut değildir. Boğaz köprü üzerinde yer alan kitabenin inşa ya da onarım kitabesi olup olmadığı hakkında kesin bilgiye sahip değiliz. Yıldız Köprüsü üzerinde mensap yönüne taş üzerine yazılmış Ermenice kitabe yerleştirilmiştir. Kitabeyi okutamadığımızdan dolayı bu kitabenin ne olduğu hakkında da bilgi sahibi değiliz.

4.3.Çeşmeler

4.3.1.Tipoloji

Sivas il merkezinde tespit ettiğimiz çeşmeleri cephe kompozisyonu ve bulundukları yer olarak iki grupta incelenmiştir. Birinci grupta çeşmeler cephe ve kemer formalarına göre değerlendirilmiştir. İkinci grupta ise çeşmeler konumlandıkları alan üzerine değerlendirilmiştir.

4.3.1.1.Cephe Kompozisyonuna Göre Çeşmeler

Sivas il merkezinde yer alan çeşmeler neredeyse hepsi yapı ile birleşik olarak yapıldıklarından yalnızca ön cepheleri mevcuttur.

4.3.1.1.1.Tek Kemerli Çeşmeler

Sivas il merkezinde yer alan çeşmelerde görülen kemer uygulaması yüzeysel ya da derin bir niş şeklinde uygulanmıştır. İncelediğimiz beş adet çeşmeden ise sadece iki adet çeşme tek kemerli olarak yapılmıştır. Numan Efendi Çeşmesi (1758) ve Ziya Bey Kütüphanesi Çeşmesi (1908) bu tarzda yapılmıştır.

4.3.1.1.2.Yuvarlak Kemerli Çeşmeler

Katalog bölümünde incelemiş olduğumuz yapılardan Şey Çoban (Hüseyin Rai) Çeşmesi (1323) ve Ziya Bey Kütüphanesi Çeşmesi(1908) yuvarlak kemerli olarak yapılmıştır. Anadolu'da inşa edilen birçok çeşmede de yuvarlak kemer tercih edilmiştir. Karaman Kadı Budak çeşmesi (H.958 M.1551)[216], Karaman Ali Dede Tartan Çeşmesi (H.1224 M.1809-1810)[217] , Kayseri Sahibiye Medresesi Çeşmesi (1266)[218], Diyarbakır Zağlı Sokak Çeşmesi[219], Diyarbakır Hasırlı camii çeşmesi[220].

4.3.1.1.3.Sivri Kemerli Çeşmeler

Sivas il merkezinde İncelediğimiz çeşmeler arasında sadece Numan Efendi Çeşmesi (1758) sivri kemerlidir. Anadolu'da yapılmış olan birçok çeşmede de sivri kemer uygulaması yaygındır. Afyon Gedik Ahmet Paşa Taş Medresesi Çeşmesi (1472)[221], Diyarbakır Katırpınar Çeşmesi ve Altay Sokak Çeşmesi[222], Karaman Hoca Mahmut Çeşmesi (1451) [223], Karaman İsmail Ağa Çeşmesi (1708)[224] sivri kemerli çeşmelere örnektir.

4.3.1.1.4.Dilimli Kemerli Çeşmeler

Dilimli kemer uygulaması Suriye sanatının bir özelliğidir. İncelediğimiz çeşmeler arasında Sivas Gök Medrese Çeşmesi dilimli kemerli olarak yapılmıştır. Anadolu'da bu

---

[216] Mustafa Denktaş, **a.g.e.,** s. 30-34.
[217] Mustafa Denktaş, **a.g.e.,** s. 90-93.
[218]Yılmaz Önge, **Türk Mimarisindeki Selçuklu…,** s. 48-49.
[219] Evindar Yeşilbaş, **a.g.t.,** s. 84.
[220]Evindar Yeşilbaş, **a.g.t.,** s. 83.
[221] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisindeki Selçuklu…,** s.57-58.
[222] Evindar Yeşilbaş, **a.g.t.,** s. 90.
[223] Mustafa Denktaş, **a.g.e**., s. 38-42.
[224] Mustafa Denktaş, **a.g.e.,** s.43-47.

tipte inşa edilmiş örnekler; Diyarbakır Lale Bey Çeşmesi [225] ve Diyarbakır Aslanlı Çeşmesi dilimli kemer formunda yapılan örnekler arasındadır[226].

4.3.1.1.5. İç İçe İki Kemerli Çeşmeler

Sivas il merkezinde incelediğimiz günümüze ulaşabilen yapılar arasında bu tipin örnekleri Gök Medrese Çeşmesi (1271) ve Şeyh Çoban (Hüseyin Rai) Çeşmesidir (1323). Bu tipin örnekleri ile Anadolu'da çok fazla karşılaşmamaktayız. Bu tipe örnek olarak Karaman Halil Efendi Çeşmesi (1906) [227]' ve Muradiye Külliyesi Çeşmesi I (1583-1593)[228]'ni verebiliriz.

4.3.1.1.6.Nişsiz Düz Cepheli Çeşmeler

Sivas il merkezinde sadece Şehit Sorhan Tunçöz Çeşmesi (1838) bu tipe örnektir. Bu Tipin Anadolu'da inşa edilmiş örnekleri; Karamanda Necip Ağa Çeşmesi (1808)[229], Fakihzade Mehmet Cemil Çeşmesi (1794)[230], Kayseri Ali Saib Paşa Çeşmesi (1886)[231], Kayseri-Talas Meydan Çeşmesi (1887) [232]'dir.

4.3.1.2.Konumlarına Göre Çeşmeler

Bu bölümde ise çeşmeler fiziksel konumları dikkate alınarak değerlendirilecektir.

4.3.1.2.1.Bağımlı Çeşmeler

4.3.1.2.1.1.Bir Yapının Duvarıyla Birlikte İnşa Edilen Çeşmeler

Bu grupta yer alan çeşmeler konumlandıkları yapı ile birlikte aynı tarihte inşa edilmiştir. Sivas il merkezinde incelemiş olduğumuz çeşmelerden Sivas Gök Medrese Çeşmesi (1271) Numan Efendi Çeşmesi (1758), Ziya Bey Kütüphanesi Çeşmesi (1908) ve Şehit Sorhan Tunçöz Çeşmesi (1838) Çeşmeleridir. Şehit Sorhan Tunçöz Çeşmesi Vakıflar Genel Müdürlüğü batı duvarında yer almaktadır. Vakıfalar Genel Müdürlüğü binasının yapım tarihi bilinmemekle birlikte, yapının Taş Han duvarında yer aldığını ve Vakıflar Genel Müdürlüğü binası yapılırken buraya taşındığı söylenmemektedir. Bu bilginin

---

[225] Evindar Yeşilbaş, **a.g.t.,** s.87.
[226]Evindar Yeşilbaş, **a.g.t.,** s.71.
[227] Mustafa Denktaş, **a.g.e.,** s.127-129.
[228]Hasan Uçar, **"Manisa Çeşmeleri",** Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) s. 51-54.
[229] Mustafa Denktaş, **a.g.e.,** s.74-77.
[230] Mustafa Denktaş, **a.g.e.,** s.64-70.
[231] Kerim Türkmen, "Talas'ta Türk Devri Yapıları", **Vakıfalar Dergisi**, S.XXVI, Ankara, 1997, s.161-162.
[232] Kerim Türkmen, **a.g.e.,** s.163-164.

kesin olarak doğru olup olmadığı hakkında elimizde herhangi bir belgede bulunmamaktadır.

Anadolu'da yapılmış bu tipe örnek yapılar; Erzurum Hatuniye Çeşmesi (1291)[233], Selçuk İsa Bey Çeşmesi (1375)[234], Diyarbakır Zağlı Sokak Çeşmesi[235], Karaman Eskiciler Çeşmesi (1890) , Manisa Halil Efendi Çeşmesi (1747)[236], Manisa Polat Hacı Mehmet Ağa Çeşmesi (1790-1791)[237]'dir.

4.3.1.2.2.Bağımsız Çeşmeler

İncelemiş olduğumuz çeşmeler arasında sadece Şeyh Çoban (Hüseyin Rai) Çeşmesi(1323) bu tipte yapılmış tek örnektir.

Anadolu'da bağımsız olarak inşa edilmiş çeşme örnekleri; Diyarbakır Çarıklı Çeşmesi [238], Karaman İsmail Ağa Çeşmesi (1708)[239], Karaman Demir Çeşme[240], Karaman Çarşı Çeşmesi[241](1594), Manisa Kaval Çeşmesi[242], Manisa Dokur Çeşmesi(1480-1481)[243]'dir.

4.3.2.Malzeme

Sivas il merkezinde incelediğimiz çeşmelerden Şehit Sorhan Tunçöz Çeşmesi tamamen mermerden yapılmıştır. Gök Medrese Çeşmesi ise çeşme etrafını çevreleyen iki sıra bordür dışında tamamen mermerden inşa edilmiştir. Numan Efendi Çeşmesi, Ziya Bey Kütüphanesi Çeşmesi ve Şeyh Çoban Çeşmesi kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Şeyh Çoban Çeşmesi'nin üzeri ise sonradan beton harpuşta ile örtülmüştür.

4.3.3.Yapı Elemanları

Yapı itibari ile küçük ve basit ölçekli olarak inşa edilmiş olan çeşmeler tamamen dışa dönük olarak tasarlanmış yapılardır. Bu yapılarda kemer, paye, duvar ve üst örtü gibi unsurlar yapı elemanı olarak değerlendirilmişlerdir.

---

[233] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisindeki Selçuklu…,** s. 54-55.
[234] Yılmaz Önge, **Türk Mimarisindeki Selçuklu…,** s.55-56.
[235] Evindar Yeşilbaş, **a.g.t.,** s. 84.
[236]Hasan Uçar, **a.g.t.,** s. 87-91.
[237]Hasan Uçar, **a.g.t.,** s.129-133.
[238] Evindar Yeşilbaş, **a.g.t.,** s. 95-96.
[239] Mustafa, Denktaş, **a.g.e.,** s. 43-47.
[240] Mustafa, Denktaş, **a.g.e.,** s. 164-166.
[241] Mustafa, Denktaş, **a.g.e.,** s. 34-37.
[242] Hasan Uçar, **a.g.t.,** s. 29-34.
[243] Hasan Uçar, **a.g.t.,** s. 60-64.

Sivas il merkezinde bulunan Şeyh Çoban Çeşmesi dışında diğer bütün çeşmeler bir duvara bağlı şekilde yapılmıştır. Gök Medrese, Şehit Sorhan Tunçöz, Ziya Bey ve Numan Efendi Çeşmeleri bir yapı duvarına bağlı olarak yapılmışlardır. Şeyh Çoban Çeşmesi ise Türbenin etrafını çevreleyen avlu duvarı ile birleşik olarak yapılmış olup avlu duvarında ise moloz taş malzeme kullanılmıştır. Bu çeşmelerin hemen hepsinde duvarda inşa malzemesi olarak kesme taş kullanılmıştır.

Sivas il merkezinde bulunan çeşmelerin hemen hepsinde kemer uygulaması ile karşılaşmaktayız. Farklı formda tasarlanmış olan bu kemerler çeşmelerin cephelerini hareketlendirmektedir. Şehit Sorhan Tunçöz Çeşmesi hariç diğer çeşmelerin cephelerinde farklı formda kemerler uygulanmıştır. Gök Medrese Çeşmesinde dilimli kemer, Ziya bey Çeşmesi ve Şeyh Çoban Çeşmesinde yuvarlak kemer ve Numan Efendi Çeşmesinde ise sivri kemer uygulaması karşımıza çıkmaktadır. İç içe iki kemerli olarak ise Şeyh Çoban ve Gök Medrese Çeşmeleri yapılmıştır.

Sivas il merkezinde bulunan çeşmeler içerisinde Şeyh Çoban Çeşmesi'nin üzeri beton harpuşta ile örtülmüştür. Numan Efendi Çeşmesi üzeri ise düz dam ile örtülmüştür. Gök medrese, Şehit Sorhan Tunçöz ve Ziya Bey Çeşmeleri yapı cephesi üzerine yerleştirildikleri için üst örtüsü bulunmamaktadır.

Sivas il merkezinde yer alan çeşmeler içerisinde Şehit Sorhan Tunçöz çeşmesi dışında diğer tüm çeşmelerin ayna taşları kesme taş malzemeden yapılmıştır. Şehit Sorhan Tunçöz çeşmesi ayna taşı ise mermerden yapılmıştır. Gök Medrese çeşmesinde ayna taşı kısmı tahrip olmuş olup ayna taşının mermer mi yoksa taş mı olduğu anlaşılamamaktadır. Sivas il merkezinde yer alan çeşmelerin ayna taşları genellikle çeşme nişi duvarına yatay vaziyette konulmuş ve üzerine lüleler yerleştirilmiştir. Ayrıca bu çeşmeler içerisinde hiçbirinin orijinal muslukları günümüze ulaşamamıştır.

Lüleden akan suların biriktiği ve insanların üzerine sıçramasını engellediği çeşmelerin yalak kısımları, Sivas il merkezinde bulunan çeşmelerden Numan Efendi Çeşmesi ve Gök Medrese Çeşmesi dışında diğer tüm çeşmelerde yer almaktadır ve bunların hiçbiri orijinal değildir.

4.3.4.Kitabe

Sivas il merkezinde yer alan çeşmelerden Gök Medrese, Şehit Sorhan Tunçöz, Numan Efendi ve Şeyh Çoban Çeşmeleri üzerinde kitabe bulunmaktadır. Ziya Bey Çeşmesinde

ise herhangi bir kitabe yoktur. Şehit Sorhan Tunçöz Çeşmesi kitabesi mermer diğer çeşmelerin kitabesi ise taş malzemeden yapılmıştır. Numan Efendi Çeşmesinde kemer üzerine dikdörtgen biçimde yerleştirilmiş ve Neml suresi 30. ayeti yazılmıştır. Şehit Sorhan Tunçöz Çeşmesinde inşa kitabesi silmelerle üç bölüme ayrılmış olan çeşme yüzeyinde orta kısma yerleştirilmiştir. Şeyh Çoban Çeşmesinde ise kitabe ayna taşı üzerine yerleştirilmiştir.

4.3.5.Süsleme

Çeşme mimarisi daha çok işlevsel özellikleri bakımından önemli yapılardan olduğu için genel itibariyle süsleme unsurlarına fazla rastlanmamaktadır. Sivas il merkezinde yer alan çeşmeler içerisinde Şehit Sorhan Tunçöz Çeşmesi dışında süsleme unsurunun yoğun olduğu örnek bulunmamaktadır. Şehit Sorhan Çeşmesi üzerinde dönem özelliği olan ampir üslupta süslemeler görülmektedir. Kenger yaprakları, tuğralar, rozetler ve bando takımları süsleme elemanı olarak çeşme cephesine yerleştirilmiştir. Gök Medrese çeşmesi üzerinde ise süsleme unsuru olarak renkli taş uygulaması silmelerle çeşme cephesi hareketlendirilmiştir. Ziya Bey Çeşmesi kemer kısmının iki yanında dekoratif sütünceler süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Bu uygulama Şeyh Çoban Çeşmesinde de görülmektedir.

SONUÇ

Sivas il merkezinde yer alan tarihi hamam, köprü ve çeşmelerin incelendiği ve tezimizin konusunu oluşturan ‘‘Sivas Su Yapıları’’ adlı çalışmamızda Sivas ili merkezindeki günümüze ulaşmış ve günümüze ulaşamamış olan yapılar tek tek incelenerek değerlendirilmiştir.

Çalışmamız süresince yapılan araştırmalar ve çeşitli kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında Sivas ili merkezinde yer alan ve günümüze ulaşmış 8 hamam, 6 köprü ve 5 çeşme ayrıntılı bir şekilde incelenerek il merkezinde yapılan arazi çalışması ile tüm yapılar yerinde görülmüş, ölçümleri yapılmış ve yapılar tek tek fotoğraflanmıştır. İncelemiş olduğumuz hamam, köprü ve çeşmeler Selçuklu ve Osmanlı dönemleri içerisinde inşa edilmiş olup inşa edildikleri dönemin sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda nasıl bir düzeyde olduğunu göstermesi bakımından önemli bir yere sahiptir. Çalışma konumuzu oluşturan bu yapıların büyük çoğunluğu il merkezinde bulunmakla birlikte bu gün merkeze bağlı durumda olan ilçe ve köylerde de yapılar mevcuttur.

Çalışmamız boyunca incelediğimiz yapıları hem Sivas il merkezinde yer alan hem de aynı dönem içerisinde yapılmış benzer örnekler ile karılaştırılarak değerlendirilmiştir.

İl merkezinde yer alan incelemiş olduğumuz yapılar içerisinde 8 adet hamamdan 7 tanesi dört eyvanlı dört köşe halvet hücreli bir plan şemasına sahiptir. Bu hamamlar içerisinde sadece Pirkinik Köyünde bulunan ve yine aynı adla anılan hamam bu plan şeması dışında kalmaktadır. Diğer dört eyvanlı dört köşe halvet hücreli hamamların aksine bu hamamda köşe halvet hücreleri bulunmamakta ve kare bir sıcaklık mekânı etrafında oluşmaktadır. Günümüzde çoğu sağlam ve kullanılır bir vaziyette olan hamamlar içerisinde Kale Hamamı, Pirkinik Köyü Hamamı ve Şirinoğlu Hamamı kullanılmamaktadır.

İncelemiş olduğumuz hamamlarda üst örtü olarak genellikle kubbe ve tonoz kullanılmıştır. Bu hamamlardan sadece Kale Hamamı’nın beden duvarlarının bir

bölümünün günümüze ulaşmış olması bakımından bu hamamın üst örtüsü kesin olarak bilinmemektedir. Tüm hamamlarda sıcaklık mekânı üzeri kubbe ile kapatılmıştır. Soyunmalık mekânı Eski Paşa Hamamı, Meydan Hamamı ve Kurşunlu Hamamlarında kubbe ile kapatılmıştır. Şirinoğlu Hamamı ve Mehmet Ali Bey Hamamı soyunmalık mekânı ahşap çatı ile kapatılmıştır. Hamamcıoğlu Hamamı soyunmalık mekânı orijinal olmamakla birlikte betonarme olarak inşa edilmiş mekânın üzeri kırma çatı ile örtülmüştür.

Eyvanların üzeri ise çeşitli formlarda yapılmış olan tonozlarla kapatılmıştır. Bu hamamlar içerisinde sadece Kurşunlu Hamamı eyvanları elips şeklindeki kubbeler ile kapatılmıştır. Yine üst örtüde kubbeye geçiş elemanı olarak tromp ve pandantifler en çok kullanılan geçiş elemanlarıdır. Türk üçgeni geçiş elemanı olarak sadece Eski Paşa Hamamında kullanılmıştır.

Hamamlar mahremiyet anlayışından dolayı dışa kapalı olarak inşa edilmiş yapılardır. Bu anlayış doğrultusunda incelediğimiz hamamlar içerisinde hemen hepsinde soyunmalık mekânı hariç diğer mekânlar da pencere bulunmamaktadır. Sivas Hamamlarının bir özelliği olan ve soyunmalık duvarına yerleştirilen şevli pencere uygulaması Pirkinik ve Mehmet Ali Bey Hamamlarında görülmektedir. Ayrıca tüm hamamların kubbelerine yerleştirilen ışık gözleri ve aydınlık fenerleri ile mekânların aydınlatılması sağlanmaktadır.

Hamamlar daha çok fonksiyel olarak tasarlanan yapılar olmasından dolayı süsleme açısından zengin değildirler. Çalışmamız boyunca inlediğimiz Sivas il merkezinde yer alan hamamlarda da bu özellik kendini göstermektedir. Ancak Sivas Hamamlarının bir özelliği olan köşe halvet hücreleri kapılarının üstünde yer alan ve içi boş olarak tasarlanmış olan nişler birkaç hamam dışında hemem hemen tüm hamamlarda süsleme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tarih boyunca önemli ulaşım yolları üzerinde kurulmuş olan Sivas şehri merkezinde yer alan köprüler hem yapıldığı dönem içerisinde hem de günümüzde işlevselliğini korumuş ve sürekli onarımlarla günümüze kadar gelmiştir. Sivas il merkezinde konumuz kapsamı içerisinde yer alan incelediğimiz toplam 6 köprü farklı dönemler yapılmış olup günümüzde sağlam ve kullanılır vaziyettedir. Yıldız köprüsü Roma döneminde inşa edilmiş, diğer köprüler ise Selçuklu ve Osmanlı Dönemi eserleridir.

Çalışmamız içerisinde bulunan ve ayrıntılı bir şekilde çeşitli kaynaklardan faydalanarak incelediğimiz köprülerden tamamı düz köprüler plan tipolojisi içerisinde yer almaktadır. Köprüler foksiyonel olarak tasarlanan yapılar içerisinde bulunmasından dolayı süsleme ve yapı elemanları açısından zengin değildirler. Sivas il merkezinde yer alan ve çalışma konumuz içerisinde bulunan köprüler de bu özellikte inşa edilmiş yapılardandır.

İl merkezinde tespit ettiğimiz köprülerde köprü ayaklarını birbirine bağlayan çeşitli formda kemerler kullanılmıştır. Bu kemerler içerisinde daha çok sivri ve yuvarlak formlu kemerler tercih edilmiştir. Bu köprülerin hepsi bölgede bulunan düzgün kesme taştan inşa edilmişlerdir.

Medeniyetler için hayat kaynağı olan su Sivas şehrinde de çeşme yapıları ile tarihin her döneminde bölgede yaşayan insanlara yaşam kaynağı olmuştur. İl merkezinde bulunan incelediğimiz bütün çeşmeler tek cepheli olarak tasarlanmışlardır. Çeşitli tipolojiler içerisinde ele alınan bu yapılar Şeyh Çoban Çeşmesi dışında hepsi bağımlı çeşme grubuna girmektedir. Diğer su yapılarına nazaran hem işlevsel hem de görsel öğelerine önem verilmiş olan bu yapılarda çeşme nişleri genellikle sathi ya da derin olarak tasarlanmış ve çeşitli tarzda yapılmış olan kemerler Sivas çeşmelerine uygulanmıştır. Şehit Solhan Tunçöz Çeşmesi dışında diğer tüm çeşmelerde kemer uygulaması görülmektedir.

Süsleme açısından incelediğimizde süsleme daha çok ön cephelerde yoğunlaşmıştır. Süslemenin en yoğun olarak kullanıldığı yapılar Şehit Sorhan Tunçöz ve Sivas Gök medrese çeşmesidir. Şehit Sorhan Tunçöz Çeşmesinde dönem özelliği olan ampir süsleme öğeleri, kenger yaprakları, tuğra, madalyon içerisinde bando takımı aletleri çeşme cephesinde süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Gök Medrese Çeşmesi'nde çeşme etrafının çevreleyen iki sıra bordürlerin üzeri ise geometrik ve bitkisel motiflerle süslenmiştir. Diğer çeşmelerde ise dekoratif sütun başlıkları ve duvara gömülen sütunceler ile çeşme cepheleri süslenmiştir.

Sivas Gök Medrese Çeşmesi ve Şehit Sorhan Tunçöz Çeşmesi mermer malzeme il diğer çeşmeler ise kesme taş malzeme ile inşa edilmişlerdir. Günümüzde sadece Gök Medrese ve Numan Efendi Çeşmeleri kullanılmamakta diğer çeşmeler ise kullanılır vaziyettedir.

Çalışmamız boyunca il merkezinde yer alan hamamlar, köprüler ve çeşmelerin ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve çağdaşı olan diğer yapılar ile karşılaştırılarak

değerlendirilmesi tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin yaşadığı Sivas Şehrinde su ve su yapılarının şehir hayatındaki yerini göstermesi bakımından önemlidir.

Sivas İl merkezinde tespit ettiğimiz hamam, köprü ve çeşmeler tipoloji, malzeme, yapı elemanları ve benzeri özellikleri ile Anadolu'da yapılmış olan su yapıları içeresinde önemli bir yere sahiptirler. Gerek mimari değerleri gerekse geçmişin izlerini günümüze taşımaları bakımından tarihin canlı tanıkları olan bu yapıların korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması en asli görevlerimizden biri olmalıdır.

KAYNAKÇA

Abdülhamit Tüfekçioğlu, "Balıkesir'de Erken Osmanlı Dönemi Hamamları" **IX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu**, Erzurum, 2006.

Akyurt Yusuf, **Türk Asar-i Atikasi Binalerine Aid Tarihi Mecmua(Yanlız Osmanlılar Devri Merzifon, Samsun, Sinop)** Kısım III, C:IX, Ankara, 1947.

Ali Saim Ülgen, "Hamam", **İslam Ansiklopedisi**, C.V. İstanbul, 1950.

Anonim "Hamam", **AnaBritanica**, C.10, 1988.

Ayhan Aytöre, "Türklerde Su Mimarisi", **I. Türk Sanatları Kongresi**, Ankara, 1959.

Aynur Ödekan, "Köprü", **Eczacıbaşı Ansiklopedisi**, C.II, İstanbul, 1997.

Aynur Ödekan, , "Çeşme ", **Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi**, C:I, İstanbul, 1997.

Aynur Ödekan, "Hamam" , **Eczacıbaşı Aniklopedisi**, C.I. İstanbul, 1997.

Bahaddin Öğel, **Türk Mitolojisi**, C.I, Ankara, 2006.

Bayram Karabacak, "Gök Medrese Vakfiyesi", **Vakıflar Dergisi** S.XII, İstanbul, 1968.

Birsen ERAT, "Gelibolu Hamamları ve Türk Mimarisindeki Yeri", **IX. Milletler Arası Türk Sanatları Kongresi, II.** Ankara, 1995.

Celal Esat Arseven, "Çeşme", **Sanat Ansiklopedisi**, C:I, İstanbul, 1950.

Canan Çakmak, **Tire Hamamları,** Ankara, 2002.

Cevdet Çulpan**, Türk Taş Köprüleri – Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar**, Ankara, 2002.

Demir Mustafa, **Türkiye Selçukluları ve Beylikler Devrinde Sivas Şehri,** Sakarya, 2005.

E.B. Şapolyo, Türk Hamamları, **Önasya,** C.3, S.28, 1967.

Elif Şehitoğlu, **Bursa Hamamları,** İstanbul, 2008.

Ertuğrul Özkan, "Gök Medrese", **İslam Ansiklopedisi**, C:XIV, Ankara, 1982.

Metin Sözen, **Anadolu Medreseleri**, İstanbul, 1970.

Evindar Yeşilbaş, **Diyarbakır'da Su Mimarisi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2005 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Evliya Çelebi Bin Derviş Mehmet Zilli, **Evliya Çelebi Seyehatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 305 Yazmasının Transkripsiyonu- Dizini**, Hazırlayanlar; Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı, İstanbul, 1999.

Fügen İlter, Osmanlılara **Kadar Anadolu Türk Köprüleri**, Ankara, 1978

Gülgün TUNÇ, **Taş Köprülerimiz**, Ankara, 1978.

Hakkı Acun, "Sivas ve Çevresi Tarihi Yapılarının Listesi ve Turistik Değerleri", **Vakıflar Dergisi,** S.XX, Ankara, 1988.

Halit, Çal "Zile Hamamları" **Türk Etnografya Dergisi**, XVIII. Ankara, 1988.

Haluk Karamağralı, "Kayseri'deki Hunad Hatun Camii'nin Restitüsyonu ve Hunad Manzumesi'nin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülahazalar", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.XXI, Ankara, 1976.

Ertan Daş, "Selçuk'taki Türk Hamamları", **Geçmişten Günümüze Selçuk Sempozyumu**, İzmir, 1997.

Haluk Abbasoğlu, "Hamam" , **Eczacıbaşı Ansiklopedisi**, C.II. İstanbul, 1997.

Hasan Uçar, **Manisa Çeşmeleri,** Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) .

Haşim KARPUZ, **Anadolu Selçuklu Mimarisi**, Konya, 2004.

Hikmet Denizli, **Sivas Tarihi ve Anıtları**, Tarihsiz.

Hüseyin Rahmi Ünal " Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme", **Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi**, S.V, Erzurum, 1973.

İsmail Hakkı –Rıdvan Nafiz, **Sivas Şehri,** (Yayına Hazırlayan: Recep Toparlı) Sivas, 1998.

K.A. Aru, **Türk Hamamları Etüdü**, İstanbul, 1949.

Kazım Çeçen ,"Köprü", **İslam ansiklopedisi",** S.XXVI, Ankara, 1997.

Kerim Türkmen, "Talas'ta Türk Devri Yapıları", **Vakıfalar Dergisi**, S.XXVI, Ankara, 1997.

M. Sabri Doğan, **İslam Su Medeniyeti ve Konya Suları,** Konya, 2004.

Orhan Erdenen, "Boğaziçi'nde Su Yapıları", **İstanbul Armağanı**, C.2, İstanbul, 1996.

M. Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimler ve Terimler Sözlüğü**, C.II, İstanbul 1983.

M. Nermi Haskan, **İstanbul Hamamları**, İstanbul, 1995.

Mehmet Ekiz, **Nevşehirde Türk Dönemi Mimari Yapıları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat tarihi anabilim dalı yayınlanmamış doktora tezi, Ankara 2006.

Metin Sözen, Uğur Tanyeli, **Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, 2005.

Muharrem Kesik, "Danişmendliler Zamanında Sivas (1071- 1175)", **Selçuklular Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri**, C.I, Sivas 2006.

Mustafa Denktaş, "Anadolu Türk Mimarisinde Çeşmeler", **Türkler Ansiklopedisi**, C:XII, Ankara, 2002.

Mustafa Denktaş, **Karaman Çeşmeleri**, Kayseri, 2000.

Muzaffer Yılmaz, **Aydın İli Merkezindeki Tarihi Su Yapıları**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2010, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Nurcan İnci Fırat, "XX. Yüzyıl Baslarında Görülen Osmanlı Mimarisi", **Osmanlı Kültür ve Sanat Ansiklopedisi**, C.10, Ankara, 1999.

Oğuz Önder, **Sivas İl Merkezindeki Türk Devri Hamamları**, Gazi Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara, 2007.

Orhan Cezmi Tuncer, **Sivas Gök Medrese - Sahip Ata Fahrettin Ali Medresesi,** Ankara, 2008.

Osman Turan, "Şemseddin Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı", **Belleten** C.XI, Ankara, 1947.

Ömer Demirel, "Sivas Çeşmeleri", **A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi,** S.3, Ankara, 1992.

Ömer DEMİREL, **Osmanlı Dönemi Sivas Şehri**, Sivas, 2006.

Ömer DEMİREL, **Osmanlı Vakıf-Şehir İlişkisine Bir Örnek: Sivas Şehir Hayatında Vakıfların Rolü**, Ankara, 2000.

Refet Yinanç, "Sivas Abideleri ve Vakıfları (2)" , **Vakıflar Dergisi,** S.XXIII, Ankara, 1994.

Saim, Cirtil, "Denizli Çivril Su Yapıları", Uluçam Armağanı, Ankara, 2008; Kazım Çeçen, **İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri**, 1984.

Sedat Çetintaş, "Türkler'de, Su, Sebil, Çeşme", **Güzel Sanatlar Dergisi**, C:V, İstanbul, 1944.

Semavi Eyice , "İznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme", **Tarih Dergisi XI.** İstanbul, 1960.

Semavi Eyice , "Çeşme", **İslam Ansiklopedisi**, C:VIII, İstanbul, 1993.

Semavi Eyice , "Hamam" , **İslam Ansiklopedisi**, C. XV, Ankara, 1997.

Semavi Eyice, "Beyazıt II Köprüsü", **İslam Ansiklopedisi,** C.VI, İstanbul, 1992.

Semavi Eyice, "XVIII. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neoklasik Üslubu", **Sanat Tarihi Yıllığı**, IX-X, İstanbul, 1980.

Serpil Sönmez Yılmaz**, Osmanlı Klasik Çağında Sivas**, İstanbul, 2011.

T.Hakan Karateke, **III. Ahmet Devri İstanbul Çeşmeleri**, İstanbul, 1995.

Sultan Murat Topçu, **Sivas Hamamları**, Kayseri, 2013.

Yılmaz Önge, **"Konya-Beyşehir'de Eşrefoğlu Süleyman Bey Hamamı, Vakıflar Dergisi"**, S.VII, Ankara, 1968.

Yılmaz Önge, "Anadolu Türk Mimarisinde Üstten Tabii Aydınlatma: Aydınlık Feneri", **Önasya**, C.6, S.64, Ankara, 1970.

Yılmaz Önge, **"Eski Türk Hamamlarında Aydınlatma"**, Vakıflar Dergisi, XIII, Ankara, 1978.

Yılmaz Önge, Türk Su Mimarisinde Selsebiller", **İstanbul'da Sanat Tarihi Enstitüsünün V. Sanat Tarihi Semineri**, İstanbul, 1980.

Yılmaz Önge, "Türk Mimarisin'de Suluk Adını Verdiğimiz Çeşmeler", **SÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi**, S.I, Konya, 1982.

Yılmaz Önge "Mimar Koca Sinan'ın Sebilleri", **Uluslararası Mimar Sinan Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1988.

Yılmaz Önge, **XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları**, Ankara, 1995.

Yılmaz Önge, **XII-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları**, Ankara, 1995.

Yılmaz Önge, **Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları**, Ankara, 1997.

Yılmaz Önge**" Koca Sinan'ın Hamamlarında Görülen Bir Yenilik: Merkezi Kubbeli Örtü Sistemleri"**, II. Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknoloji Tarih Kongresi, 28 Nisan, 2 Mayıs 1986, Bildiriler, Cilt: II, İstanbul, 1986.

Yılmaz Önge**"Sinan'ın İnşa Ettiği Hamamlar"** ,VI. Vakıf Haftası, Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde, Mimar Sinan Donemi, Sempozyumu, Ankara, 1989.

Yusuf Akyurt, **Türk Asar-i Atıkasi Binalerine Aid Tarihi Mecmu'a (Yalnız Osmanlılar Devri İncesu, Kayseri, Divriği, Sivas Şehirleri),** Kısım 3,C. 6, Ankara, 1947.

Zerrin Köşklü, "Nevşehir /Gülşehir Karavezir Mehmet Paşa Külliyesi", **Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi**, S.7, Erzurum, 2001.